

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૩૧૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ડુંદળ અને ડુંડુમ-૧

વિષય ૬-૩

ગ્રન્થોદય ગ્રન્થમાળા મણકો ૧ લો.

શ્રી નવલ

કુંદન.

અને

કુસુમ.

ભાગ ૧ લો.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે કુંદનનો માર ?

દોહરો.

કલ્યાણે છે લીકરો ગુણવંતી છે નાર,
એના ઘરમાં તે વસે ધન્ય તેનો અવતાર.

લખનાર

ત્રિવેદી રણછોડલાલ મહાસુખરામ કવિ.

રાયપુર-અમદાવાદ.

પ્રકાશક

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

રાયપુર-અમદાવાદ.

મુદ્ર્ય એક રૂપિયો.

પ્રકાશકે સર્વ હક્ક પોતાને સ્વાધિન રાખ્યા છે.

આવૃત્તિ ૩૭.

પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૩.

સને ૧૯૧૭.

અમદાવાદ શહાપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિભાઈ
દલપતરામે પોતાના “અન્થોદય” ગ્રંથમાં લખી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપસંગ્રહ-સંગ્રહ

૭૩૧૧

ઉપેન્દ્રવજ્રા.

येषां न विद्या न तपो न दानं ।

न चापि शीलं न गुणो न धर्मः ॥

ते मर्त्य लोके भुवि भारभूता ।

मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥

પ્રમાણસહસ્રી.

*

*

*

*

જે સ્ત્રી પુરૂષમાં વિદ્યા, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, પરોપકાર, સારો
સ્વભાવ, શુભ તથા સદાચરણ નથી તે મર્ત્યલોકમાં પૃથ્વી ઉપર
ભાર માત્ર થઈ મનુષ્ય રૂપે મૃગોન્ન વિચરે છે. આચાર પ્રકરણ.

શ્રી સરસ્વતિ પ્રેમશૌર્ય મંદિર.

આનંદ દર્શન.

દોહરા.

સદ્બુદ્ધિ શુદ્ધ ભાવના, શુદ્ધ અંતરના કોડ;
કસી કસાવી કળવે, શંકર ને રણુછોડ.
અજ્ઞ્ય પ્રીત અવનિ વિષે, અજ્ઞ્ય ગુણુ ભંગાર;
મનની મનમાં જઈ મળે, તો તો એકજ તાર.
હરિ ત્રીભુવન ઝગઝગે, ભુગતા ભુગતી જોડ;
નાખી નજરે રીઝતા, શંકર ને રણુછોડ.
પુષ્પ પદ્માં વગડા વિષે ખીલે ને કરમાય;
ભાગ્ય વિના નવ સાંપડે, મૂરખ મન કચવાય.
જતન કરીને જળવેં, ઉછરે કુમળા છોડ;
ખાતરની જો ખોટ તો, ક્યાં શંકર રણુછોડ.

ઢાહરો.

હિરા ગિરાની ગાંસડી શકે ન પારખી કોઈ
કવિ ઝવેરી પારખે રત્ન કાચ કર લેઈ.

ડહ્યાગરો દીકરો



“ માતરં પિતરં ચૈવ સાક્ષાત્પ્રત્યક્ષદેવતામ્ ।

મત્વા ગૃહી નિષેવેત સદા સર્વપ્રયત્નતઃ ॥

સુપુત્ર માતપિતાને સાક્ષાત પ્રત્યક્ષ દેવતા માની તેમની સર્વદા સર્વ પ્રયત્નથી સેવા કરવી. મહાનિવાળુત્ર

શ્રાવયેન્મૃદુલાં વાણી સર્વદા પ્રિયમાચરેત્ ।

પિત્રોરાજ્ઞાનુસારી સ્યાત્સત્પુત્રઃ કુલપાવનઃ ॥

કુળને પાવન કરનાર સુપુત્ર માઆપને ડોમળ વાળી સંભળાવી સર્વદા તેમનું પ્રિય કરવું તથા તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. મહાભારત અનુશાસન પર્વ

તે પુત્રા યે પિતુર્મક્તાઃ સ પિતા યસ્તુ પોષકઃ ।

તન્મિત્રં યત્ર વિશ્વાસઃ સા માર્યા યત્ર નિર્વૃત્તિઃ ॥

જે પિતામાં ભક્તિ રાગ તે પુત્ર, જે પોષણ કરે તે પિતા, જેમાં વિશ્વાસ રહે તે મિત્ર તથા જેનાથી નુષ્ઠ થાય તે સ્ત્રી બનજીવી પ્રમાણસાધના આચારપ્રચાર

एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगंधिना ।

वासित तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥

જેમ એક પાણુ પુષ્પ તથા સુગંધયુક્ત સારા વૃક્ષ કરી બધું વન સુગંધયુક્ત થાય છે તેમ એક સુપુત્ર વડે આખું કુળ દીપી ઉઠે છે. ચાણક્યનીતિ.



ગઝલ.



પૂરી પ્રીતે પૂજે પિતા, માની શિવરૂપ સુખ શાતા;
 ગણે શક્તિ સમી માતા, ધરામાં ધન્ય તે સુતને ! ૧
 રીઝે નીત પિતુ-અક્તિથી, સંતોષે તાત જુગિતથી;
 બને મસ્તાન મુક્તિથી, ધરામાં ધન્ય તે સુતને ! ૨
 ઘડી શિરે સદનનો બાર, સદા સુખી ગણે અવતાર;
 પિતુ આધારનો આજાર, ધરામાં ધન્ય તે સુતને ! ૩
 ધરામાં ધન્ય તે નરને, ધરામાં ધન્ય તે ધરને;
 વિલોહી શાન્તિ શંકરને, ધરામાં ધન્ય તે સુતને ! ૪

શંકરજીવ-ચંદ્રભાણ.

શુભવંતી નાર



કાર્યેષુ મંત્રી કરણેષુ દાસી ।
 મોડ્યેષુ માતા શયનેષુ રંભા ॥
 ધર્માનુકુલા ક્ષમયા ધરિત્રી ।
 વાઙ્ગુણ્યમેતદ્વિપતિવ્રતાનામ્ ॥

સ્ત્રીએ પતિને કાર્ય કરવામાં સલાહ આપનાર મંત્રી
 જેવી, કામ કરવામાં દાસી સરખી, જમાડવામાં લાડ રાખ-
 નાર માતા સમાન, શયનને વિષે પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારી
 રંભા સરખી, ધર્મ કાર્યમાં અનુકૂળ અને ક્ષમા કરવામાં
 પૃથ્વી સમાન થવું એ પતિવ્રતાના છ ગુણ છે.

નીતિશાસ્ત્ર.

ન દાનૈઃ શુધ્યતે નારી નોપવાસશતૈરપિ ।
 ન તીર્થસેવયાતદ્વદ્ધર્તુઃ પાદોદકૈર્યથા ॥

સ્ત્રી પતિના ચરણોદક કરીને જેવી શુદ્ધ થાય છે તેવી
 દાન, સેંકડો ઉપવાસ તથા તીર્થસેવન વડે પણ શુદ્ધ થતી
 નથી.

ચાણક્યનીતિ.

સુસ્વભાવા સુવચના સુવૃના સુલ્લદર્શના ।
 અનન્યચિત્તા સુમુખી ભર્તુઃ સા ધર્મચારિણા ॥

જે સ્ત્રી પતિ પ્રત્યે સારા સ્વભાવવાળી, મધુર બોલ-
 નારી, રૂડા આચરણવાળી, સુખરૂપ દેખાવવાળી, પતિમાંજ
 ચિત્ત રાખનારી તથા પ્રસન્ન મુખવાળી હોય તે ધર્મચારિણી
 બાણી.

વિષ્ણુશર્મા.



ગઝલ.

— ૧૨૦ —

સહુણી સુંદરી છે જ્યાં, સદા ત્યાં શાન્તિનો સાગર;
 સુધાના શેરડા મીઠા, ધરામાં ધન્ય તે જીવનર. ૧
 નયનમાં નેહતી જ્યોતિ, વચનનાં મુખમાં મોતી:
 પ્રિતમને પ્રેમથી વંતી, સદા સુખની ધરી સાકર. ૨
 હૃદય મળનાં હૃદય રંગે, ચહેરું હરદમ હિચ્છરંગે;
 સદા સંપી રહો સંગે, અને આવનિ વિશે અમર. ૩
 કરી દ્યો વિશ્વ કેને ક્યાસ, વિનાયવંતી સતિનો ખાસ:
 નહિ માયા તણા જ્યાં પાસ, સદા ત્યાં છે સુખી શંકર. ૪

શંકરદાસ ચંદ્રભાનુ.

પ્રસ્તાવના.



સાંપ્રત સમયમાં ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય પ્રભાકરના થતા ઉદયકાળમાં દિન પ્રતિદિન ઘણીક નવલકથાઓ બહાર પડતી જાય છે, તેમાં આ એક “ કુંદન અને કુસુમ ” પણ બહાર પડે છે. પ્રસ્તુત નવલકથામાં જમાનાનું તાદૃશ્ય પ્રતિગિંજ જેમ બને તેમ અસરકારક અને હૃદયદ્રાવક ધરગતુ સરલ ભાષામાં ચિતરવામાં આવ્યું છે. આધુનિક આર્ય ધરસંસારની અવનતીના કારણ રૂપે મનાતા બાળલગ્નના બળાખા, કન્યાવિક્રયના કઢાખા, સુધારાના ફેશન ભર્યા સપાટા અને કુળમોટાઈ તથા દ્વિત્રિયાના અનાચારના ઝપાટા વિવિધ પાત્રદ્વારા બતાવ્યા છે. જનસમાજને આ નવલકથાનાં પાત્રા દ્વારા ઘણું શીખવાનું અને જોવાનું મળી આવશે. કુંદન અને કુસુમના હૃદયદર્પણને નિહાળતાં જનસમાજને સુખી સંસાર ચલાવવાને જોઈતી ખુબીઓનું અને પોતાની બામીઓનું અચ્છી રીતે અવલોકન થશે. હીરાલાલ, લાનુશંકર, જયન્તીલાલ અને મધુકરના આચાર વિચાર જોતાં સંસારમાં પ્રવેશ કરનાર નવીન યુવકોને કાંઈ નવીનજ પાઠો શીખવના મળી આવશે. કાન્તા, કેસર અને કપિલાના વર્તનથી આજકાલની ઉછરતી બાળાઓને સ્ત્રીધર્મનું સારી રીતે પિછાન થશે. સુંદરલાલ બારીદર પુરૂષોત્તમરાય, માણીલક્ષ્મી અને નવનિતલાલના વિચારથી જનમંડળને સુધારાનો એક અચ્છો ધડો મળશે. જમાનાના જુલમનો જલિમ ચિતાર બતાવવા સાડ

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના રૂપી સાંકળ વધારે લાંબી અને મજબૂત બનાવી છે. વિદ્વાન વાંચકોએ આ નવલકથાની વસ્તુસંકલનાની સાંકળ પર મૈત્રી વિવિધ પાત્રો સાથે વગર રંગાએ જમાનાના વિવિધ રંગો જોવાના છે. આવી ભેદભરી ગુંથણીમાંથી તત્ત્વભરી ગુંથણીનું જ્ઞાન વિવેકી વિચારશીલ વાંચકો ગૃહણ કરી લેશે તો લેખક પોતાનો શ્રમ સફળ થયો ગણશે.

(ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.)

સામાજિક સેવાના સન્માર્ગના અનેક પ્રકારમાંના આ એક પ્રકારની સેવાને જનસમાજ તરફથી અણુધાર્યો અને અણુચિન્ત્યો આદરસત્કાર મળતાં પ્રસ્તુત નવલકથાની ત્રીજી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવી છે. આ નવલકથા સંબંધી વધુ વિવેચન નહીં કરતાં તેની કદર કોડીલા કદરદાન કોવિદ વાંચકોનેજ સોંપવામાં આવે છે. જનસમાજ નવલગ્રંથોની કસોટી કરતાં હવે સારી રીતે શીખ્યું છે તેથી આ નવલકથા સંબંધી વધુ વિવેચન નહીં કરતાં આટલેથીજ વિરામી આનંદ પામું છું.

રાયપુર પખાલીની પોળ
બગડાવાડ-અમદાવાદ.
વિજયા દશમી ૧૯૭૩

સી

રણછોડલાલ મહામુખરામ કવિ.



મુંદરી સ્વરૂપ.



ગરબી.

સસારનું નર છે નાર સજન સંસારનું નર છે નાર,
સ્ત્રી સુધર્યે સકળ સુખ સાર સજન ત્રી સુધર્યે સકળ સુખ સાર
મુંદર સ્ત્રીનું મુખનું મુંદર સ્ત્રીનું તન,
મુંદર સ્ત્રીના બોલડા મુંદર મુંદર ત્રીનું મન:-૦

આપે જન્મ જગતને પાળે પુનઃ પ્રીત,
એનાજ નામ આધારથી કહાવે ઈશ્વરી અંખા ખચીત:-૦

ઘરણી ઘરનો સ્તાંભ છે ઘરનું ઘરણીજ માન,
ઘરણી ઘરનું ઘરણું છે ઘર ઘરણી વિનાનું રમશાન:-૦,
ઘડપણમાં ઘરણી સમી મંચા કોથી ન હોય,
સ્વર્ગે પણ સંગે ગદ ને તો નારીજ નર નહિ હોય:-૦

નવલ ગરબાવળી

ગુણવંતી ગુજરાત.

રાગ માદ.

ગુણવંતી ગુજરાત અમારી ગુણવંતી ગુજરાત,
વીર નરોની માત અમારી ગુણવંતી ગુજરાત. ૧
રૂડા રત્નની ખાણુ રસીલી ભદ્રા ભય હરનાર,
ધર્મ ને કર્મની પર્મ તું ધાત્રી નેહે કરે નમસ્કાર. ૨
મીઠાં પાણી ને મીઠાં વાણી મીઠાં માનવી માત્ર,
અન્ન મધુરાં ને મન મધુરાં ગુણથી ભરેલું ગાત્ર. ૩
ભુખ્યા ભટકતાની ભાવટ ભાગે ક્રોધને કરે ન નકાર,
કાચા ગુણની દાતા કૃપાળી ઉરની પરમ ઉદાર. ૪
સરં સરિતા વન ઉપવન ને નગ ફળ ફલ રસકસ પાન,
સવંતી આશ પુરે અન્નપુર્ણા એશ કરે સંતાન ૫
સદાય લીલી લોલ અશોકી અખુટ દોલતવાન,
અવર ભૂમિને આશ્રયદાતા મોટું તારું માન. ૬
શોભી શોભાવે મનને લોભાવે પેશું અત્યારે પ્રભાત,
મહાગુપ્તરામ તણું મન હરખે ધન્ય ભૂમિ ગુજરાત. ૭

પત્રી સમાજ.

અનુક્રમણિકા.

| પ્રકરણ. | વિષય. | પૃષ્ઠ. |
|---------|--|--------|
| ૧ લું. | પૂર્વરંગ. | ૧ |
| ૨ જી. | ચૌરી કે ચિતા ? | ૧૦ |
| ૩ જી. | ભણતર કે ભવાડો ? | ૨૭ |
| ૪ થું. | કન્યાનું સાસરું કે સંસારનું ધુંસરું ? | ૪૯ |
| ૫ મું. | મુઘ્ધા કે દુઘ્ધા ? | ૭૬ |
| ૬ હું. | સુધરેલી સફાઈ કે વિકરેલી બેવકુફાઈ ? | ૧૦૧ |
| ૭ મું. | બાળાનો બાપ કે સ્વાર્થનો સાપ ? | ૧૨૭ |
| ૮ મું. | મંદવાડ કે નસીબનો ભંજવાડ ? | ૧૪૯ |
| ૯ મું. | સુધારે ચઢેલી સુંદરી કે કુધારે કુદેલી- વાંદરી ? | ૧૬૭ |
| ૧૦ મું. | સ્નેહનું શોધન કે હૃદયનું છેદન ? | ૧૮૬ |



ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ત્રીજી)

હુંદન અને હુસુમ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દાસ હરજીવન્દાસ

બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.



શ્રી પરમાત્મને નમઃ

શ્રી નવલ

કુંદન

અને

કુસુમ.

આધુનિક આર્ય ઘરસંસારનું પ્રતિબિંબ

અથવા

સુધારાનો સાર કે ફેશનનો માર ?



ભાગ ૧ લો.

પ્રકરણ ૧ લું.



પૂર્વરંગ.



દાહરો.

મન મનને મળતું નથી, તન તાણે શું થાય;
હેત વિનાના હાયથી, હૈયું નવ હરખાય.



સંસ્કાર સંબંધ અને સ્નેહ એ ત્રણ આચાર વિચાર અને
હૃદય વિના નકામાં છે, કેમકે આચાર વિનાના સંસ્કાર કલેશ

કરાવે છે, વિચાર વિનાના સંબંધ વિમાસણ ઉપજાવે છે અને હૃદય વિનાના સ્નેહ હૃદયને પ્રજાળે છે.



જ્યાં અજળ રંગત પ્રેમની ત્યાં અજળ સંગત નેમની,
દરકાર નહિ જ્યાં હેમની વાતો નહિ ત્યાં બહેમની;
દ્રષ્ટિ દીસે ધશ રે'મની શાન્તિ સદા ત્યાં ક્ષેમની,
જ્યાં ભિન્ન ઉર્મા જેમની ત્યાં દુઃખદ સ્થિતિ તેમની.



ભરતી પૂર્ણિમાના ચંદ્રરાજને વિલોકી ઉભરાવા માંડે છે,
પંખીઓ વસંતરાજના દર્શનથી કિલકિલાટ
કરી મૂકે છે, વનસ્પતિ વરસાદને જોઈ ખીલવા માંડે છે, અને
કેસુડાં ફાગમાં ફાલવા માંડે છે તેમ પ્રેમીજનો પ્રેમીજનનાં
દર્શન કરી આનંદ માને છે, નહિ તો નયન મીચામણાં કરી મોં
મચકાવતા ફરે છે.

રણિયામણા રાજનગરમાં આવેલા રાયપુરના લત્તામાં
ગગન ચુમ્બિત એક ચાર માળની બાગ બગીચાથી વિંટાયેલી
સુંદર હવેલી આવી રહી હતી. આ હવેલીની બાંધણી મુંબાઈ
અને જયપુરની બાંધણીને ભુલાવે એવી સરસ અને મોહક હતી.
હવેલીનો બહારનો દેખાવ ઇંગ્લિશ સ્ટાઈલનો રોનકદાર હતો,
અને અંદરનો દેખાવ દેશી સ્ટાઈલનો મરડદાર હતો. હવેલીની
ચારે બાજુએ ફરતો સુંદર બગીચો હતો. બગીચામાં વિવિધ
પ્રકારનાં વૃક્ષો વાવેલાં હતાં અને ઉત્તમ સુગંધી આપનાર
પુષ્પોના છોડવાઓ ઠેર ઠેર રોપાવ્યા હતા. બગીચાની એક

બાબુએ એક નાની સરખી રમણિય કુંજ આવી રહી હતી. તેની પાસે સિન્ધુ ગિરિ સમયમાં વિશ્રાંતિ સારૂ લતામંડપ, કેલીગૃહ, ભોજનગૃહ, શયનગૃહ વગેરે વિવિધ વિલાસના નાના અવાસો આવેલા હતા. કુંજ આગળ એક ન્હોળો હોજ હતો અને તેની અંદર એક ઉત્તમ કારીગીરીવાળો પુવારો બંધાવ્યો હતો. વચ્ચેવચ્ચ આરસપહાણનો ચોક હતો અને તેની આસપાસ રેતી પાથરી દીધી હતી. બગીચામાં ઠેર ઠેર ખુરશીઓ, કાચ, પાટલીઓ અને બાંકડાઓ વગેરે ગોઠવેલાં હતાં. આખી હવેલીને હાંડી ઝુમ્મર, લેમ્પો વગેરે ચિનાઈખાનાથી અલૌકિક રીતે શ્રંગારી દીધી હતી. હવેલીના વિવિધ દ્વારે અને બગીચાના વિવિધ દ્વારે આસોપાલવનાં તોરણો બાંધી દીધાં હતાં. બગીચામાં એક વિશાળ પાટ નાખી ટકોરખાનું બેસારેલું હતું અને તે ઘડીએ ઘડીએ ઘડીઆં વગાડી લગ્ન પ્રસંગની સૂચના આપતું હતું.

નંદનવનથી વિંટાયલા ઇંદ્રભુવન જેવા રણિયામણા આ ભુવનમાં એક પુરુષોત્તમરાય કરીને બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ જ્ઞાતિ પટેલ રહેતા હતા. તે મધ્યમ વિચારના અર્ધદગ્ધ સુધરેલ અને અર્ધદગ્ધ પુરાણ સંસ્કારવાળા સાઠેક વર્ષની વયના ગૃહસ્થ હતા. તે આખી બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના શેઠ-પટેલ જ્ઞાતિ અગ્રેસર ‘કાધર વિલિયમ’ કહેવાતા હતા. સ્વભાવે ગરમ, લોભી અને પારકા પૈસા પર સાદ્યખી ભોગવનાર હતા. તેમના વંશમાં ત્રણ પેઢીથી જ્ઞાતિની પટલાઈ-શેઠાઈ ચાલી આવેલી હતી. જ્ઞાતિમાં પુષ્કળ ખટપટ ઉથલપાથલ અને કાળાં ધોળાં કરી અચ્છી રીતે પામરોને રેંશી રેંશીને અને ભોળા લોકોને ભરમાવી ભરમાવીને અઢળક

પૈસો પ્રાપ્ત કરેલો હતો. જ્ઞાતિના કેટલાક પરદેશીઓને પણ ખંખેરી ખંખેરીને ધુળ કાઢી નાખી હતી. તેમની સ્થિતિ સાક્ષર ઝવેરીના શબ્દો પ્રમાણે:-

* * * *

“ કાળાં ઘોળાં કંઈ કરોડો કરી સરદાર કહેવાયા,
લાખોને ટૂટી લુંટી ધુતી મહેલ માળા બનાયા;
ધર્મ નીતિને છેક ડુબાવ્યા રંક દબાવ્યા,
માયા મદીરા મસ્ત બની મનમાં મલકાયા.
મહેલ ઝરખા માળીઆ બાવલાં ને પાળીઆ,
કાળ ઝપાટા લાગીયા ક્યાંય બહેતાં ચાલીયાં. ”

હાલાભાઈ ઝવેરી.

હતી. પોતાના લાગતા વળગતામાં, સગાબહાલામાં, મિત્રમંડળમાં અને કુટુંબમાં ઉંઘાં ચત્તાં સમજાવી, અટ્ટમ સટ્ટમ ગડબડ ગોટા વાળીને લગ્નના કામમાં વગર જોઈતાં વગર બોલાવ્યાં માથાં મારી બારોબાર ‘ચોરને કહેશે નાશ અને ઘણીને કહેશે ધા’ એ પ્રમાણે પ્રસંગો આણી અદ્વરથી વર કન્યાઓનાં વેચાણ કરી કન્યા દલાલી ખાઈ ખાઈને પુષ્કળ કન્યાધન એકઠું કર્યું હતું.

તેમના એક ધુતારા સ્વભાવના મિત્ર લાલજીભાઈનો નિર્વંશ જવાથી તેની તમામ માલ મિલકત અને હવેલી વાડી વજીર વગેરે તેમને પર્યું હતું. હરામની હવેલીના હરામખોર માલીક પુરુષોત્તમરાય થઈ પડ્યા. તેમની સ્ત્રીનું નામ મણીલક્ષ્મી હતું. તે સ્વભાવે ભોળાં સાધ્વી નીતિવાન ધર્મિષ્ઠ અને પુરાણ સંસ્કારવાળાં પચાસ વર્ષનાં સુશીલ ગૃહમાતા હતાં. ડોસા નવીન

વિચારના હતા, ત્યારે ડોસી જુનાં વિચારનાં હતાં. પુરુષોત્તમરાયને ત્રણ દીકરા અને બે દીકરીઓ હતી. ત્રણ દીકરાઓને સંતતિમાં ફક્ત ત્રણ દીકરીઓજ હતી, આ સિવાય આખા કુટુંબમાં કોઈને પણ પુત્ર રત્ન નહોતું. એકંદરે હવેલીમાં પાંચ કન્યાઓ રહેતી હતી. ‘જેવો અહાર તેવો ઓડકાર’ તે પ્રમાણે ડોસાને ફક્ત પોતાની દીકરી કુંદન અને દીકરાની દીકરી કુસુમ સિવાય આખું કુટુંબ ખાઈ બદયું હતું.

ડોસાને ત્રણ દીકરા, ત્રણ વહુઓ અને ત્રણ દીકરીઓ પણ સુધરેલ વિચારની લાડબેલી અને ઉછૂંકળ માથાની મળી હતી; ડોસી મણીલક્ષ્મીની તાલીમ તમે ફક્ત કુંદન અને કુસુમજ ઉછરી હતી. ડોસીના પવિત્ર અને ધર્મિષ્ઠ પુરાણ સંસ્કારો આ બે કન્યાઓમાં સંપૂર્ણ રીતે પડ્યા હતા. એકંદરે આ બે કન્યાઓ આખા ઘરનો ભારબોજ ઉપાડી લેતી હતી. ડોસાને નવનિતલાલ રસિકલાલ અને નવલશંકર કરીને ત્રણ દીકરા ચઢતા ઉતરતી વયના હતા અને બે દીકરીઓ કાન્તા અને કુંદન ચઢતા ઉતરતી વયની હતી. મણીલક્ષ્મીની વય પચાસ વરસની હતી. પ્રથમ અવસ્થામાં તેમને ત્રણ દીકરાઓ થયા હતા અને છેક પાછલી અવસ્થામાં બે દીકરીઓ થઈ હતી. આ પ્રમાણે ગૃહમાતા અને ગૃહતાત મણીલક્ષ્મી અને પુરુષોત્તમરાયે સંસાર માંડ્યો હતો.

ડોસાનો મોટો દીકરો નવનિતલાલ તદ્દન સુધરેલ વિચારનો ફાટેલ મગજનો અને સઘળી વાતે પૂરો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ગીરજાગવરી હતું; તે પણ તેના જેવી સુધરેલ હતી. તેની દીકરી કેસર પણ સુધરેલ અને વિક્સરેલ માબાપને માથે ચપટી લલરાવે

તેવી હતી. કેસરનું લગ્ન ડોસાએ કચ્છાણુરાય પાસેથી રૂપિયા પંદરસોની રકમ લઈને તેના દીકરા જયન્તીલાલ સાથે કર્યું હતું. જયન્તીલાલને તેર વરસનો મૂઢી તેની મા કમળા અને બાપ કચ્છાણુરાય સ્વર્ગવાસ પામ્યાં હતાં. ડોસાએ તેની પણ તમામ માલમિલકત પોતાના સ્વાધીનમાં લઈને જયન્તીલાલને ઘર જમાઈ કરી રાખ્યો હતો. જયન્તીલાલ સાસરામાં રહીને ઉછરતો હતો. હાલમાં તે મેટ્રીકમાં બે વરસથી નાપાસ થયા કરતો હતો, આ વખતે તેને કાંક આશા હતી. ડોસીના સહવાસમાં રહીને તે મર્યાદાશીલ નીતિવાન અને ધર્મિષ્ઠ રહ્યો હતો. કેસર ઘણીજ ઉછાંછળી સુધારામાં તણાઈ જતી હતી. કેસરથી જયન્તીલાલ ઘણોજ દગ્ગાતો હતો અને સાસરામાં ચોશિયાગો રહીને તે પોતાનું પેટ ભરતો હતો; જો કે તે જાણતો હતો કે ‘કુતરો ઘરનો જમાઈ અને કુતરો વહુનો ભાઈ’ તો પણ તેને વાસ્તે હાલમાં કશો ઉપાય રહ્યો નહોતો. આ પ્રમાણે સુધરેલી વહુ અને ગરીબ વરનું જોડું ગૃહતાતે જોડયું હતું.

ડોસાનો બીજો દીકરો રસિકલાલ પણ સુધરેલ વિચારનો કાંક સહનશીલ પણ તેની નવી સ્ત્રી લલિતાથી દગ્ગાતો રહેતો હતો. લલિતા ગીરજગવરીથી એક તસુ સુધારામાં આગળ વધેલી હતી. તેને તેની સ્વર્ગસ્થ શોક્ય વિમળાની કુસુમ કરીને દીકરી હતી. કુસુમ નાનપણથીજ મણીલક્ષ્મીના સહવાસમાં ઉછરવાથી સુધારાનો પાસ તેને કાંઈ લાગ્યો નહોતો. ડોસાએ નાનુક કુસુમાર કુસુમને વિકૃલદાસ અને ધનલક્ષ્મીના વહી ગએલા અને સુધારામાં છટ્ટી ગએલા દીકરા મધુકર સાથે પરણાવી હતી.

સાક્ષર અધ્યાભ્યાસના ઉદ્ગાર પ્રમાણે:—

“ પાળી પોશી ગાયને ધરે કસાઇને હાથ,
પાલકને કહેવાય શું ન્યાયી ત્રિભુવન નાય;
વેલ ઉછેરે બહાવથી છેવટ છુંદે આપ,
ભગવત તેનું ભલું કરેા જીવેા ધણું તે આપ. ”

અરેરી.

કુસુમનો અવતાર રહ કર્યો હતો. ગરીબ ગાય જેવી દીકરી
કુસુમ અને સુધારામાં ઉડતા મધુકરની જેડી કુદરતે જેડી હતી.
ડાહી વહુ અને સુધરેલ વરનું પાનું ડોસાએ ખોળી કાઢ્યું હતું.

નવલશંકર નામનો ડોસાનો ત્રીજો દીકરો પણ સુધરેલ
વિચારનો, એ ભાઈથી છણોજ વિચારમાં આગળ વધતો હતો.
તેની સ્ત્રીનું નામ સુભદ્રા હતું, તે પણ સુધારાના રંગમાં રંગા-
એલી હતી.

તેને એક કપિલા નામની અવળચંડી સુધરેલી દીકરી
હતી તેના લાયક વર ડોસાએ સુંદરલાલને શોધી કાઢ્યો હતો;
પણ સુંદરનાં માતપિતા, ખુશાલદાસ અને અતિલક્ષ્મીએ સુંદરને
ખારીષ્ટર બનાવવા સારૂ વિલાયત મોકલ્યો હતો; તે થોડા વખ-
તમાં રાજનગરમાં ખારીષ્ટર એટલો બનીને આવશે, એમ ધારી
ખુશાલદાસે હબ્બર પંદરસોની રકમ ડોસાને આપી દિલાસો
આપી વિવાહ લાંબાણ પડાવ્યો હતો. ડોસાને જોઇતું હતું ને વેદે
કર્યું તે પ્રમાણે કન્યાધન ઉપર તાગડધિજ્ઞા કરનાર કસાઈ પિતાને
કન્યાધન મળ્યું એટલે પરમેશ્વર મળ્યા એ પ્રમાણે માની ડોસો
લાલચના હિંચોળે ચઢી આશા નિરાશામાં હીંચતો હતો.

ડાસાની બે દીકરીઓ કાન્તા અને કુંદન એ બંને કુંવારી હતી. કાન્તા બુના બહેમી વિચારની તથા કાંક નવા વિચારની સુધરેલી હતી. તેનો વિવાહ ભગવાનદાસ અને શિવલક્ષ્મીના દીકરા ભાનુશંકર સાથે શોક્ય ઉપર કર્યો હતો; તેમાંપણ ડાસાએ સારી રકમ મારી હતી. કુંદન તે ફક્ત કુંદન જેવીજ હતી; તેને કાંઈ પણ વાતે કસવી અને રસવી પડે તેમ નહોતી. કુંદનને વાસ્તે મણીલક્ષ્મીએ દોલતરાય અને ભાગીરથીનો દીકરો હીરાલાલ ડાસાને બતાવ્યો હતો; પણ દોલતરાય મનમાનતા પૈસા પરભાવે તેવો નહિ હોવાથી ડાસો મુરતીઆની શોધમાં રમ્યા કરતો હતો. કુંદન અને હીરાલાલ વચ્ચે કુદરતે કાંઈક કૃપા કરીને તારામૈત્રીનો પ્રસંગ કરાવ્યો હતો. વખતો વખત કાંઈક કામ પ્રસંગે દોલતરાય હીરાલાલને લઈ પુરુષોત્તમરાયને ત્યાં આવતા જતા હતા; અર્થાત્ પ્રેમનાં બીજ હીરા અને કુંદન વચ્ચે અન્યોઅન્ય હૃદય ક્યારામાં રોપાઈ ગએલાં હતાં, જે કે મનની લાવનાના પાણીથી સીંચન થયા કરતું હતું પણ પ્રસંગના ખાતર વિના બરાબર ઉગી નીકળ્યાં નહોતાં; પ્રસંગે પ્રસંગે સહેજ ફળુગા કુટતા હતા પણ લજ્જના તાપથી કરમાઈ જતા હતા; વખતે લજ્જના તાપમાંથી રક્ષણ થઈને ઉગી નીકળતા હતા; તો વડીલોની આમન્યાની ચકલીઓ તેને ખાઈ જતી હતી; જે કે નયન મેળાપના કંડીઆથી પ્રસંગે પ્રસંગે તેને ઢાંકવામાં આવતા હતા તો પણ યોગ્ય પ્રસંગ વિના ધીમે ધીમે કરમાઈ જતા હતા.

આ રીતે ડાસો કાંક લાચાર બની કુંદનને વાસ્તે હાથ ધસતો રહ્યો હતો. ડાસાએ તમામ દીકરીઓને શુજરાતી કેળ-

વણી ઉપરાંત અગ્રેજ કેળવણી છઠ્ઠા ધોરણ સુધી આપી હતી; આ ઉપરાંત રમણીકલાલ કરીને માસ્તર પણ ઘર આગળ ખાનગી અભ્યાસ કરાવવાને રાખ્યો હતો. આ યોજના યોજનામાં ગૃહતાતની મુરાદ પુરી હતી અને તે એ હતી કે સારી રીતે ભણેલી ગણેલી સુધરેલી દીકરીઓના દામ સારી રીતે ઉપજી શકે અને સ્વાર્થના બજારમાં કામધેનું કન્યાઓની નાણાંની કોથળીઓ સાફ સ્હેલાઈથી હરાજ થઈ શકે !!

પુરુષોત્તમરાયના ઘરજાંત્રનો કારભાર આ પ્રમાણે ચાલ્યા કરતો હતો. આજરોજ કાન્તાનો લગ્નપ્રસંગ છે તેથી આખું કુટુંબ વિવાહના આનંદમાં મહાલી રહ્યું છે. વરઘોડીઓ-આનંદ સર્વત્ર ઉછાળા મારી રહ્યો છે. માંગલિક ગીતોના મધુર સ્વર સંભળાઈ રહ્યાં છે; આ પ્રમાણે લગ્નનો ‘પૂર્વરંગ’ યોગરદમ છવાઈ રહ્યો છે.



પ્રકરણ ૨ જી.



ચારી કે ચિતા ?



હાહરો.

બાલપણમાં જોડલાં જોડી દે માબાપ;
જીવાનીમાં જીદાં પડે આપી નિત્યે રાખ.



સ્વભાવ જોયા વિના, હૃદય તપાસ્યા વિના અને સદ્ગુણો
શોધ્યા સિવાય જે જોડલાં જોડવામાં આવે છે, તે અંતે જીદાં
પડી જીવન અંત સુધી દુઃખી થાય છે.



ચડસે ચઢી માતા પિતા કરતાં હરજી બાળની,
વળગાડી માંકડું લાકડે પરવા ન રાખે આળની;
જીદાં પડી છંદે ચડે ધાર્યું કરે મન માનતું,
દરકાર દુનિયાની તજે જાણે ન જન કો જાણતું.



૦ મધુરી વસંત, કામળ કુસુમ, અમકતું જોગન, કોકિલાનું
૦ ગાન, ચંદ્રનો પ્રકાશ, આંગાની ડાળ, સરોવરની
પાળ અને મધુકરોના મહન મંત્ર જેવા મોહક ગુંજારવો દેખીતા
પ્રિય અને સુખદ છે પણ અનુભવની કસોટીમાં અપ્રિય અને
દુઃખદ થઈ પડે છે.

*

*

*

*

“ લાડકડી ચઢીરે કમાડ બાળાવરને નિરખવારે,
 દાદાજી એ વર જોજો એણે મારાં મન વસ્યારે;
 કહો દીકરી ક્યાં થકી દીડો શેણે તારાં મન વસ્યારે,
 નિશાળે બણતલો દીડો અક્ષરે મારાં મન વસ્યારે.
 લાડકડી ચઢીરે કમાડ સુંદર વરને નિરખવારે,
 માનાજી એ વર જોજો એણે મારાં મન વસ્યારે;
 કહો દીકરી ક્યાં થકી દીડો શેણે તારાં મન વસ્યારે,
 નાતમાં જન્મતલો દીડો ચોટલીએ મારાં મન વસ્યારે.
 લાડકડી ચઢીરે કમાડ બાળા વરને નિરખવારે,
 વીરાજી એ વર જોજો એણે મારાં મન વસ્યારે;
 કહો બેની ક્યાં થકી દીડો, શેણે તારાં મન વસ્યારે,
 થોડીલા ખેલતો દીડો, પેંગડે મારાં મન વસ્યારે.
 લાડકડી ચઢીરે કમાડ સુંદર વરને નિરખવારે,
 કાકાજી એ વર જોજો એણે મારાં મન વસ્યારે;
 કહો દીકરી ક્યાં થકી દીડો શેણે તારાં મન વસ્યારે,
 પાઘડી બાંધતો દીડો ત્યારે મારાં મન વસ્યારે.

ગુજરાતી કાવ્યદોહન-લોકનાય.

મંડપમાં માંગલિક ગીતો ગવાઈ રહ્યાં છે. ડોસાના ત્રણે
 ફીકરાઓ મંડપમાં આવનાર સાજનોનો સારી રીતે સત્કાર કરી
 સરમરા કરી રહ્યા છે. ગૃહતાત પૂર દમામમાં બની ઠની મુંછે
 તાર ઢઈ દબદબામાં આમ તેમ હેરા ફેરા કરી રહ્યા છે. ‘નાનકડી
 નારને નાકે છે મોતી, ધુધટમાં મુખ રાખી વર સામું જોતી’

એ પ્રમાણે નવીન જુવાનીમાં આવતી મનમોહક મુગ્ધાઓ ટોળે મળી કોઈ વરઘેલી, કોઈ સાહેલી-ઘેલી અને કોઈ મનઘેલી થઈ વરઘોડિયાં ગીતો ગાઈ રહી છે. સુધારાના પ્રવાહમાં તણાઈ જતી કેસર પોતાની સાહેલીઓને મંડપના એક ભાગમાં ખુરશીઓ નાખી તે પર બેસારી સુધરેલી રીત પ્રમાણે આદર સત્કાર કરી રહી છે. પારસી યુરોપિયન કોમની બાળાઓને સોડા, લેમોનેડ, ટી વગેરે આપી રીઝાવી રહી છે, ગુલાબી રંગની ચિનાઈ રેશમી સાડી, બદામી રંગનો સેન્ટ અત્તરથી મગમગતો પોલકો, ચેકનાં ચમચમતાં બુટ, આંખે સોનેરી ચશ્માં, કાને એરીંગ, હાથે હીરાની બંગડીઓ અને ફરફર પવનમાં ફરકતા રેશમી રૂમાલથી અલબેલી બની દમ્દમ અને ખુશીમાં છાતી કાઢી પોઝીશનમાં મેમાનોને વેલકમ કરી રહી છે. કપિલા પણ કેસરને જોઈતી મદદ કરી રહી છે. ડાહી વિચારશીલ કુસુમ અને કુંદન માણીલક્ષ્મી પાસે ગૃહમાતાની ખીજમત ઉઠાવી રહી છે. કીટસન લાઈટ આખા મંડપને ઉજાળી રહી છે. બરાબર આઠનો ટકોરો થતાં લાનુશંકર સાજન સહિત પરણુવા આવી પહોંચ્યા. ગૃહતાત અને આખા કુટુંબે સાજનનો સત્કાર કરી ઉતારો આપ્યો. ધીમે ધીમે શાન્તિ પથરાવી ગોર મહારાજે વરકન્યાની પધરામાણી કરાવી લગ્નવિધિ અને માહ્યરાની ક્રિયા શરૂ કરી દીધી. આસપાસ માહ્યરાના પ્રસંગને અનુસરતાં ગીતો ગવાવા લાગ્યાં, આ પ્રસંગે સાજનમાંથી કેટલાક યુવકો ઉઠી બગીચામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યા અને ફરતા ફરતા હવેલીના પાછલા બગીચામાં આવેલા લતામંડપમાં વખત વિતાડવા સારૂ ગયા. મંડપમાં

ઢાળેલી બેન્ચો પર બેસી કોઈ રૂમાલ, પંખા, ચીરટ, સીગારેટ અને બીડીથી વિનોદ કરી આરામ લેવા લાગ્યાં. વર્ણનાં બ્રાહ્મણો ગુરુ: તો બ્રાહ્મણોના લગ્નાદિ પ્રસંગમાં બીડી હોય ! ?

ચારે વર્ણના ગુરુ રૂપ ગણાતા બ્રાહ્મણોના લગ્નની ચોરીની વેદીમાંથી ધીથી મધમધતા ધુમાડના ગોટા નીકળવાને બદલે વિપ્ર યુવકોની મુખ વેદીમાંથી તમાકુથી મધમધતા ધુમાડના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા ! જમાનાના બહુધ જોરમાં અને સાંપ્રત સમયની પાશ્ચિમાત્ય કેળવણીના સુધારાથી સડબડતા ફ્રેશન ભર્યા દોરમાં બ્રહ્મ દુહિતા ભારતી માતાને બદલે તમાકુ દુહિતા બીડી માતાનો બ્રાહ્મણોના વદન કમળમાં વાસો થયો હતો. ચારે છેડે પહેરેલાં ધોતીઆંથી ભભક લઈ ઉઠતાં, રંગબેરંગી દેશી જોડાના ચમકારથી લોકોને ચમકાવી ભારતા બંડી અને અંગરખાથી દીપી ઉઠતા અને ત્રિપુંડ અને પાઘડીથી જગતને મોહિત કરનારા બ્રાહ્મણોના બાળકો જ્યારે ઘરમાંથી બહાર નીકળતા ત્યારે લોકોના સહસ્ર પ્રણામો ઝીલી બ્રાહ્મણના નામને દિપાવી દેતા હતા, ત્યારે સાંપ્રત સમયના પાટલુનથી અકડાઈ જતા, માન્યેસ્ટરનાં ધોતીઆંના મજબૂત કાછડા વાળી કેડે વાંકા વળતા, સારા નરસા દરેક પ્રસંગમાં સદાને વાસ્તે કોયલા જેવાં કાળાં તગતગતાં બુટ ચડાવી, કોટ અને ખમીસથી લોકોથી અતડા રહેતા અને અડવાં કોડીઆં જેવાં કપાળ રાખી ગુચ્છાડપી છાપરા ઉપર કાળાં કુંડાંપી ટોપીઓ ચડાવી જગતને વંઠાડી દેનારા યુવકો જ્યારે ઘરમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે મોંમાં બીડી રાખી હાથમાં કેઈન ઝાલી યસ, નો, વેરીગુડ, ગુડમાઈ

કરતા, લોકોને લાખો સલામો ભરી પ્રાદક્ષિણા નામને લખવી મારે છે !

શાક્ય ઉપર કાન્તા અપાર્થ તેથી હંમેશાં જુહુમાતા કુસુમ અને કુંદનના અંતરમાં આગ સળગી ઉઠી હતી. તેઓ આજના લગ્ન પ્રસંગમાં બિલકુલ ખુશી નહોતાં, પણ કેશરી ડોસા આગળ આ ત્રણ અન્નઓને અવાજ કાઢવાની શક્તિ રહી નહોતી; તેથી ઉપર ઉપરથી આનંદ બતાવતી પણ અંતરમાં આ લગ્ન અગન રૂપે સળગ્યા કરતું હતું. અત્યારે જીવ કાયા અને માયા અર્થાત્ ત્રણ અન્નની ત્રિપુટી જ્યાં આગળ યુવક મંડળ બેસીને વિનોદ કરતું હતું ત્યાં આગળ હુવેલીના પાછલા ખંડમાં બેઠી હતી; અને હૃદયને ખાલી કરતી હતી. યુવક મંડળમાં કુંદનનો હીરો અર્થાત્ કુંદનનો લવિષ્યમાં થનાર ભરથાર હીરાલાલ પણ સામેલ હતો. હીરાલાલને કોઈ પણ પ્રકારનું વ્યસન નહોતું, તે તદ્દન વિદ્યા અને ધર્માનુરાગી હતો. અત્યારે વિવિધ તરેહની વાતોના સપાટાના ગપાટામાં યુવકમંડળ ચડયું હતું.

“હીરાલાલ આજનો મામલો જોયો ? જુની આંખે નવો તમાસો કેવો ડોસાએ કર્યો ? હરિ, હરિ, હરિ, આ પણ આપણી જ્ઞાતિમાં એક નવાઈ છે !”

“વિનાયક આજના લગ્નથી પુરૂષોત્તમરાય એમ સમજે છે કે આખી ન્યાતમાં મેં જે કર્યું છે તે સવાઈ છે !”

“માણેકલાલ એ નવાઈ નથી તેમ સવાઈ નથી પણ પ્રાદક્ષિણી ઉંચ જ્ઞાતિની લવિષ્યમાં થનારા નઠારા ભાવીની તવાઈ છે.”

“ મોહનલાલ એ તવાઈ નહિ પણ જ્ઞાતિમાં મારતામિયાની તરવાર કહેવરાવનારા, જ્ઞાતિમાં પટેલ બનનારા અને સર્વેથી ડાહ્યા પૈસાદાર અને કુળવાન ગણાવતા કાધર વિલિયમ પુરુષોત્તમરાયના કુટુંબની ભુંગળ વિનાની લવાઈ છે. ”

“ હીરાલાલ તમારું કહેવું વાસ્તવિક છે. કન્યાધન ઉપર તાગડધિત્તા કરનાર કસાઈ માખાપો હંમેશાં કુમળી કન્યાઓનો આવો વિક્રયજ કરેછે. કાધર વિલિયમના કુટુંબની કથી કન્યાઓ હાલમાં સુખ લોગવે છે ? ”

“ તેમના નવનિતલાલની કેસર તેતો હાલ તદ્દન વંડીજ ગઈ છે. હવે થોડા દિવસમાંજ તેને સુધારાની પાંખો આવશે અને પછી ફેશન તથા સ્વતંત્રતાના મધુવનમાં નિર્ભયતાથી ઉડવા માંડશે. રસિકલાલની કુસુમ જે બિચારી ડાહી નીતિવાન અને ધર્મિષ્ઠ છે તેને ડોસાએ કોથળી પટારામાં મૂકી પેલા છાકટા સુધરેલ અને નાતરાના હિમાયતી મધુકર વેરે પરણાવી. નવલ-શંકરની કપિલાનો ડોસાએ વિલાયતમાં રહી લણી બારીષ્ટર બનનાર સુંદરલાલ સાથે વિવાહ કરી રાખ્યો છે. ડોસાની કાન્તા આજે શોક્ય ઉપર દેવાય છે, તેની લવિષ્યમાં શી ગતિ થશે તે જોવિંદ જાણે ! હવે તેમની કુંદન બિચારી કુંવારી છે, તેને વાસ્તે, ડોસાએ હીરા, મણિ આપે તેવાં કેટલાંએ રતન નજરમાં રાખી મૂક્યાં હશે ? તેમના કુટુંબમાં કુંદન અને કુસુમ એ બે રત્ન કન્યાઓ છે; તેમાં એક કુસુમમાળા તો કાગડાની કોટે અર્પણ થઈ ગઈ; હવે કુંદનમાળા હંસને જાય છે, કાગડાને જાય છે, કે મર્કટને જાય છે, તે થોડા વખતમાં જણાઈ આવશે. ”

“ કેશવલાલ આખી જ્ઞાતિને જે નીતિના પંથે દારે અને સદાચાર તથા ધર્મના સંસ્કાર આપે તેજ ખરા જ્ઞાતિના કુળવાન વિદ્વાન અને આગેવાન, ખાકી કન્યાનોટો અને દુહિતા-હુડીઓ વટાવનારા હેવાન ! ”

“ અલખત જ્યાં હૃદયમાં સ્વાર્થ રમતો હોય ત્યાં દુહિતાના હિતાહિતનું જ્ઞાન ક્યાંથી થાય ? જે જ્ઞાન હોય તો શૌક્ય ઉપર પોતાની કોમળ કન્યા ક્યાંથી દેવાય ? ”

“ હાય ! જ્યાં કન્યાનાં દામ લેવાય ત્યાં કોમળતા ક્યાંથી જણાય ? ”

“ જીઓને આજના લગ્ન પ્રસંગમાં ડોસાના મોંઠા ઉપર કાંઈ પણ ગમગીની કે શરમના શેરડા દેખાય છે ? ”

“ ભાઈ દામના દમામમાં ડોસા આજે ગજ ગજ કુદી કુદીને હરખાય છે ! ”

“ હીરાલાલ જ્યાં દેનાર ગધેડા ત્યાં લેનારની શી ચરજ ? અને જ્યાં લેનાર કુંભાર ત્યાં દેનારની શી ગરજ ? ”

“ આપણા ભાઈબંધ ભાનુશંકરભાઈ ફરી પરણવા તૈયાર થયા છે; પણ પરણ્યા પહેલાં બે હાથી બાંધવાથી તેમની શી ગતિ થશે તેના વિચારમાં કાંઈ ગયા છે ? ”

“ ભવિષ્યમાં તેમની શી ગતિ થશે તે જોવિંદ જાણે ! ”

“ હાજ તો:—રામખાણુ વાગ્યાં હોય તે જાણે ”

“ ખરેખર:—અજ્ઞાની અંતર પીડ ન આણે.”

મિત્ર સાક્ષર કહી ગયા છે કે:—

“ જોને વીતી જગતમાં તે પર પીડા મળ્યું;
સાકરના શોખીનને ભૂખ્યાનું નહિ લાન. ” ઝમેરી.

હીરાલાલ ગુજરાતના સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર કવિ મહાસુખરામે
‘શોક્યોની લઢાઈ’ ના પુસ્તકની આખી ન્યાતમાં લાણી કરી
હતી, તેમાં જે હાથી બાંધનાર હૈયાકુટા ભરથારનો સારી રીતે
ચિતાર આપ્યો છે. તે એક છંદમાં કવે છે કે:-

* * * *

“ જૂની અને નવી તણો ઝઘડો મચાઈ રહે,
વચમાં કઢાય પુર કંથ તણું કાટલું;
જુની કહે જુઓ મુઓ મોહી રહ્યો માવડીને,
નવી કહે નીરખે છે ચતુરાનું ચાટલું.
તમાસો જોનાર લોક ટીખળ તમામ કરે,
કાઈ કહે જોંચાય છે ગોળ તણું માટલું;
જૂનીને વકારે અને નવાંને ચઢાવે કાઈ,
કાઈ વળી વાંક કાઢે કંથ દાસે કાટલું. ”

તેમાંએ પરણનારનો પસ્તાવો ખતાવવામાં કવિએ હદ કરી છે:-

“ જૂનીથી હંકારો અને નવીએ હાંકીને કાઢ્યો,
તરખવા તોલ થયો તરણીના આગળ;
મીણના માટીનો કાંક ભાર તોલ ભૂવનમાં,
એથી પણ હળવો હું હરિ થાશે શી વલે.
પાપાણની પ્રતિમાનું માન સારું મુજ થકી,
ચિતરેલી જખીથીએ ભુંડો હું ભૂમિ તળે;
જેમાં નથી કૃતી એકે મારો મને વદનથી,
દીનાનાથ તારા વિના કાણુ દુઃખ આ દળે. ”

છેવટે પરણનારની સ્થિતિ વર્ણન કરતાં કવિ રસ છલકાવી નાંખે છે:-

“ સૂઝીની વચ્ચે સોપારી ધરમાં તો ઘાટ એવો,
રજકનો શ્વાન જાણે ઘાટનો ન વાટનો;
હડકાયો ફૂતરો કે હરાયુંજ દોર જાણે,
અવતાર ચોરનો ઉજગરો ઉચાટનો.
ભાર રાખી ખહાર ફરે ધરમાં ગુલામ જાણે,
મુખ રાખી માનનીનાં થાકે ઠાલા ઠાઠનો;
ખે નારીનો નાથ કાઈ સુખી નથી મહાસુખ,
ભલે હોય બિખારી કે ભોગી રાજપાટનો. ”

વિનાયકરાવ તમે જે કહ્યું તે ધરાબર, પણ કવિએ બીજી-
વાર પરણવા જનારને અને પરણાવવા જનાર જાનૈયાને જુની
સ્ત્રીના મુખથી ગાળો લંડાવી છે તે તમને યાદ છે? જુઓ:-

“ જૂની કહે આસુ તારું સત્યાનાશ શે ન ગયું,
સસરાને શૂળીએ ચડાવું વેર વાળ્યું આ;
જમને લગાવું જેઠ ફેડે સળગાવી મને,
દીયરનો દાટ વળો જીવતર ખાળ્યું આ.
વિપધર ડંશજેરે સ્વામિના સખાને સાથે,
જાનૈયા થવાના શોખે કીધું કામ કાળું આ;
નણુંદ દેરાણી ને જેઠાણી જાનને નરકમાં,
શોકવતણો ભાલો આણી સગાંએ ઉકાળ્યું આ. ”

મિત્ર ભાનુશંકરને તેમની જુની સ્ત્રી શાન્તા હયાત છે,
તેને એક ફરજંદ થઈ ગયું છે; તેની વય પચીસ વરસની છે,
ભર જુવાનીમાં છે, છતાં ભવિષ્યમાં તેને કાંઈ ફરજંદ નહિ થાય
એવું તે શી રીતે જાણી ગયા કે ફરી પરણવા તૈયાર થયા ?

શિવ શિવ શિવ, આ પણ કળિકાળનો જગરો પ્રભાવ છે.
મિત્રો આપણી જ્ઞાતિપર થનારા દારૂણ દુઃખનો વરસાદ છે.
વિનાયકરાવ શાન્તાને પિયરમાં કોઈ નથી, બિચારીને
ઉપર આલ ને તળે ધરતી છે; તેનો બેલી ભગવાન છે.

હીરાલાલ સંતાન પ્રાપ્તિના વાસ્તવિક વખતમાં સ્ત્રીઓને
વૃદ્ધા ગણી કાગવંજા માની જે પ્રજામાં ફરીથી લગ્નો થાય તે
પ્રજામાં શી રીતે ઉદય થાય ?

હાય ! પચીસ વરસની વયમાં પ્રાદ્વણોના બાળકો અપૂર્વ
વિક્રમવાળા અને અમોઘ વિર્યવાળા પરાક્રમી પરશુરામ, લક્ષ્મણ,
લિખ્મપિતા, દ્રોણાચાર્ય, કર્ણ, અર્જુન અને ભીમ જેવા થવા
જોઈએ તેને બદલે આધુનિક વખતના વિપ્રો પચીસ ત્રીસ વરસે
મડદા તેજ આંધળા અને માંદલા પુરુષાર્થહીન થાય તે પણ
આર્યપ્રજાની ભવિષ્યમાં થનારી પાયમાલી સૂચવે છે.

મિત્રો લાડવા અને બાળલગ્નના ભણતરે આપણા શરીરનાં
વિદ્યા અને વિર્યનાં ચણતરો તોડી નાંખી આપણને પાયમાલ
કરી દીધા. ન્યાતવરા અને કુળની ઉન્નણી રૂપ લગ્નોએ પ્રાદ્વ-
ણોને લિખારી ‘વિદ્યાર્થીના આશિર્વાદ, લિક્ષાન્નદેહિ’ કહેનારા
માંગણ બનાવી દીધા ! શિયાળાની સવારમાં ‘ટેલીયા ભટની
ટેલ છે, દાતારને મન રહેલ છે, ડગલો ડગલો થાય છે, શિયાળો
વહી જાય છે, ડગલો ડગલો રાતી કોર તે પહેરાવે શ્રી રણુછોડ,’
એવી ટેલ કહેનારા ટેલીઆ બનાવી દીધા.

હરિ, હરિ, હરિ, જે પ્રાદ્વણોની પત્નિઓનાં વદનકમળનાં
દર્શન સીતા, દમયંતી અને ઈદ્રાણીઓ જેવી મહાદેવીઓ

બ્રાહ્મણોનાં ઘર શોધી શોધીને કરતી, તે બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓ હાલમાં શુદ્ર જાતીને ત્યાં રસોઇ પાણી કરી ગોરાણી અને ભટાણીઓ થઇ રહી છે. જે બ્રાહ્મણો વેદોચ્ચાર કરી ધન અને માનથી પૂજાતા હતા, તે બ્રાહ્મણો હાલમાં ખુશામતના ઉચ્ચાર કરી શુદ્રોને પૂજી પૂજી પંચ ભાગ ઉધરાવતા ફરે છે ! હાય ! દુર્વાસા, વશિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, વામદેવ અને પરશુરામ જેવા બ્રાહ્મણો ક્યાં ? અને હાલના ખુશામતખોર લાડુ ભટ્ટાઓ ક્યાં ? અનસૂયા, નર્મદા, અરૂંધતી અને ગાર્ગી જેવી બ્રહ્મતન્યાઓ ક્યાં અને હાલની શુદ્રોનાં છોકરાં રમાડનારી, લુગડાં ધોનારી દાસત્વ કરનારી ભટાણીઓ ક્યાં ? આટલા બધા ફેરફારનું મૂળ શું ? મૂળમાં કારજવરા, બાળલગ્ન અને દાંભિક કુળની હરાજી ! ન્યાતના હરામખોર દાંભિક અને પતરાજીખોર શેડીઆઓના વાસવાળા વર મહેલ્લા અને કન્યા ખડકીઓના વેચાણના લગ્નોની મોકાણ !

વિનાયકરાવ ! આર્યાવર્ત્તમાં આર્યબાળોઓ જેમ શોક્યનું નામ સાંભળીને ખડીએ છે તેમ જમનું નામ સાંભળીને ખડીતી નથી. જ્યાં સુધી આર્યધરસંસારમાં શોક્યનો અનાચાર ચાલેજ નય છે, ત્યાં સુધી આર્યદંપતિઓમાંથી કોઈ પણ દિવસે શોકનો નાશ થવાનો નથી; જ્યાં સુધી કુળના કાંટામાં કન્યાઓ ઝીકવામાં આવે છે ત્યાં સુધી વરકન્યા કોઈ પણ દિવસે ઠરવાનાં નથી. જ્યાં સુધી દ્વિત્રિયા કરવામાં આવે છે ત્યાં સુધી સુખ અને શાન્તિ કદાપિકાળે પ્રાપ્ત થવાનાં નથી. જ્યાં સુધી કન્યાનાં માબાપો કોથળીઓ શોધે છે ત્યાં સુધી કન્યા-ધેનુઓ મનવાંચ્છિત ફળ આપવાને શક્તિવાન થનાર નથી. ”

આ પ્રમાણે જુસ્સાદાર વાદવિવાદ હવેલીના બગીચામાં થઈ રહ્યો ! આપણે કેના મકાનમાં છીએ, કેના વિષે બોલીએ છીએ અને કયે પ્રસંગે બોલીએ છીએ તે આ નવ યુવાન યુવ-કેના ધ્યાનમાં રહ્યું નહિ. ‘ ભીંતને પણ કાન હોય છે અને વા પણ વાત લઈ જાય છે; વળી વાત ન કરીએ વાટે, વાત ન કરીએ ઘાટે અને વાત ન કરીએ રાતે, ’ એ સુત્રો આ યુવકેના સમજવામાં નહિ હોવાથી જેમ આવ્યું તેમ ચાલ્યું ! સર્વ વાત મણીલક્ષ્મી કુસુમ અને કુંદને સાંભળી લીધી. ત્રણેની આંખમાંથી શ્રાવણ ભાદરવો વહેવા લાગ્યો ! ચૌરીનો વખત ખતમ થવા આવ્યો અર્થાત્ ચાંદ્રા કરવાની સૂચના ગોર મહારાજે ખુલ્લું અવાજે આપી દીધી. સૂચનાનુસાર હીરાલાલ સિવાય તમામ યુવકો ચૌરીમંડપ લાણી વળ્યા. ડોસી અને કુસુમ પણ મંડપમાં ગયાં. ખંડમાં કુંદન એકલી રહી. પોતાની લવિષ્યમાં ગૃહતાત શી સ્થિતિ કરશે તે સંબંધી વિચારમાં ગુંથાઈ ! બગીચામાં હીરાલાલ ચંદ્રપ્રભામાં નિંદ્રાવશ થઈ ગયો ! ખંડમાં કુંદનનું અંતર ભરાઈ આવ્યું તેથી રડી પડી; થોડીકવાર સુધી ખૂબ રડી, પછી કંઈક સાંભરી આવ્યું તેથી નવીન ઉમંગમાં આવી; અને પ્રેમમાં ડોલતી ડોલતી આનંદથી ઉભરાતી ખંડનું દ્વાર ઉઘાડી બગીચાના ચોગાનમાં દાખલ થઈ; અને દયારામના મહિના મધુર સ્વરથી લલકારવા લાગી ! આ વખતે કુસુમ ખંડમાં આવી કુંદનને જોવા લાગી; દ્વાર ખુલ્લું જોઈ તે પણ બગીચામાં પ્રવેશ કરવા લાગી, પણ બેન્ચ ઉપર હીરાલાલને સૂતો જોઈ અને કુંદનને પાસે ઉભી રહી ગાતી સાંભળી તે અંખવાણી

પડી ખચકાઇ ઉભી રહી અને છાનીમાની દ્વાર પાસે લપાઇને
હીરા અને કુંદનની લીલા નીરખવા લાગી!! કુંદન મહિના
લલકારવા લાગી:-

* * * *

“ ચૈતરમાં ચતુરને પંથ ન ચાલવું,
જો ઘેર નારી સારી ચતુરસુખજીવન;
જ્ઞાનપણે વચનેરે જ્ઞાનો વશ કરે,
નિર્ધાર્યું તે પડ્યું રહે પરિચાલન;
એ મહીને નવ જઘએ પિયુ પરદેશમાં,
વાત વિચારી જીઓ નણુંદના વિરગ્ને.
વાવસિયા વાચારે પિયુ વૈશાખના,
રજ ઉટે ને માણેક મેલું થાયજો;
નથનીનું માતીરે હીરે હારનો,
કહો પર હાથે ધીર્યાં તે કયમ જાયજો;
એ મહિને નવ જઘએ પિયુ પરદેશમાં,
વાત વિચારી જીઓ નણુંદના વિરગ્ને. ”

દયારામ કવિ.

આ પ્રમાણે ગાતી ગાતી ઉન્મત્ત બની, પળવાર સુધી
ચંદ્ર લાણી જોઈ રહી, પળવાર સુધી કુસુમલતાઓ નિહાળી અને
છેવટે પોતાની કુંદન કાયાવાડી નીરખવા લાગી; નિશ્વાસ નાંખ્યો
અને કાંઈક તિરછાં નયન કરી ચંદ્ર લાણી જોઈ ઉપાલમ્ભ
આપવા લાગી:-



આપણે જાણે તમે અહિં આંધ્રા :

(પાનં ૨૩ મું)

“ સુભગ સુમૃગ સાથે ચંદ્ર માથે પ્રકાશ્યો,
અગન અગન આપે દે ન તે એ દિલાસો;
અતન દળ અતિશે ગર્વમાં આવી ધૂમે,
અમળ કમળ કાયા ક્યાં સુધી આ ઝડુમે. ” ચંદ્રલેખા.

ઉપાલમ્ભના ઉદ્ગાર નિદ્રાવશ થએલા હીરાલાલના શ્રવણ-
દ્વારમાં ગયા; હીરાલાલ તરતજ બેઠો થયો અને આંખ ઉઘાડી
જુએ છે તો તેની સામે કુંદનની પીઠ જોઈ; તે એકદમ ટોપી
હાથમાં ઝાલી ઉભો થઈ ગયો; ઉઠવાનો અવાજ સાંભળી કુંદને
ફરી પાછું જોયું તો તેની નજરે હીરાલાલ પડ્યો. તે એકદમ
શરમાઈ ગઈ અને જ્યાં ઉભી હતી ત્યાંને ત્યાં ચિત્રવત્ નીચું
જોઈ અંગુઠાવતી ધરતી ખોતરવા લાગી. કુસુમ આ રસમય
પ્રસંગ જોઈ મન સાથે બોલવા લાગી:—“ ઓહો ! આ તે
વિશાખાને પરકુરી સુધાકર આવ્યો; કે રત્નાદેવીની સોડ મૂકી
પ્રભાકર આવ્યો ? ”

“ આ તે અનંગ ધરીને શુભ અંગ આવ્યો,
પ્રેમી પ્રભાકર શકે શ્રીમુખે સુહાવ્યો;
પેખી ઉમંગ ઉમદા ઉપજે તુરંગો,
શાન્તિ વળે ચિત્ત ચળે સુખદા સુરંગો. ” ચંદ્રલેખા.

“ અરે આ તો મારી કુંદનનો હીરો.” કહી કુસુમ તે રસમય
પ્રસંગ નિહાળવા લાગી.

હીરાલાલ કાંક સહસા કરી બોલ્યો:—“ ઓહો કુંદન તમે
અહીં ક્યાંથી ? ” (જુઓ ચિત્ર ખીજું)

(ઉત્તર મળ્યો નહિ.)

“ક્યારનાં આવ્યાં છે ?” (ઉત્તર મળ્યો નહિ,) કુંદન શરમાઈ ગઈ; નીચું જોઈ મનમાં મંદ મંદ હસવા લાગી. આવા કુદરતને રસમય પ્રસંગની ઈર્ષ્યા આવી તેથી ગૃહમાતા પાસે જઈ સાદ દેવરાવ્યો.

“કુંદન, કુંદન !”

“આવી !” કુસુમને આ અવાજથી ખોટું લાગ્યું; તેણે કઠણ મન કરી કુંદનને ચેતાવવા માંડી, પણ તેના મનમાંથી નીકળી ગયું કે,

“જુવે ચક્રારી ગામરી ચંદ્ર ઉદયનો ઘાટ,
વિરહે વ્યાકુળ વલ્લભા, જુએ જીવનની વાટ. ” ઉમાદેવડા.

છતાં પણ ચેતાવવા વિચાર કર્યો એટલામાં અંદરથી અવાજ આવ્યો,

“ખેટા કુંદન. ”

“આવી.” કુસુમે જાણ્યું કે માણીલક્ષ્મી માતાં અહીં આવી ચઢશે તો વાત વખતે વચકશે, તેથી તેણે કુંદનને ચેતાવી દીધી.

“કમળ ભ્રમર ખટખટ તળે આવી પડશે રાત,
મનની મનમાં રહી જશે વંડી જશે વાત. ” ઉમાદેવડા.

આ સાક્ષર ઝવેરીના ઉદ્દગાર કુંદને સાંભળ્યા પણ તેનાથી એક તસુ પણ ખસાયું નહિ, ફરી અવાજ આવ્યો,

“અરે કુંદન. ”

“આ....વી. ”

કુસુમે તરત ને તરત ફરી કુંદનને ચેતાવી,

“ તારા ન્યારા થઈ જાને, આવે નમગણ નાથ;
તેજ સાચું તમમાં હશે, મેળવશે જગનાથ. ” ઉમાદેવડી.

ફરી અવાજ આંચો,

“ અલી કુંદન. ”

“ આવી. ”

“ હવે જાઓ ” કહી હીરાલાલે કુંદનને રજા આપી, કુંદન પ્રણામ કરતી કરતી પાછા પગલે વળવા માંડી; અને હીરાલાલ કિરિટકુમારના ઉદ્ગાર કાઢતો કાઢતો ચોરીમંડપ ભણી વળ્યો

“ ચિત્ર જગત આ નવ નવ રંગો,
ક્ષણ ક્ષણ પલટે માયા વિભંગો;
જે ક્ષણ જે સ્થળ જે અન્નપાણી,
નિર્ણિત લાવે જેમ તેમ તાણી;
અકળ સકળ જગના સૌ ઢંગો,
ક્ષણ ક્ષણ પલટે માયા વિભંગો. ” સંધવી.

અને મંડપમાં બેઠેલા યુવક મંડળમાં સામેલ થઈ ગયો. થોડીક વારમાં લગ્નક્રિયા પૂરી થઈ સર્વ મંડળ જમવા બેઠું અને જોત જોતામાં સર્વે જણા જમી ઉઠ્યા; અને હવેલીમાં વરકન્યા વળાવવાની તૈયારી થવા લાગી. યુવતી મંડળ તમામ વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી સજ થઈ બહાર આવ્યું. ગોરે પૈડા પૂજન કરાવ્યું. વરકન્યા વિકટોરિઆમાં બેઠાં. વિકટોરિઆ તૈયાર થઈ ઉભી રહી. યુવતી મંડળ મધુર સ્વરથી કહ્યું જનક કન્યાને વળાવવાનું ગીત ગાવા લાગ્યું.

*

*

*

*

“ મારા દાદાને આંગણ આંખલો, આંખલો ઘોર ગંભીર ને;
એક પાન અમે ચુંટીયું, દાદા ગાળ ન દર્શિ ને.
અમે તો ઉડણ ચરકણડી, ઉડી જશું દાદા કેરા દેશ ને;
આજે દાદા તાન દેશમાં, કાલે જશું પરદેશ ને.
દાદાને વહાણ દીકરા, પાસે રાખે હમેશ ને;
અમને ક્યાં અળખામણાં, દાદે દીધાં પરદેશ ને.

ઉમરા વોળામણ મારી ભાલલી, ફળિયા વોળામણ મારી માત ને;
શેરી વોળામણ મારી સહિયરો, ભાગોળ વોળામણ મારા તાત ને;
શિમાડા વોળામણ મારા વિરજા, દેજો મને સૌ આશીષ ને.”

લોકકાવ્ય.

કરુણાજનક કન્યાગીત સાંભળી તમામની આંખોમાં આંસુ
આવી ગયાં. યોગરદમ શાન્તિ પથરાઈ ગઈ. પૂર્ણ શાન્તિ વચ્ચે
વિક્ટોરિયા પસાર થવા લાગી ! દિલગીરી ભર્યા દેખાવે કન્યા-
મંડળ દયામણાં મોં કરી ઉભું રહ્યું; કઠોર મને વરમંડળે રવાનગી
લીધી. નયને નયનને નિરખ્યાં, હૃદયે હૃદય પાસેથી રજ લીધી,
હીરાલાલે કુંદનને નિહાળી અને કુંદને ભાવથી સત્કાર કરી રજ
આપી. જતાં જતાં હીરાલાલના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા
“અરે આ તે વરકન્યાનાં લગન કે અંતરની અગન ? આ તે
ચોરી કે ચિતા ? ”



પ્રકરણ ૩ જી.

ભણતર કે ભવાડો ?

જીવંતજીવંત

દાહરો.

ધડંથી ઘેરાજ નીપજે, ધડંથી ઘેખર થાય;
જેવા ધડંને કેજવે, તેવાં ભાજન ખાય.

અનુભવ વિવેક અને નીતિ એ ત્રણ વિના વિદ્યા સંસાર
વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડતી નથી, કેમકે અનુભવ વગર
વિદ્યાનો ભારભોજ પડતો નથી, વિવેક વગર વિદ્યા દીપતી નથી,
અને નીતિ વગર વિદ્યા કોંઈ કાળે પણ ફળતી નથી.

વિના વિચારે સહસા કરીને, નીન પંથે જે ચડશે તે પડશે;
તથા પોતીકા રિતરિવાજો, દેખાદેખી દડશે તે રડશે.
ઘોખીનો કુતરો નહીં ઘાટનો નહીં વાટનો ફરશે ક્યાં ફરશે,
મયુરપિંછ ધરી વાયસ જરા લે, જગત પરિક્ષા કરશે હિત હરશે.

કુદરતનો ખુદાર, સૃષ્ટિની સુંદરતા, પુષ્પનો પરાગ, મધની
મીઠાશ અને પ્રેમની મઝા પવિત્ર પ્રેમીજનોજ
ભોગવી બાણ છે, કેમકે જેમ ભોગીને ભોગની, ભોગીને ભોગની

ઝવેરીને રોગની અને વૈદને ઝવેરાતની કિંમત હોતી નથી, તેમ પૈસાને પ્રેમની કદર હોતી નથી.

“ રસભર્યું રસિક રસરાજનું આ જોખન આવે,
માન મૂકાવે ભાન ભૂટાવે,
તાલાવેલી તન ઉપખવી થનક થનક નચાવે:-૦
દ્વિલ ડોલાવે ચિત્ત ચળાવે,
રંગ રંગ રંગનો રોગ વધારી ઘડી ઘડી મનકુ મુઝાવે. ”

મુનિવરોનાં મન જેવા વિશાળ અને ગંભીર ગ્રીષ્મઋતુના એક સુંદર પ્રભાતમાં જીવાનીથી દીવાની બનેલી સુધરેલી કેસર પોતાના દીવાનખાનામાં એક કોચ પર બેસી હાથમાં ચોપડી લઈ લેસન કરી રહી છે. ઘડી ઘડી ચોપડી વાંચે છે અને ઘડી ઘડી દીવાલ સામે જડેલા આયનામાં પોતાની કેસરવર્ણી કાયા નિહાળે છે. વળી કાંક યાદ આવતાં ઉપર પ્રમાણે કાવ્ય બોલી ચોપડીને દાઝ ચડાવી ટેબલ પર પછાડી બડબડવા લાગી.

“ બહુ આ લાણુતર, બહુ આ જીવતર અને બળી આ જીવાની ! બસ હું તો દીવાની થઈ, ગાંડી થઈ અને મેડ થઈ. એક તરફ જોખનનું જોર, બીજી તરફ ધણીનું જોર, મનને લાણુવું ગમે અને ધણીને ઘેર લઈ જવી ગમે. બસ હું તો હવે થાકી, કંટાળી-ટાયડ થઈ, વર મળ્યો ખરો પણ મુઠ કાંગડો, તદ્દન જાંગડો, બીલકુલ રીતભાત ફેશન અને એટીકેટ-વિવેકનું તો કાંઈ નોંલેજજ નહિ-જ્ઞાન નહિ, ઑલરેડી તદ્દન મેનરલેસ પ્રુટ રીતભાત વગરનો જડસો ! હું સુધરેલી ફાંકડી, એ તદ્દન પરફેક્ટલી ગામડીઓ વાંકડો ! મેટ્રીક સુધી લણ્યો પણ થયું

શું ? અંગ્રેજ કેળવણી લીધી પણ તેની ફેશન ન લીધી ત્યાં સુધી કેળવણી શા કામની ? ચાલ જીવ હવે જરા લેસન, લજ્જતર તપાસી જાઉં ! ”

એમ કહી થોડીકવાર રોમિયો અને બુલિયેટની ટેઇલ વાર્તા વાંચવા બેઠી; ચાર પાંચ પાનાં મનમાં બડબડી બડબડી ઉથલાવી ગઈ; પણ ખરાખર સમજ પડી નહિ તેથી ચીડાઈ ગઈ.

“ આ એક પચીસ લીટીઓનું પેરાફ્રેઝ માસ્તરે આપ્યું છે, તે મેં પચાસ વખત રીડ કર્યું, વાંચ્યું તોપણ પ્રીપેર્ડ-તૈયાર થયું નહિ, ઠીક સાંજના માસ્તર આવશે એટલે લખાવી લઈશું. ચાલ હવે જરા ઑલજીબ્રા ઉઘાડી ફેક્ટર ગણી જાઉં ! પણ બજારો એ માથાફાડીઓ સળંગેકટ છે, એ ગણીને કાંઈ બ્રેઇન-મંગળ બગાડવાની જરૂર નથી, રમણીકલાલ આવશે એટલે બિચારા ગણી આપશે. લાવ હવે જરા જોગ્રાફી વાંચું. બ્રાઝીલની રાજધાની રીઓડીબનેરો, રીઓડીબનેરો, રીઓડીબનેરો, બજ્યું નામ પણ કેવું ઑક્વર્ડ-વિચિત્ર છે, એકદમ કેમીંગઅપ-મોંઢે થતુંજ નથી. લેઈક ટીટીકાકા, ટીટીકાકા, ટીટીકાકા, ઇન બોલી-વીઆ, બોલીવીઆ, બોલીવીઆ, ફ્રૉક્લેન્ડ આઇલેન્ડ ઇન સાઉથ અમેરિકા, ઇન સાઉથ અમેરિકા, ઇન સાઉથ અમેરિકા, થયું એ તો હવે તૈયાર થયું, કંટાળો આવેછે. લાવ હવે જરા જોમેટ્રી બાળું પ્રોપોઝીશન ૧૭ મો, થીઓરેમ છે. એની ટૂ એંગલ્સ ઑફ આ ટ્રાએંગલ આર ટૂ ગેઘર લેસ ઘેન ટૂ રાઇટ એંગલ્સ (ફોઈ પણ ત્રિકોણના કોઈ પણ બે ખુણાઓ બે કાટખુણાઓ કરતાં ઓછા છે.) લેટ એ બી સી બી આ ટ્રાએંગલ, પણ લાવ

જરા ટાઇમ જોઈ. ઓહ ઇટ ઇઝ ઑલરેડી નાઇન, અરે નવતો થયા. હવે જરા હીસ્ટરીમાં જોન વુલ્ફીની લાઇફ વાંચી જોઈ ! હા ! પણ એમાં તો ગપ્પાં ઠોકવાનાં છે એટલે પતી જશે. લાવ હવે સેકન્ડલેંગવેજ સંસ્કૃત તૈયાર કરું; પણ મુઠ્ઠા એ ડેડ લેંગવેજ-મૃતભાષા છે. એ રોયું અસ્યામ્ તસ્યામ્ ગચ્છતિ, આવન્તિ, જાવન્તિ, આપણુને કાવે નહિ. ”

“આજ મગજમાં સુસ્તી વધારે છે, લાવ જરા ટોનીક લઈ ગરમ થાઉં. સ્ટીમ્યુલન્ટ વગર ગરમી આવશે નહિ.” કહી એકસ ઓ નંબર ટુની બાટલીમાંથી એક ડોઝ પીધો.

“ઓહ ધીસ ઇઝ વેરી નાઇસ, વેરી નાઇસ, ધાયુંજ સરસ, ધાયુંજ સુંદર છે.” અહા ! ઉદયભાણુના નાટકમાં ઉદય-સિંહ સ્ત્રીજાતિ તરફ કેટલા બધા માનથી જુએ છે !

* * * *

“ ભવરણુ માંહી જામા વાલમનો વિરામ,
સતિ સુલક્ષણી શામા અંતરનો આરામ;
સંસારના સંતાપે, તપેલા પરિતાપે,
શીનજ કરી સ્થાપે, જાણું રમણી ચંદ્રમણી;
એ.....બહાસા વાણી અભિરામ. ” કવેરી.

બસ આનું નામ તે એટીકેટ, આનું નામ તે ખ્યાર અને આનું નામ નોબલ લવ ! ઉદયસિંહ જેવા રાજવીર પુરૂષો સ્ત્રી-જાતિને વાસ્તે આટલું બધું માન ધરાવે છે, ત્યારે જુના વિચારના પુરૂષો બાઇડી એટલે સારનારી સાઇડી, બરદાસ કરનારી

શુભામડી, ભાર ભરવાની ગધેડી અને રાત દિવસ પુરૂષને ફેલી
ખાનારી ઉંદરડી એવો અર્થ કરે છે ! આ કેવી નિયતા !
ઉદયસિંહ આગળ કહે છે કે:—

શામાઓ વિશ્વમાં ગુપ્ત વિસામા,
હીણભાગી હૈયાપુટા ને નકામા;
જ્હારે વિસામાના ભેદ શામળિયા શામ.

“ આ પ્રેમની કાંઈ પણ પરિમીમા છે ! આહા....

કમળ નયન કંચનના કટોરા,
ભરી ભરી પ્રીતિ રસ પાતી મધુરા;
જ્હારે જ્હારે જ્હાલા જ્હાલના વિશ્રામ. ઉદયભાણ.

આનુંજ નામ ખરેખરો દાંપત્ય-પ્રેમ ! આજ મોક્ષને
આપનાર પવિત્ર પ્રેમ !!

અરેરે ! મારા નસીબમાં આવું સુખ આખા જન્મમામાં
પ્રાપ્ત થનાર છે ? મારા વર તો જાડી જાડી કાંટા જેવી દાઢી અને
ગંધાતા વાળનો મોટો ચોટલો જાણે આવ્યો એક બહુ રૂપી
ખાવો કે ભૂવો ! મોટા દૈત્ય જેવા જાડા જાડા હોઠ, ધમણીઆશા
કુલા, જાડાં ખદડાં જેવાં થીંગડાં મારેલાં લુગડાં, જુના ગામડીઆ
ફાટેલાં જોડા ! ઓહ શેઈમ, શેઈમ ટુ હીમ ! શરમ, શરમ છે
તેમને ! મેં તેમને હજારો વખત કહ્યું કે, આ તમારો ભરવાડ
જેવો વેશ લેશ પણ છાજતો નથી, ઉલટો મને લજવી મારે છે.
અરે ! તેના કરતાં તો મારા રમણીકલાલ માસ્તર હજારગણે
દરજજે રૂપાળા સારા અને નાનુક છે. તે ખિચારાની સ્ત્રી મરી

ગર્હ છે અને તેમાંએ નાગર એટલે જોઈએ ગાગર ! માસ્તર બિચારા ભણ્યા ગણ્યા જુના વિચારના ઓલા દોલા છે, હાફમેડ છે, લોળીઆ રાજા છે ! જાણે શુકદેવજીનો અવતાર ! બિચારા ખીજા સુદામા ! તેમની આગળ આ બધી વાત છેડી હોય તો કહેશે કે અરે કેસર ! તને જરા પણ શરમ આવતી નથી ? આવા અપવિત્ર વિચાર તારા મનમાં ક્યાંથી આવે છે ? જો આજથી તારા આવા વિચાર થશે, તો તારા ભણતરને અને મારા શિક્ષણને કલંગ લાગશે. અરેરે ! માસ્તર બિચારા જાણતા નથી કે જીવાની ચાર દિનની છે, દિવાની છે; તેમાંએ આ કનકવાડી કાયા ઝકઝોળ ખીલી રહી છે, તેમાં આવા વિચાર આવે તેનું કરવું શું ? પ્રેમ, પ્રેમ, તારો અજબ રંગ છે ! તું ક્યાં વસ્યો હોઈશ ? લાવ જરા હારમોનિયમ ખોલી મગજને આનંદ આપું ! કહી વાજની પેટી ઉઘાડી સુર મીલાવી એકતાર થઈ ઉદયસિંહવાળું એક ખીજું ગીત ગાવા લાગી:—

*

*

*

*

“ પ્રમદા છે પ્રીતિ ભાજન, મનરંજન ભીડભંજન;
જુક્તિથી કરીએ જતન, જોઈએ નિત્ય ચડતો દન.
ચિન્તામણી રત્ન છે રમણી, વળી પારસમણિ મનહરણી;
કામળ ને કાંચનવરણી, ધીર ગંભીર વચન રસ ધરણી.

સંતાપે એ પ્રમદા જે પામરજન,

રૂંચો ભગવત ને ઉદ્યો તેનો દન. ” ઝવેરી.

“ આહા ! આવો મધુરો પ્રેમ ક્યાં હશે ? ” આ વચન કહેતાંની સાથેજ કેસરનો વર જયન્તીલાલ જે પાસેના ખંડમાં

હતો તે એકદમ આવી કેસરને ગળે હાથ નાખી બોલ્યો:-
 “બહાલી ! ત્યારે શું તને એમ લાગે છે કે એવો ઉત્તમ પ્રેમ
 આપણા બેમાં નથી ?”

“ નથી નથી, જાઓ જાઓ મારો હાથ મૂકી દો ! ”

“ અરે હાં હાં પ્રિયા આ શું ? ”

“ બી ઑફ યુ મેનરલેસ મેન ! તમે મને લજવી મારી.
 મેટ્રીકમાં બે વરસથી લાગલાગટ નાપાસ થાઓ છો, જાઓ તમે
 મેટ્રીકના નામને બોલ્યું. ”

“ બસ એજને ? ”

“ તેમાંએ આ તમારા ઢોલકા જેવા કસબી ટોપલાએ
 અંગ્રેજી કેળવણીને લજવી મારી ! તમારા ઘાઘરા જેવા અંગર-
 ખાએ કોલેજને નીચું જોવરાવ્યું ! જાઓ જાઓ મારી નજર
 આગળથી દૂર થઈ જાઓ ! આવો રાહા જેવો ડ્રેસ રાખી મારી
 પાસે આવતાં શરમ નથી આવતી ? ”

“ પ્રિયા ! સ્વદેશી આર્ય ઢબછાપનો પોશાક પહેરવામાં
 મારે શા માટે શરમ રાખવી જોઈએ ? શરમ તો પારસણ અને
 મડમ બનતાં તારે રાખવી જોઈએ. બ્રાહ્મણની બાળાને આવા
 ફેશનના ચાળા શોભે નહિ ! અંગ્રેજી અને પારસીઓના ડ્રેસોનું
 અનુકરણ કર્યે સુધરેલાં કહેવાય નહિ; જો તારે સુધારામાં લખવું
 હોય તો તેમના સંપ, ગુણ, વિદ્યા અને મોરેલીટીનું અનુકરણ
 કર ? ! ”

“ જાઓ જાઓ, જંગલી અહિંથી દૂર જાઓ ! શ્રો આવે
 ચોર ખસડપસડીઆ જોડા એન્ડ ડ્રેસ-આ તમારા ચટપટીઆ

જોડા અને પોશાકને ફર ફેંકી દો ! તમારા જેવાને તે શું કામ મારા કાધરે પિતાએ નકામો એક્સપેન્સ ખર્ચ કરીને મેટ્રીક સુધી લાણાવ્યા હશે ? તમે શું સમજીને મારા હાલમાં આવ્યા ? જાઓ જાઓ, અહિંથી ચાલતા થાઓ. ગેટ આવે ફોમ હીઅર એટવન્સ. ”

“ અરે હાં હાં જરા બોલતાં વિચાર કરો ! હું કોણ છું તેની જરા સમજ રાખો. ”

“ યુ આર આ બીગ ફૂલ ! તમે એક મોટા મૂર્ખ છો. વ્હાય હૂ યુ કમ હીઅર એન્ડ ડીસ્ટર્બ મી ? તમે શા માટે અહિંયાં આવી મારા અભ્યાસમાં હરકત કરો છો ? ”

“ અરે એમાં હું તમને શી હરકત કરું છું ? એટલોએ મારો હક્ક નહિ ? શું તમે મેટ્રીક સુધી લાણ્યાં માટે મારાથી તમને બોલાવાય નહિ ? શું એક સ્ત્રી અંગ્રેજી લાણી અને સુધારામાં લગી માટે તેનો વર તેને બોલાવી પણ ના શકે ? વાહ વાહ ધન્ય છે તમારી કેળવણીને ! ”

“ ખ્લીઝ નાઉ ગો આવે, ડોન્ટ બોધર માય હેડ ફોર નર્થીંગ ! મહેરબાની કરીને અહિંયાંથી પધારો, માફ માથુ ના ફેડાવો ! ”

“ અરેરે ! આ કહેવાતા કુળવાન સુધરેલા શ્રીમંતની પુત્રી સાથે પરણતાં આ લાલ ? દયો હવે તમારી તબીયત કેમ છે તે તો કહો ! એટલોએ જવાબ આપશો કે નહિ ? ”

“ બસ એકદમ તમે અહિંથી ફર થાઓ, નહિ તો શરમ મૂકીને હું મારા કાધરને પિતાને બોલાવું છું. હું તમને સાફ

કહું છું કે મારા કામમાં આવી તમારે આવા ચબાવલાવેડા કદી કરવા નહિ ? ”

“ અરે બેવકુફ ! તું તો ભણીગણીને ફાટી ગઈ, હદ બહાર જતી રહી, વંઠી ગઈ, લાજ મર્યાદા ભૂલી ગઈ ! મૂર્ખ હું તારો ધણી થાઉં, તેની જરા સમજણ રાખ ! કે વાળ ઉપર ખેસો ગદ્દા મદ્દાર ગાયો એટલે પતી ચુક્યું ? ”

“ અરે ! તમારા જેવા હુબસી હસબન્ડને ધણી કહેતાં હું શરમાઉં છું ! શું મારા પિતાએ કદી બેવકુફાઈના આવેશમાં તમારી જોડે માફ બાલપણમાં બાળલગ્ન કર્યું, તે હું શું કનફેસ કરીશ, કબુલ કરીશ. મંબુર કરીશ, સ્વીકારીશ ? ”

“ અરરર મારે તે તને કહેવું શું ? આ તે કાન્તા કે કાગડી ? ”

“ તમે તે કંથ કે ઢોર ? ”

*

*

*

*

“ કાન્તા નહીં તે કાગડી જે કંથ કનડે ઘડી ઘડી,
કાન્તા નહીં તે કાગડી જે કનેશ કરતી લડી લડી;
કાન્તા નહીં તે કાગડી જે કંથને નવ સાંખતી,
કાન્તા નહીં તે કાગડી જે કાળ દષ્ટિ દાખતી.

કંથ નહીં તે ઢોર છે નિજ નારીપર મમતા નથી,
કંથ નહીં તે ઢોર છે જે નારીને ગમતા નથી;

* કંથ નહીં તે ઢોર છે જે નારીને પાળે નહીં,
કંથ નહીં તે ઢોર છે જે નેહથી ન્યાળે નહીં.

નારી નહીં તે નાગણી નહીં પ્રેમ પ્રિતમ પર ધરે,
 નારી નહીં તે નાગણી ધાર્યું ધણીનું ના કરે;
 નારી નહીં તે નાગણી જે રીસ અંતરમાં ધરે,
 નારી નહીં તે નાગણી નિજ નાથ નિરખી ના ઠરે.

કંથ નહીં તે દોર છે, ફેશનમાં નહિ જે ફાંકડા,
 કંથ નહીં તે દોર છે, રાભા સમા જે રાંકડા;
 કંથ નહીં તે દોર છે, પસંનાલિટી જાણે નહી,
 કંથ નહી તે દોર છે, જે પોઝીશન માણે નહી. ”

“શિવ, શિવ, શિવ, થઈ ચૂકયું, પતી ચૂકયું, નેવનાં
 પાણી મોભે ચઢ્યાં ! આજકાલની ઉછરતી બાળકીઓ અંગ્રેજી
 ભણીને બહેંકી ગઈઓ ! ફેશનના પંથે ચઢી લાજ મર્યાદા ધર્મ
 અને નીતિનો નાશ કર્યો ! હાય ! મારા તે ક્યાં ભોગ લાગ્યા કે
 હું સુધરેલા શ્રીમંતની પુત્રીને પરણ્યો ! મારા પિતાને જ્ઞાતિના
 આવા દાંભિક અને મૂર્ખ આગેવાનની દીકરી મળી તેના કરતાં
 કુભારની ગધાડી મળી હોત તો ઘરના કારભાર ઉચકીને ફરત
 અથવા કોઈ સદાચારી ગરીબ વિપ્રની કન્યા મળી હોત તો
 નિરંતર મારી આમન્યામાં રહેત !! હા.....હા.....મારાં શાં પાપ
 પ્રગટ થયાં કે સાસરા માંડી રહી હું ઘરજમાઈ કુતરો બન્યો;
 તેમાંયે સસરાના હાથ તળે અંગ્રેજી ભણ્યો અને ઘરની નારીએ
 મને બોજ ઉપાડનાર બેલ ગણ્યો ! હાથે કરી ઓશિયાળો
 બન્યો અને બાયડીના ગુલામમાં બપ્યો ! હરિ, હરિ, હરિ, હવે
 મારો અવતાર મિથ્યા થયો અને મારા ભવિષ્યના સંસારને
 હાથે કરીને દુઃખી કર્યો. ઓ સુધરેલી નારી તારી જીભમાં

હાડકું છે કે નહિ તું આ શું ? બોલે છે ? કેના સામું બોલે છે !
જરા વિચાર કર ! ”

“ અરે અત્યારે તમે અહિંથી જાઓ છો કે નહિ ? હુ યુ
કલીઅર માય હૉલ ઑર નૉટ ? કે બોલાવું મારા કાધરને !
અરે હજી તો મારે રસાયણ વિદ્યા કેમેસ્ટ્રી તૈયાર કરવાની છે. ”

“ ખગરદાર જે વિશેષ લવારો કર્યો તો હું તને સખત
શિક્ષા કરીશ. જહાનમમાં ગયું તારું લેસન ! આટલો બધો
મિનજ તું મારા પર કરે છે ? ”

“ યસ, યસ ઑન યુ આઈ ડ. હા હા હું તમારા ઉપર
કરું છું. ગો ઑન નાઉ વોટ ડ યુ સે ? હવે તમે કહેવા શું
માગો છો ? ”

“ હવે હું એજ કહેવા માગું છું કે તમે દીવસે દીવસે
ભણીગણી વર્ણશંકર ન થશો. ”

“ માઈન્ડ, ચુપ રહો, ચુપ રહો, જરા લીમીટમાં હદમાં
રહીને બોલો, નહિ તો હું તમારા પર ઇનસ્ટન્ટનું અપમાનનું
ત્હોમત મૂકી હાઈકોર્ટમાં સુટ દાવો કરીશ. તમારે મારી શી
દરકાર ? ”

“ શી દરકાર ? એમ કે ! જે તે કાલથી પ્રીમેલ ટ્રેનીંગ
કૉલેજમાંજ પગ દીધો તો તારો પગજ કાપી નાખીશ. ભલે
પછી તારા દાદા અને તારા બાપ મને સાસરામાંથી જવાનું
કહેશે તો ચાડ્યો જઈશ; પણ તને તો બતાવી આપતો જઈશ.
યાદ રાખજે આનું પરિણામ બોલું આવશે. સમજી અલી ! ”

“એ અલી બલી સાંભળનારી હું નહિ ! ટેક કેર સંભાળ રાખો, જો એવો શબ્દ મને અગેધન ફરીથી કહેશે તો તમારા વાસ્તે હું લાંબો વિચાર કરીશ.”

“લાંબો, લાંબો, લાંબો, લાંબો તે ઠેક તારા ઘરથી તે હાઇકોર્ટ સુધી લાંબો વિચાર કરી લેજે હું સારી રીતે જાણું છું કે તમે સુધરેલાં નારી ભણીગણીને કેટલો સંસાર સુધારો કરી નાંખવાનાં છો ?”

“ઠીક ત્યારે તો હું જરૂર હાઇકોર્ટ મારફતે ડાઇવોર્સ છુટા છેડા કરી નાંખવાની !”

“અને હું પણ તે પહેલાં તને તાબામાં લેવાની ફરિયાદ કરીશ.”

“ફાઈ અપોન યુ કુલ ! ફાઈ અપોન યુ ! ધિઃક્કાર ! ધિઃક્કાર તમને હજારો ધિઃક્કાર છે ! તમારા જેવા સુધારાના હડહડતા શત્રુ ઑરથોડોક્સ હિંદુ જમાઈઓને પારાવાર ફિટકાર છે. સાસરામાંથી ઘેર જવાને તૈયાર થયા પણ ઘરમાં પેટમાં વાળવાને રોટલાં નથી તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો ? જાઓ જાઓ, મેનરલેસ મેન ઢાંકણીમાં પાણી લઈ ડુબી મરે ! તમે ગમેતેમ કહેશો પણ હું તો કોલેજમાં જનાર !”

“અરે હવે અંગ્રેજી ચોપડી હાથમાં ઝાલે તો તારા હાથ કાપી નાંખું !”

“આ તમારૂં નાક કાપી નાંખો એટલે સુધારાની દુશ્મનાઈ મટી જાય ! આમ છેક જંગલી રોજ જેવા ન થાઓ !”

“તું રોજ છું તે હું જાણું છું !”

“અરે હું તો ગુલાબનું ફૂલ રોજ છું! ઓ ટાઈગર-હાર્ટેડ જરા ફેર સેક્સની ફીલીંગ રાખો? અરે વાઘ હૃદયના જરા નાજુકે જાતને વાસ્તે લાગણી ધરો?”

“હવે લાગણીમાં એજ કે તારી માગણી હવે કદી હું કબુલ કરનાર નથી.”

“ગેટ આવે ફ્રેમ હીઅર? અહિંથી ફર થાઓ. નો ક્રાધર ક્રાધર કમ હીઅર એટવન્સ? બાપા બાપા જલ્દીથી અહિં આવો.” આ ઉદ્ગાર સાંભળતાની સાથેજ તરતજ નવનિતલાલ અને ગીરજાલક્ષ્મી ધસમસ્યાં કેસરના દિવાન-ખાનામાં આવ્યાં.

જયન્તીલાલ શરમિંદો બની ગયો. નવનિતલાલ સોનેરી અશ્મા આંખે ચડાવી દમામથી પૂછવા લાગ્યો:—“વેલ ડોટર ડોટર વોટ્સ ધી મેટર? દીકરી દીકરી કેમ શું છે?”

“વેલ ક્રાધર આ તમારા જમાઈ વારંવાર મારી પ્રાઈવેટ રૂમમાં ખાનગી ચોરડીમાં આવી મને ડીસ્ટર્બ કરે છે, હરકત કરે છે, લેસન બીજાકુલ મને કરવા દેતા નથી. હું તો તેમનાથી થાકી.”

“વેલ મી. જયન્તીલાલ આર યુ અગેઈન હીઅર? અરે હજી પણ તમે અહિં ના અહિંજ છો? મેં તમને હજારો વખત કહ્યું, આઈ ટોડડ યુ થાઉઝન્ડ ટાઈમ્સ કે તમારે હમણાં મારી રજા સિવાય અહિંયાં આવવું નહિ; તોપણ તમે જ્યારે ત્યારે અહિંયાંના અહિંયાંજ પડી રહો છો અને મારી ડોટરને કનડ્યા કરો છો? વેલ બ્હાય ડીડ યુ કમ હીઅર? તમે શા માટે

અહિંયાં આવ્યા કરોછો ? મૂર્ખ તમને કાંઈ પણ શરમ આવતી નથી ? ”

“વિચારીને બોલો ! આપ જેવા વિદ્વાન માણસે આવા અઘટીત શબ્દો બોલવા તે ઠીક નહિ, મારે શા સારૂ શરમ રાખવી જોઈએ ? શરમ તો તમારે રાખવી જોઈએ, ને તેમાંએ વળી જ્યાં આગળ દીકરી અને જમાઈ એકઠાં રહેતાં હોય ત્યાં આગળ આવતાં તો ખાસ કરીને શરમ તમારે રાખવી જોઈએ.”

“ઓહ યુ શેઈમલેસ કીચર, વર્થલેસ બેશર અરે બેશરમા પ્રાણી, નમાલા બીખારી તું મને સામો જવાબ આપે છે ! હું કેવો મૂરખ કે તારા જેવા સ્ટુપીડને ધરજમાઈ કરી મેટ્રીક સુધી લણાવ્યો ? અને ઘરમાં રાખ્યો ! ” ગરમાગરમ તકરાર સાંભળી કેસરની બા ગીરબલક્ષ્મી પણ ગરમ થઈ અને લવાં ચઢાવી જયન્તીલાલને ધમકાવવા લાગી.

“અરે તમે તે કેવા જંગલી જમાઈ છો ? આવા ઑરથો-ડોકસ કેમ છો ? કેસરના લણવાના વખતે શા માટે આવીને હરકત કરો છો ? તમે શા માટે અમારા સુધરેલા રીતિ રિવાજોની અદેખાઈ કરોછો ? જો તમને અમારા આચાર વિચાર ન ગમતા હોય તો ચાલ્યા જાઓ અહીંઆંથી ! રોજ ઉઠીને આ ટેડકજેતા શા ? ”

“અરે તમારી દીકરી પણ મારી તો વાઈફ ! ”

“વેલ વાઈફ, પ્રીંગ ધી નાઈફ, કટ ધી નોઝ, ચોફ ધીસ રોઝ, અરે પ્રિયા ચાપુ લાવ, અને આ રોઝનું નાક કાપી નાંખ ! ”

“વેલ ડીયર! બહાલા!”

“ઓ માય હાર્ટ, હુ નોટ પ્રીઅર! અરે મારા જીગર બહીશ નહિ!”

“મેં તમને હજારો વખત કહ્યું હતું કે આવા જંગલી જીના વિચારના હિમાયતી, મૂર્ખ, બેવકુફ, જડસા, રાલા વિવેક વગરના ભીખારી સુધારાના હડકડતા શત્રુની જોડે મારી કેર.રનું મેરેજ લગ્ન ન કરશો; તોપણ તમે તમારા ડોસલા ડોસલીના જીના વિચારને આધિન થઈ લગ્ન કર્યું અને મારી દીકરીનો અવતાર મિથ્યા કર્યો!”

“ઓહ વાઈફ, અરે પ્રિયા એમાં થઈ ગયું શું? જો આ ડક્ટર બે ચાર વરસમાં નહિ સુધરે તો આપણે આપણી પુત્રીના હાઈકોર્ટ મારફતે ડાઈવોર્સ છુટાછેડા કરાવીશું!” આવાં નિર્લેજ વચન સાંભળતાની સાથેજ માણીલક્ષ્મી વાઘણની માફક ક્રોધાતુર બનીને ધમ્મી આવ્યાં.

“અર્યા નાગા નવનિત, જરા લાજ, જરા ડાહ્યો થા, વિચાર કર આમ છેક સુધારાના શિખર પર ચઢી ન જા. જરા આર્યધર્મનું અભિમાન રાખ! રોયા મૂર્ખા પ્રાહ્મણની જ્ઞાતિમાં છુટા છેડા હોય? જ્યારે પ્રાહ્મણની કોમમાં નાતરાં થશે, પુનર્લગ્ન થશે ત્યારે ધરતી રસાતાળ જશે!! આમ છેક વંડી ન જા.”

“ઓહ યુ ડોસલી! હુ કૉન્ડ યુ હીઅર? અરે ડોકરી તમને અહીંઆં કોણે બોલાવ્યાં? જાઓ જાઓ રસોડામાં જઈને દાળ લાત તૈયાર કરો.” અધુરામાં પુરૂ ગીરજલક્ષ્મી પણ ડોઝીને ધમકાવવા લાગી.

“તમને કોણે અહીંયાં હડાપણ કરવાને બોલાવ્યાં કે વગર બોલાવ્યાં ચપ લઇને આવ્યાં ! ‘વગર બોલાવ્યું બોલે તે તરખલાની તોલે.’”

“વેલ મી. જયન્તીલાલ, લીવ માય હાઉસ વીધીન ટવેન્ટી ફોર અવર્સ. (જુઓ ચિત્ર ત્રીજું) મી. જયન્તીલાલ ચોવીસ કલાકની અંદર મારું ઘર છોડી ચાલ્યા જાઓ. ”

“અરે હમણાંને હમણાં તમારું ઘર હું છોડી દઉં છું. હવેથી તમારા ઘરનું પાણી પીવું પણ મારે હરામ છે. હું તમારી તલમાત્ર પણ પરવા રાખતો નથી. ” આ વચન સાંભળીને ગીરજાલક્ષ્મી કકળી ઉઠી.

“ત્યારે કોણ કહે છે કે પરવા રાખો ? લક્ષણ તો ગામમાં લીખ માગીને પેટ ભરવાનાં જણાય છે. ” ડોસ્ટી મણીલક્ષ્મીનું પવિત્ર લોહી ગીરજાલક્ષ્મીનાં વચન સાંભળી અતિશય તપી આવ્યું, ને તેમણે નવનિત અને ગીરજાલક્ષ્મી ખંનેની આટકણી કાઢવી શરૂ કરી.

“ઓ સુધરેલાં ધણીધણીઆણી, હવે થોડાં ફાટો થોડાં ! આતે તમે કરવા શું ધાર્યું છે ? શું ધણી, ધણીઆણી અને દીકરી ભણ્યાં એટલે આખી દુનિયા ગણ્યાં, તરીને પાર ઉતર્યા ? અરે સુધારામાં ભણ્યાં એટલે શું પરમેશ્વર મળ્યા ? તમારે કાંઈ દુનિયાદારીની દરકાર રાખવાની જરૂર નથી ? અરે શરમ શરમ, સુધારાએ સત્યાનાશ વાળ્યું ! તમે ગમે તેમ જયન્તીલાલને કહો, જંગલી કહો, ભિખારી કહો, પણ અંતે તમારો તે જમાઈ છે. તમારી દીકરીનો ધણી છે. ‘જેણે દીધી બેટી તેની

ગરદન હેડી તેનો વિચાર કરો. તે ગરીબ છે તેમાં તેનો શો દોષ છે ? તમે શ્રીમંત હોઈને કેટલા સુધર્યા, તે તો કહો ! યાદ રાખો તમારે જેટલી તમારી પુત્રીની શ્રીકર છે તેના કરતાં હજાર ગણી વધારે શ્રીકર તેને છે, કારણ કે તેને પોતાનો સંસાર સુખી કરવાની ઘણી કાળજી છે.” આ સાંભળી ગુસ્સે થઈ કેસર ચડભડી ઉઠી.

“ બાપા, બાપા, આ ડોસી વચમાં શા માટે બોલે છે ? જ્યાં બે જણાં વાત કરતાં હોય ત્યાં ત્રીજાએ વગર બોલાવે વચમાં જઈને બોલવું એ એટીકેટની વિરુદ્ધ છે.”

“ દીકરી, ડોસી ઘરડી થઈ એટલે અફલ પણ ગઈ ! ”

“ બરાબર સાડી બુદ્ધિ નાડી ” કહીને ગીરજલક્ષ્મીએ તીણો માર્યો ”

“ કાધર, ઘરડા એટલે બેવકુફ, દીવાના અને જંગલી ! ” આ સાંભળી જ્યન્તીલાલને કાંક હસવું આવ્યું એટલે ત્રણેને ટોકાર મારી.

“ ધન્ય છે સુધરેલાં નરનારીઓ ધન્ય છે તમને ! ઘરડાને બેવકુફ ગણનાર ધન્ય છે તમારા સુધારાને ! ”

“ જો ઘડપણ આવે અફલ વધતી હોય અને ડહાપણ આવતું હોય તો નામદાર સરકાર કંઈ ગાંડી નથી કે ઘરડાને ઘેર બેસારી ઘરના રૂપીઆનું પેન્શન આપે; પણ ઘરડા એટલે દિવાના ! ”

“ ધરડા તો પુરા દુનિયામાં દીવાના,
 ધરડોરે જાણે ડાહ્યો પુરો હું;
 ધરડોરે જાણે લણ્યો પુરો હું,
 ધરડોરે જાણે શાની પુરો હું;
 અને ડાહ્યા હુંપદમાં દાના-૦
 વગર સમજે માથું મારે તે,
 ઉંધુ સમજી ઉંધુ સારે તે,
 પોતિડા સમજે ન ભુલ શાણા-૦
 ડહાપણમાં તો ભાગી જાયે,
 કાળું કરતાં જરી ન કળાયે;
 મુઝા ઉપર ખેરીને ખાયે,
 ખાલી મિત્તજમાં મરવાના-૦ ”

“ વાહ ખેટા વાહ! વાહ મારી લણેલી ગણેલી વહુ ધન્ય
 છે તારા લણતરને! વાહ મારી દીકરી ધન્ય છે તારા ડહાપણને!
 તમે બધાં ઉંચી કેળવણી લઈને કેટલાં કેળવાયેલાં છો તે તમારાં
 વચન પરથી જણાઈ આવે છે. તમારા જેવાં અર્ધદગ્ધ માધા-
 બોળુ નર નારીઓજ અંગ્રેજી કેળવણીને કલંક લગાડે છે, અને
 સુધારાનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવું મૂકી દઈ કેવળ કુધારામાંજ ઝંપ
 લાઈ પોતાના સુખી સંસારને દુઃખમય બનાવે છે. તમારા જેવા
 લણેલાઓજ ધોળીના કુતરાની માફક નહીં ઘાટના કે નહીં વાટ-
 નાની માફક તેમની જીંદગી દુઃખમય ગુજરે છે. જ્યન્તીલાલ
 લાઈ જ્યન્તીલાલ તમે કાંઈ આ લોકોના બોલવા તરફ લક્ષ
 આપશો નહીં. રાયજી ડોસા અને તમારાં સાસુ સસરાએ

તમારૂં સર્વ ધૂળધાણી કર્યું છે. તમારાં ઘરખાર વગેરે તમામ માલ મિલકત તેઓ પચાવી પડ્યા છે! હું મારા ભાઈપર કાગળ લખીને તમને રહેવાને ઘર અને ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત કરાવું છું તમે તમારો મેળો બેલાશક પછીથી જુદા રહેજો. અત્યારે ચાલો મારા ઓરડામાં આવો, તમારે આ અવાસમાં બીલકુલ પગ દેવો નહીં.”

“માતાજી! બસ થયું! હું તમારો ઘણોજ આભાર માનું છું, આજથી સાસરાના સુખનો મારે અંત આવ્યો છે. નવનિત્તાલ તમે નક્કી સમજજો કે આ તમારી ઉદ્ધતાઈ, અયોગ્ય સ્ત્રીસ્વતંત્રતા અને જુદા સુધારાનાં ફળો તમને ટુંક વખતમાં મળશે. તમારે ત્યાંથી ગયા પછી મારે કદી ભીખ માગવાનો પ્રસંગ આવશે તો હું બેલાશક ખુશીથી માગીશ; પણ તમારે ત્યાં રહી મેંણાં ખાઈને પેટ ભરીશ નહીં. જો તમારા આવા વિચાર પ્રથમથીજ મારા જાણવામાં આવ્યા હોત તો હું તમારા આશ્રય તળે રહીને કદી મેટ્રીક સુધી લાણુત નહીં. મેં મારી શારીરિક સંપત્તિનો વિચાર નહીં કરતાં આટલો બધો સમય મેટ્રીક લાણુતમાં ગાળ્યો અને તેના પરીણામમાં પરીક્ષામાં લગભગ હું લાગલાગટ બે વરસ એકઝામીનેશન ફીવર સખત તાવથી પીડાયો, અને પરીક્ષામાં નાપાસ થયો. જો આટલો સમય મેં વ્યાપાર ઉદ્યોગની લાઈનમાં ગાળ્યો હોત તો અત્યારે માડું ઘણુંજ બહેતર થઈ ગયું હોત, અને આવો મૂઠકાંગલા જેવો નિર્બળ શરીરે રહ્યો ન હોત !

કેળવણી, કેળવણી, સાંપ્રત સમયની અંગ્રેજી કેળવણી ! આધુનિક ઉછરતી અર્ધદગ્ધ પ્રજા તને હાથે કરીનેજ કલંકિત

કરેછે, તું તો નિરંતર નિષ્કલંકિત દયાળુ અને પ્રહ્મલાવવાળી છું. જે જે ઉપાસકો તારી ઉપાસના કરે છે તે તે ઉપાસકોનો તું કાંઈ પણ જાતિ ભેદ નહીં રાખતાં નિરંતર ઉદયજ કરે છે, પણ હે પવિત્ર દેવી, આધુનિક ઉપાસકો તારા રહસ્યને મૂકી ઠાઠમાં ઠમાં પડી તને કલંકિત કરેછે. નવનિતલાલ તમારા જેવા ઉપાસકો સુધારાના સાથી થઈ કેળવણીને ધર્મને નીચોવનાર કેળવણી તરીકે ગણાવેછે. ગીરજલક્ષ્મી તમે અને તમારી દીકરી હૃદયી જાદે સ્ત્રીસ્વતંત્રતાની હીમાયત કરી અને અંગ્રેજી ફેશનનું અનુકરણ કરી કેળવણીને નીતિ વિવેક અને લજ્જાનો નાશ કરનાર તરીકે ગણાવે છે; અને મારા જેવા માંદલા યુવકો પોતાની શારીરિક, માનસિક અને સંસારિક સંપત્તિનો વિચાર નહીં કરતાં કેવળ ભણી ગણીનેજ કેળવણીને તન મન અને ધનનો નાશ કરનાર તરીકે ગણાવે છે, અને તેથીજ કેળવણીના આધુનિક ઉપાસકોને વાસ્તે કહેવામાં આવે છે કે,

દાહરો.

મંદ ગતિ મેટ્રીકની, બી એ ફરે બેહાલ;
એમેની અંતર પીડા, જાણે દીનદયાળ.

“માજી હવે હું આપના ચરણ કમળમાં પ્રણામ કરી છેલ્લી સલામ ભરું છું.” કહીને તરતજ જયન્તીલાલ વીદાય થઈ ગયો. મણીલક્ષ્મી ડાસી ગભરાઈ ગયાં, અને કડપાંત કરી સર્વને ધમકાવવા લાગ્યાં.

“અધ્યા નવનિત શું જુએ છે ? જા જલ્દી જયન્તીલાલ પાછળ અને તેમની ક્ષમા માગી તેમને પાછા વાળ્ય અને તારી

કેસરને જલ્દીથી તેને સ્વાધીન કરી સાસરે વળાવ ? ”

“ ચુપ રહો ડાસી ચુપ રહો ! ગયા તો ભલે ગયા. આઈ ડાન્ટ કેર ફોર હીમ. મને તેમની કાંઈ દરકાર નથી. તમારે અમારી બાબતમાં કાંઈ ડડાપણુ ડાળવાની જરૂર નથી. હજી મારે કેસરને બી. એ સુધી ભણાવવી છે. અત્યારથી સાસરાના પાંજરામાં તેને પૂરી નિર્બંધ બનાવવી નથી. હજી તે પુખ્ત ઉમ્મરની થઈ નથી, તમારા જેવા ઢેમ કૂલ ધરડાઓજ બાળલગ્નો કરી કરી બાળકોને માંદલાં અને મૂઠકાંગલાં બનાવી દેછે. તમારા જેવાં જંગલીઓને લીધેજ દેશનો ઉદય થતો નથી. ”

“અધ્યા નવનિત્તું આશું બોલે છે ? આપણી કન્યાઓને આપણે પવિત્ર ઇચ્છાથી કન્યાશાળામાં ભણાવીએ કે જ્યોતી તેઓ સુખી થાય, ધર ખર્ચનો હિસાબ રાખે, આવક ભવકનો વિચાર કરે, કરકસર શીખે, સારા નીતિ ધર્મના અને જ્ઞાનના ગ્રંથો વાંચે, તેમાંથી શિખામણુ ગૃહણુ કરી નારી-દેહ દિપાવી શકે, સાસરે રહી પતિવ્રત ધર્મ પાળી માતૃપિતાના કુળને અજવાળે, સુખ દુઃખના કાગળો લખી માળાપને માહીતગાર કરે, અને ટુંકામાં પોતાનો સંસાર ધર્મ નીતિ અને સત્યનાં સાધનોથી ચલાવી શકે, તેને બદલે છોકરીઓ ભણે એટલે આખા ઘરની ગુરૂ થાય. ભણવું શા સારૂ ? ફક્ત સાસરામાં સમાવા સારૂ અને ઘણીને પ્રિય થવા સારૂ ! તેને બદલે તું કહે છે કે હું કેસરને સાસરે નહીં મોકલું આ શો બુદ્ધિમ છે ? ”

“ ડાસી હવે તમે તમારો લવારો મૂકી નીચે આડ્યાં બાઓ ? ”

“ દીકરા હવે ડહાપણમાં ભાગી ન જાઓ. તમારી છોડી કેસરે તો આચાર વિચાર સર્વ કોરે મૂક્યાં. નિશાળે જતી વખતે કોઈ પણ દીવસે ચાંદસો કરવોજ નહિ, અને તે તો છથોક કહે છે કે મડમના જેવું સાફ કપાળ રાખવું. આ પગમાં ઈંગ્લીશ બુટ શાં? મોબાઈલ શાં? આ પોલકાં શાં? મડમના જેવી વેણી શી ગુંથવી? અરેરે સુધારાએ ઘર ઘાડ્યું !! ”

*

*

*

*

હાય હાયરે હિંદ સુધારે તારૂં ઘર ઘાડ્યું,
વંઠાડી આર્યોને કુધારે કુશિક્ષણ આડ્યું;
ધર્મનાં બીજ ખોદી કાઢ્યાં, નીતિનાં જડામુળ વાઢ્યાં,
લાજ મલાનં તજીને મનકું છુટાપણે માડ્યું-૦
વસી શું વિદ્યા ફેશનમાં, આન્ડી સોડા ટી લેમનમાં:
બુટ પાટલુન કોટ આઈટમાં હિંદુપણ આડ્યું-૦

શિવ, શિવ, શિવ, થઈ ચક્રયું, પતી ચક્રયું, હવે સુધારાની
હદ આવી ગઈ! રામ, રામ “ આતે ભણતર કે ભવાડો ? ”



પ્રકરણ ૪ થું.

કન્યાનું સાસરું કે સંસારનું ધુંસરું.



દાહરો.

મન માને ત્યાં નવ જુએ પ્રેમી હીરા હેમ,
ખાંધ્યાં રૂંધ્યા નવ રહે પાણી પવન ને પ્રેમ.



દાવાનળ અગ્નિના ધગધગતા અંગારામાં તપાવતાં સોનું
વધારે કસવાળું થઈ કુંદન બને છે, દુઃખના દરિયામાં ડુબી
જતાં મન વધારે સહનશિલ થઈ નિર્મળ બને છે, તેમ કંગાલ
સ્થીતિમાં અને વિરહમાં પ્રેમ અચળ થઈ પવિત્ર થાય છે.



પ્રીતિ સુધારસ અજળ રસ કોઈ વિરલા પી જાણશે,
અંતર ઘટની વાસના કોઈ અનુભવી પરમાણુશે;
ભાવનાના ભેદ તો ભગવાન જેવા ભાળશે,
ગાતાં અને ખાતાં પીતાં તાપો ત્રિવિધી ટાળશે.

રાહાભાઈ કવેરી.



નદીના પ્રવાહને ગમે ત્યાં વાંકો ચુંકો નહેરો કરી ખેંચી
જાયો પણ અંતે સરિતા સાગરને મળે છે; કમ-
બળને ગમે તે જળાશયમાં હળરો ગાઉને અંતરે રોપો પણ
મધુકર તેને શોધી કાઢી પંકજ પરાગ પ્રાપ્ત કરે છે; સૂરજ જેમ

જેમ સ્થાન બદલતો જાય છે તેમ તેમ સૂરજમુખી પોતાનું મુખ ફેરવી સૂર્ય લાણીજ જોયા કરે છે; ઉનાળાના અંગાર જેવા તાપમાં જ્યારે તમામ વનસ્પતિ કરમાઈ જાય છે, ત્યારે જવા-સાઓ લીલા કદહાર ગ્રીષ્મ દર્શનથી થઈ રહે છે; વેળુમાં દટા-એલાં મરણ પામેલાં દેડકાંનાં ખોળીઆંઓ જ્યારે મેઘવૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે ધારા સ્પર્શથી સજીવન થઈ કુદંકુદા કરી રહે છે; જ્યારે સ્વાતિખિંદુની વૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે છીપલીઓ મોતી ઉત્પન્ન કરે છે; ગમે ત્યાં પડી રહેલ લોહ ચક્રમકના ચમકારથી આકર્ષાઈ ચક્રમકને ચોંટી જાય છે તેમ અથાગ અંતરે વસી રહેલાં પ્રેમીઓનાં હૃદયો હૃદયને જોઈને હૃદય-મેળાપ કરે છે; કેમકે:-

જાનો ના છુપ્યો રહે નેના કરો નેહ,

ગરજ ઉઠે ઘડી ઘડી જ્યમ વાદળમાં મેહ કમળાલક્ષ્મી

વિજયાદશમીની વિજય વરતાવતી રજની ચમક ચમક ચમકી રહી છે. વિલાસી પ્રેમીજનો વિજય રજનીમાં પ્રેમ-વિલાસ માણી રહ્યાં છે. પિયર છાંડી છાંડી પ્રેમઘેલી પ્રમદાઓ આસોની અલખેલી અજવાળી રાતલડીમાં સાસરે આવી નાથને નચાવી નાચી રહી છે. આગલાં પાછલાં મહેણાં ટુણાં અને રીસામણાં મનામણાં લાગી લાગી રસિકજનો પોતાની રસિક-ઓને ઘેર ખેલાવી દશેરાનો ખડાર ઉડાવી રહ્યા છે. વિજય દશમીના વિજય વર્તાવનાર રસિક ચંદ્રરાજની ચંદ્રપ્રભામાં રસઘેલી રસિકાઓ લલિત કુસુમમાળાઓ પોતાના રસિક રસ-રાજને પહેરાવી રહી છે. માનગર્વિતા મુગ્ધાઓ મુગ્ધપણુ મૂકી દઈ મોહન સાથે મોહમાં થનક થનક પગલર થઈ નાચી રહી

છે. નવીન જુવાનીમાં આવતી નવીન બાળાઓ પોતાના નાથના દર્શનની ઉર્મિમાં-ઉમંગમાં આવી ખીલતા જોખનના જોરમાં જળહુળી રહેલી છે. મનમોહક સુંદરીઓ સુંદરતાની ઉજ્જવિલમાં પોતાના સુંદર વર સાથે મીઠી મીઠી વાતો કરી મોગરાની કળીઓ માફક મગમગાટ મારી રહી છે. વાલમના વિરહથી બળતી વિરહીણી વનિતાઓ પોતાના વાલમ પદ્ધેશમાં હોવાથી વદનકમળ બગાડી બગાડી ચંદ્રરાજ પ્રત્યે અણુગમે બતાવી વાલમને ઠપકો આપી રહી છે.”

* * * *

આસોના દિવસ તો અતિ રળિયામણા,
ખાવું પીવું કરવા નવત્રા ખેલ જો;
મેઘાં ખેસી જમીએ રમીએ સોગટે,
છાતીમાં બીડીને રાખું છેલ સૌ;
એ મહિને નવ જન્મએ પિયુ પરદેશમાં,
વાત વિચારી જુઓ નણુંદના વીરંગે. લોકકાવ્ય.

આ વખતે રાયજીની હુવેલીમાં પણ કાંઈ નવીન બહાર ઉડી રહ્યો છે. આખા ઘરમાં ભપકાબંધ રોશની જળહુળી રહી છે. બાગ બગીચા, ઝરૂખાં માળીઆં, અટારીઓ અને અવાસના વાસીઓનાં હૃદયમાં કાંઈક નવીન અને અપૂર્વ ઉજ્જવિલ આવી રહ્યો છે. આજરોજ ભાનુશંકરભાઈ પોતાના સાસરે જમવા આવનાર છે. આજે કાન્તાનું આણું વાળવાનું છે; અને કાન્તાને આજે સંસારનું પહેલું બહાણું છે. જમાઈની સરભરા સાડ વિવિધ પ્રકારની ગોઠવણો થઈ રહી છે. સાળીઓ ભાનુશંકર

આવવાના છે એ સાંભળી ઉમંગના ઉમળકામાં સારી રીતે આવી ગઈ છે. મણીલક્ષ્મી જમાઈની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહી છે. કેસર પણ કાંઈ નવાજ ઉમંગમાં આવી ઠસ્સાબંધ આમ તેમ ફરતી ધાલમેલ કરી રહી છે. આજે કુંદનનું હૃદય અને વદન-કમળ કાંઈક નવાજ આનંદમાં ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યું છે. કપિલા કુસુમ અને કાન્તા પણ મોહક કિંમતી વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી રમક ઝુમક નાચી રહી છે. રાયજી પણ દમામમાં આમ તેમ આંટા મારી રહ્યા છે.

આજે કુંદનનો ઠાઠમાઠ કાંઈ અલૌકિક પ્રકારનો છે, તેના ગુલાબી વદનકમળ પર ઉમળકાના નવીન શેરડા માલમ પડી આવે છે. તેનાં લલિત લોચનોમાં પ્રેમ આજે અદ્ભુત રીતે ઉછાળા મારી રહ્યો છે. તેના મુખમાં આજે વારંવાર મંદહાસ્ય થઈ રહ્યું છે, પળે પળે તેના ગુલાબી ગાલોમાં ખાડા પડી રહ્યા છે, તેનું સર્વાંગ અતિ મોહક થઈ થનથન પ્રેમમાં નાચી રહ્યું છે. આજે વારંવાર તે દીવાનખાનામાંથી બહાર આવે છે અને અંદર જાય છે. તેના ઓરડાનો બહાર અને શૃંગાર આજે અલૌકિક રીતે શૃંગારાઈ રહેલો છે; તેની જોડે તેનો અંતરનો ઓરડો પણ સારી રીતે મોહક બની દીપ્તિ રહ્યો છે. ભારેમાં ભારે કિંમતીમાં કિંમતી અને મોહક સુંદર શૃંગાર આજે કુંદને સજેલો છે. આજની રાત કુંદનને ઘણીજ રઠિયાળી રૂપાળી અને અલખેલી લાગે છે.

કાન્તા પણ આજે ઉન્મત્ત બની વરઘેલી થઈ બગીચાના યોગાનમાં બેસી શરદ પુનમની રાત લલકારી રહી છે.

* * * *

“ આસો માસે શરદ પુનમની રાત જો,
ચાંદલીઓ ઉગ્યોરે સખી મારા ચોકમાં.

સસરો મારો દેરાસરનો દેવ જો,
સાચુડી દેરાસર કેરી પુતળી;
જેઠ મારો આપાડીલો મેહ જો,
જેઠાણી ઝથુકે વાદળ વીજળી;
દીયર મારો ચંપા કેરો છોડ જો,
દેરાણી છે ચંપા કેરી પાંખડી.

નણદલ મારી મોગરાની પેલ જો,
નણદોઈ તે છે વાડીમાંનો વાંદરો;
પરગ્યો મારો દીસે ચતુરસુળણ જો,
તાણીને ખાંધે છે નવરંગ પાઘડી;
ઘડી ઘડી જોઉં વહાલા કેરું મુખ જો,
વહાલા વીણ મારે ના ચાલે પા ઘડી. ” લોકકાવ્ય.

આવા મધુરા મધુરા લલકારમાં લાનુશંકર અને હીરાલાલ
ખંને જણાને લઈ સીંગરામ ખગીચાના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ
થયું. દાખલ થતાંની સાથે કાન્તા શરમાઈ લાજ કાઢી હવેલીમાં
નાચી ગઈ. હીરાલાલ અને લાનુશંકરને જોઈને કુંદનના હરખનો
પાર ન રહ્યો; તેણે હરખાતી હરખાતી મણીલક્ષ્મી પાસે દોડી
જઈ લાનુશંકર આખ્યાની વધામણી ખાધી. જમાઈની વધાઈથી
મણીલક્ષ્મીનું હૃદય ફૂલી ગયું. કુંદનનાં લોચનો નાચી રહ્યાં.
શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયું. મોંઢું મંદ હાસ્યથી મલકાઈ ગયું.

હીરાલાલ અને ભાનુશંકર સીંગરામમાંથી ઉતરી હવેલીનાં પગથીઆં પર ચઢ્યા, સાસુ સસરા અને સાળીઓએ આવકાર આપ્યો. લોચન લોચનને મળ્યાં હૃદયે હૃદયને ધકેલી દીધાં. કુંદનના ચિત્તમાં અજબ ચમકાર થયો.

હીરાલાલ પ્રસંગોપાત પોતાના પિતા સાથે અને જયન્તીલાલ સાથે હવેલીમાં આવતો હતો; ભાનુશંકર, હીરાલાલ, જયન્તીલાલ અને મધુકર એ સર્વે જણા મેટ્રીકમાં સાથે ગવર્નમેન્ટ હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતા હતા. ચારે જણાને બોલવા ચાલવાનો કલાસ ફ્રેન્ડ તરીકે પરિચય હતો; પણ ભાનુશંકર, હીરાલાલ અને જયન્તીલાલ એ ત્રણેના જીવ મળી ગયા હતા. બીજીવારનાં લગ્ન નહિ કરવાને હીરાલાલે ભાનુશંકરને ઘણોજ સમજાવ્યો હતો પણ પિતાના પરિગળને લીધે ભાનુશંકર પિતાની ઇચ્છાને વશ થઈ પરણ્યો હતો. ભાનુશંકરને પરણાવવા તેના બીજા તમામ મિત્રો તૈયાર થયા હતા; નહિ પરણાવવામાં ફક્ત હીરાલાલજ હતો; અને કાંક જયન્તીલાલ હતો. તેને પરણાવવા આવવાની હીરાલાલે ચોખ્ખી ના પાડી હતી; પણ ભાનુશંકર જાતે હીરાલાલને તેડવા ખાસ ગયો હતો; અને ઘણોજ આગ્રહ કરીને તેને લગ્નમાં ખેંચી લાવ્યો હતો. હીરાલાલના હૃદયવેધક ઉદ્ગાર ચોરીના પ્રસંગમાં વાંચકોએ વાંચ્યા હશે અને તેથી હીરાલાલના વિચારની વાંચકોને કાંક ઓળખાણ થઈ હશે. હીરાલાલના ઘરમાં પણ કુંદન અને હીરાલાલના લગ્નની વાત થતી હતી; પણ હીરાલાલના પિતા ડાસાને મનમાનતા પેસા પરખાવે તેવા નહોતા તેથી વાત લંબાણે પડી હતી; ડાસા

પૈસા પરખાવે તેવા મુરતીઆની શોધમાં હતા અને ડોસી તથા કુંદનના મામા હીરાલાલને કંકુની કન્યા આપવાના મહાભારત પ્રયાસમાં હતાં; પણ ડોસાના દુરાગ્રહ વચ્ચે તેમનું કાંઈ ચાલતું નહોતું; તોપણ તેઓ વખતો વખત જ્યારે ડોસા કુંદનનાં હીરાલાલ સિવાય બીજા મુરતીઆ સાથે લગ્ન કરવાની વાત કાઢતા હતા ત્યારે તેમને ધમકાવી ઘરમાં ક્લેશ કરી કકળાટ કરી ડોસાના વિચારને દાબી દેતાં હતાં. હુરામખોર પાછા કસાઈ ડોસા કોઈથી દબાય તેવા નહોતા તોપણ વખતે પ્રસંગ વિચારી વાત બાબુ પર મૂકી ઉપરથી હાથ હા લાણી હૃદયમાં સ્વાર્થ અને કપટની અદ્ભુત બાજુ ખેલતા હતા. કોઈ સારો અચ્છી રીતે કન્યાધન પરખાવે તેવો મુરતીઓ મળે-તો બધાની આંખમાં ધુળ નાંખી સર્વેને લાત મારી કુંદનને પરણાવી દઉં એવી છુપી યુક્તિમાં ડોસા છાનામાના રમતા હતા. કેસર, કપિલા, ડોસાના ત્રણ દીકરા, ત્રણ વહુઓ અને ડોસા તમામ સુધારાના રંગમાં લગી ગયાં હતાં; તેઓના ઉદ્વેગ વિચાર, આચાર અને વર્તનથી હીરાલાલ ઘણો નાખુશ હતો, તેથી વખતો વખત કુંદનના લગ્નના વિચારમાં પાછો પડતો; તોપણ ડોસાના ઘરમાં કુંદન અને કુસુમ એ બે રત્ન કન્યાઓ છે; આખી ન્યાતમાં તેમનાં ઘણાં વખાણ થતાં હતાં તેથી ઘણાખરો કુંદન સાથે લગ્ન થાય તો ઠીક એમ માની લલચાતો હતો; પણ કુધારા અને કુસંગતની રંગત વખતે કુંદનને લાગશે એમ ધારી કાંક કાંક કચવાતો પણ હતો; કાન્તાના લગ્ન પ્રસંગમાં કુંદન સાથે તારામૈત્રી થવાથી અને કાંક હૃદયવાત થવાથી, તથા કુંદનના

અંતરના મનોભાવ તેના સમજવામાં સારી રીતે આવવાથી તે હવે હરખાતો હતો. કુંદન સાથે વાતચીત કરવાનો અને લગ્નથી જોડાવાનો પ્રસંગ મળે તો ઠીક એમ ધારી કુંદનનો પરિચય પણ છુપો છુપો મનમાં ને મનમાં શોધ્યા કરતો હતો. આ પ્રસંગમાં ભાનુશંકરભાઈ હીરાલાલને મળ્યા અને પોતાની સાથે પોતાના સાસરે જમવા આવવાનો અત્યાગ્રહ કર્યો અને હીરાલાલ પિતાની આજ્ઞા લઈ હૃદયમાં હરખાતો હરખાતો ભાનુશંકર જોડે જમવા આવ્યો !

આ પ્રસંગે મનના મણિ, અંતરના આધાર, શરીરના શૃંગાર અને મનથી માનેલા તથા ભવિષ્યમાં થનારા ભરથાર હીરાલાલને ભાનુશંકર સાથે જમવા આવેલો જોઈ કુંદનના આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો. આ વખતે કુંદન હરખાતી શરમાતી અને પ્રેમમાં રંગાતી રંગાતી પોતાના દીવાનખાનામાં બેસી રાધાની મોહક છબીનું અવલોકન કરતી હતી. ચંદ્રની આસપાસ ચમક ચમક કરતી તારીકાઓ વિંટાઈ વળે, તેમ ભાનુશંકરની આસપાસ મોહક મુગ્ધાઓ વિંટાઈ વળી હતી. કેસર, કપિલા, ગિરબલક્ષ્મી વગેરે સર્વે જણાં ભાનુશંકરની મીઠી મીઠી મશ્કરીઓ કરતાં હતાં. હીરાલાલ એક કોચ પર પડી ‘ગુજરાતી’ પત્રનાં પાનાં ઉથલાવતો હતો અને કાન્તા કમાડ ઓથે ભરાઈ વર સામુ તાકી તાકી બેસી કરતી હતી; મણીલક્ષ્મી કાન્તાને આજુ વળાવવાની તૈયારી કરતાં હતાં અને લોજનની તાલમેલ ઉપર નજર રાખતાં હતાં. થોડીક વારમાં લોજનની તૈયારી થઈ અને કપડાં લત્તાં ઉતારી હીરાલાલ અને ભાનુશંકર

લોજનશાળામાં ગયા અને સાસરાની તીખી મીઠી મફકરીઓ વચ્ચે જમવા બેઠા.

કુંદન એકલી પોતાના દીવાનખાનામાં બેસી વિધાતા બેઠે લડવા લાગી. “વિધાતા, વિધાતા, વેરણુ વિધાતા ! મારે માટે તું દયાહીન થઈ મને રખડતી રાખે છે.” મારા મનના હીરાને વારંવાર મારી પાસે લાવી પાછી તું સંતાડી દે છે. આશાનો ખ્યાલો બતાવી નિરાશામાં મને તલસાવ્યાજ કરે છે. ગરીબડી બાળાને સંસાર સાગરમાં આશાના નાવમાં લાલચ આપી બેસારે છે; પણ પળવારમાં વડાણમાંથી અધવચ ઉતારી સંકટ અને નિરાશાના બેટમાં મૂકી દે છે. પિતાજી ! પિતાજી ! જે તમે મારો સંબંધ હીરાલાલ સાથે નહિ કરો તો હું આ ભવમાં બીજાની કદાપિકાળે થનાર નથી.

દુનિયા ! દુનિયા ! આ પાપણીના કમનસીબે પિતાજી લાલચને વશ થશે સો મારી શી ગતિ થશે. દુનિયા ! પછી તને શી રીતે જીતાશે ? જીતાય ના જીતાય પણ પછીથી દુનિયા હું તારી દરકાર કરીશ નહિ. કુંદન કાયામાં હું મારા હીરાને મઠી લઈશ ! મારા હીરા હરિની હું મન કર્મ અને વચનથી ભક્તિ કરીશ. લલિતાએ જેમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિમાં પ્રાણ અર્પણ કરી દીધા હતા, તેમ હું પણ મારો પ્રાણ આપી મારા હીરાની પ્રેમ-પ્રભામાં સમાઈ જઈશ ! દુનિયામાં જે કંઈ સારું અને પવિત્ર કહેવાય છે તે તમામ હીરામાં વશી રહું છે. હા.... હવે મારાથી હીરા વિના ઘડીભર પણ રહેવાતું નથી, મારા નયનનું નીર, મારા હૈયાનું હીર, મારી નાડીનું રૂધિર અને મારું

સાચું શરીર મારો હીરો છે. હા....હવે હું હીરાનીજ રાગી છું.
હીરા વિના નિરંતર વિરાગી છું, કેમકે:-

“ હું શબ્દ અર્થ હરી એ અળગો થશે ક્યાં ?

હીરો પ્રભાથી વઢીને છટકી જશે ક્યાં ?

આ વખતે હીરાલાલ પણ જમીને મુખવાસ કરી ફક્ત મલમલનું ઝીણું પહેરણું પહેરી કુદરતી રીતે ફરતો ફરતો કુંદનના દિવાનખાના આગળ આવી પહોંચ્યો. લાનુશંકર સાસુ સાથે વાતચીતમાં ગુંથાયો. હીરાલાલ કુંદનને કાંક પ્રેમોદ્ગાર કાઢતી સાંભળીને છાનોમાનો લપાઈને ખારણા આગળ ઉભો રહ્યો અને હૃદયની સારી રીતે તપાસ કરી લીધી ! કુંદનના પ્રેમોદ્ગારથી તેનું પવિત્ર હૃદય પલળી ગયું અને તેના મુખમાંથી પ્રેમોદ્ગાર નીકળી પડ્યા.

“ અરે આ સુકુમાર બાળા મારા ગુણનું ગાન કરી રહી છે. મારા પ્રેમમાં પલળી રહી છે. મારા હૃદયની અધિકારી થવા પ્રભુ પ્રાર્થના કરી રહી છે. વિધિ ! વિધિ ! હવે અમને તલસાવ નહિ ! કુંદન ! કુંદન ! હવે હું તારો ઉપાસી છું; તારા પ્રેમનો ખ્યાસી છું ! મારી ચૈતન્ય ચંદ્રિકા તારા વિના હવે હું ક્ષણવાર પણ રહી શકીશ નહિ. કુંદન તને નિહાળતાંજ મારાં ચક્ષુઓ કાંઈ ઓરજ રંગમાં રંગાઈ જાય છે; મારૂં હૃદય અદ્ભુત પ્રકારનો રસાનંદ અનુભવે છે, કેમકે:-

“ નયન છતાં નિરખાય નહિ, વદન છતાં તે વદાય નહિ;

જીગર છતાં જીરવાય નહિ, અનુભવ વિણ પરખાય નહિ. ”

કુંદનના મનમાં કાંક વિચાર આવ્યો ને મન સાથે તરત

બોલી ઉઠી:—“ અરે ચતુર ચંદ્રરાજ ચક્રોરીને દર્શન દઈ તરતજ
ચાલી જશે. રસિક રવિરાજ પંકજને ખરેખર પ્રકુલ્લિત કરી
તરતજ રસ્તે પડી જશે, તેમ મારો હીરો પણ મને પ્રેમમાં
પલાળી નયનથી નચાવીને તરતજ જતો રહેશે માટે ચાલ હું
મારાં લોચન અને મનને દર્શનથી પવિત્ર કરું. તૃપ્ત કરું ! મારાં
રોયાં મન અને લોચન બંને જણાં મારા હૃદયમાં જાદુઈ ઝઘડો
મચાવી રહ્યાં છે અને મને પરવશ બનાવી દીધી છે. લાવ
તેમનો ઝઘડો શ્રવણ કરું:—

* * * *

“ લોચન મનનો રાજ ઝઘડો લોચન મનનો,
રસિયા જનનો રાજ ઝઘડો લોચન મનનો;
પ્રિત પ્રથમ કાણે કરી નંદકુંવરની સાથ,
મન કહે લોચન તેં કરી, લોચન કહે તુજ હાથ:—૦

મારાં લોચન અને મન હીરાને વાસ્તે મેણાંટુંણાં ચલાવી
રહ્યાં છે, મારું રસિક હૃદય હીરાને વાસ્તે થનથનાટ નાચી રહ્યું છે.

નટવર નિરખ્યા નેન તેં સુખ આવ્યું તુજ લાગ્ય,
પછે બંધાવ્યું તેં મને લગન લગાડી આગ.

અરેરે ! આ તાલાવેલીમાં હું તો પરવશ થઈ ગઈ ! મારું
ભાન, જ્ઞાન અને સાન સર્વ જતું રહ્યું.

સુણ ચક્ષુ હું પાંગળું તું મારું વાહન,
નિગમ અગમ કહ્યું સાંભળ્યું દીક્ષા વિના ગયું મન.

ચક્ષુ પાંગળાં છે અને મન પવન વેગી છે, ચક્ષુને રાખતાં
કરી મન એકલપેટું થઈ આગળ દોડી ગયું.

ભલો કરાવ્યો મેં તને, સુંદર વર સંભોગ;
તજ મને તું નિત્ય મળે, હું રહુ દુઃખ વિભોગ.

બ્યારે મેં તને સંભોગ કરાવ્યો, ત્યારે તું મનેજ મૂકીને
ચાલવા લાગ્યું; ભુંડા જરા તો દયા રાખ.

વનમાં વાલાજી કને હું વસુ છું નેણ,
પણ તુજને વણ મેળવે, હું ના ભોગવું ચેન.

માટે મનડા તું એકલપેટાપણું મૂકી દઈને મને સાથે લે.

ચેન નથી મન કેમ તને ભેટે સ્યામ શરીર,
દુઃખ મારે જાણે જગત, રાત દિવસ વહે નીર.

દયારામ કવિ.

અરેરે ! માફ તો સર્વસ્વ વાયરે જાય છે, ધાર્યું ધુળ મળે
છે; હું સદાને વાસ્તે દુઃખી રહું છું.

“ આશા સકળ મન માંહી રહી જો,

મનનું ધાર્યું થાયે નહિ જો;

પંખીણી પડી પાંજરે લાચાર,

કરૂણા કરજોરે કરતાર. ” અંબરી.

‘ પંખીણી પડી પાંજરે લાચાર, કરૂણા કરજોરે કરતાર ’
એ વચન શ્રવણ કરી હીરાલાલની આંખમાંથી અશ્રુ-ગિંદુ
નીકળી પડ્યાં, નિશ્વાસ મૂક્યો અને કહ્યું:—“ કુંદન ! બહાલી
કુંદન ! આખરે હું તારોજ થઈશ. ” આ પ્રમાણે મન સાથે
બોલ્યો કે તરતજ કુંદન દીવાનખાનામાંથી એકદમ હીરાલાલને
નિહાળવા બહાર આવી; ખારણે હીરાલાલને ઉભો રહેલો જોઈ

અમકી, અચંખામાં પડી અને પ્રેમમાં આવી છલકાઈ ગઈ. છલકાતી છલકાતી પંથુ છેતરાઈ ગઈ. છેતરાતાં છેતરાતાં પંથુ છખીલીએ છળ કરી હીરાલાલને તીણા માર્યો.

“ ચોરી કરતાં તો સારી રીતે શીખ્યા છો ! ”

“ ઓહો ચોરી ? ”

“ હા ચોરી. ”

“ મેં શું ચોર્યું ? ”

“ મારું મન ! ”

“ ઠીક. ”

“ હા, હા ઠીક, તમે પંથુ કૃષ્ણની પેઠે રાધાનું હૃદય તપાસતાં શીખ્યા ખરા ? ”

“ અરે કૃષ્ણ ક્યાં ને રાધા ક્યાં ? અહિં તો ક્યાંઈએ નથી. ”

“ આવો, આવો પધારો અંદર આવો ! ”

“ હીરાલાલ કાંક શરમાતો મંદમંદ હાસ્ય કરતો દીવાન-ખાનામાં ગયો, એક સોફા પર બેઠો અને કુંદન ટેબલને હાથ અડાડી ઉભી રહી. આ સ્થિતિમાં બંને જણાં પાંચેક મિનિટ સુધી વિચારમાં શરમમાં અને અચંખામાં ગરકાવ થઈ ગયાં આખરે કુંદન હિમ્મત ધરી બોલી. ”

“ છાનામાના છેતરપિંડી કરી નટવરની માફક લપાઈને મારું બધું સાંભળી લીધું ને ? ”

“ મને કાંઈ ખબર નથી, હું તો સહેજ ઉભો ઉભો કુદરત બેતો હતો. ”

“અરે વાહરે તમારી કુદરત.”

“ખરેખર હું કુદરતી ચંદ્રિકા જોતો હતો.”

“વાહરે મારા ચતુર, ચંદ્રિકામાં શું જોયું?”

“ચંદ્રરાજ સમક્ષ ચંદ્રિકા રૂમઝૂમ નાચી રહી હતી, ચંદ્રોદયમાં આતુર અને ચાતુર ચકોરી સુધાકરને નિહાળી થનક થનક પ્રેમમાં ડોલી રહી હતી.

“પછી શું જોયું?”

“આખું જગત ચંદ્રોદયમાં ચકડોળે ચઢ્યું હતું, રૂઝા જોજ વિરહથી ઝુરતાં હતાં.”

“કોણ?”

“કોઈ નહિ.”

“કેમ કોઈ નહિ?”

“ના ના, હું તો બોલતાંશું બોલી ગયો, પણ કોઈ નહિ.”

“એમ કે?”

“હા, હા.”

“હોવે હું કાંઈ નહિ સમજતી હઉં કેમ?”

“તમે કાંઈ અંદેશો આણુશો નહિ.”

“એતો પકડાઈ ગયા હવે સાચું બોલો, કોણ ઝુરતાં હતાં?”

“અરે હું તો લવી ગયો મને શું કામ બાંધી દ્યો છો?”

“અરે તમે મને રૂંધી નાંખી, વિંધી નાંખી અને કહો છો કે બાંધી દ્યો છો?”

“મને શું કામ બનાવો છો?”

“ મને પૂરેપૂરી બનાવી, આશામાં નચાવી, નિરાશામાં
લુંટાવી અને અધવચે અટકાવી ! ”

“ અરે તમે તો મારી પત્તર ફાડવા માંડી, મને તાવવા
માંડ્યો.

“ કહો કહો કોણુ ઝુરે છે ? ”

“ અરે કમળ અને બ્રમર ! ”

“ અરે વાડુરે તમારી ચતુરાઈ ! હું તો કાંઈ સમજતી
નહિ હોઉં કેમ ? કહો કહો સાચું કહી દો. ”

“ અરે ચક્રવાક અને ચક્રવાકી ! ”

“ તદ્દન ખોટું. ”

“ કેમ ભૂલી ગયા ? ”

“ આતપે ધૃતિમતા સહવધ્વા, યામિનીવિરહિણા વિહગેન ।
સેહિરે ન કિરણા હિમરશ્મે દુઃખિતેમનસિ સર્વમસહ્યમ્ ॥
નૈષધકાવ્ય.

“ આ તો વિરહી નગરાજના ઉદ્ગાર ! ”

“ સાંભળો:-

વસંતવૃત્ત.

જે ચક્રવાક દિવસે વહુ સાથે રાખે,
તે સંગ રંગ રમતાં રવિ તાપ સાંખે;
રાતે વિન્નગ થકી ચંદ્ર પ્રકાશ ખૂંચે,
જે દુઃખ હોય દિલમાં કશુંએ ન રહે. પ્રેમાનંદ.

“ આ તો મને સમજાવવા માંડી તદ્દન ખોટું ! ”

“ ત્યારે સૂરજમુખી અને સૂર્ય ! ”

“બધું જુહું.”

“ત્યારે તમે કહો.”

“રાધા અને કૃષ્ણ.”

“હું આ શું?”

“રાધા અને માધવ.”

“રાધા ક્યાં ને માધવ ક્યાં?”

“વૃન્દાવનની કુંજમાં રાધા કૃષ્ણને શોધે છે અને કૃષ્ણ રાધાને ખોળે છે.”

“અરે એ તો શોધાઈ ગયાં.”

“ના હમણાં શોધે છે.”

“આ શું કહો છો?”

“સત્ય કહું છું.”

“મને ખતાવો રાધા માધવ અને ખતાવો વૃન્દાવનની કુંજ.”

“તમે જુઓ તમારી પાસે છે.”

“અરે આટલામાં તો કાંઈ નથી.”

“તમારે જોવાની દરકાર હોય ત્યારે જુઓને!”

“હું દરકારવાળો છું, ક્યાં છે મને ખતાવો.”

“અરે તમારી સમક્ષ છે.”

“મારી સમક્ષ તો તમે છો અને હું છું.”

“અરે તમારી સમક્ષ છે, જરા પ્રેમચક્ષુથી જુઓ.”

“હો પ્રેમચક્ષુથી જોઈ પછી” ઉઠી આમતેમ ફરી જુએ છે ને પછી પાછો સ્થિર ઉભો રહે છે.

“વાહરે તમારી ચતુરાઈ? વાહરે તમારી નિપુણતા!”

“અરે આમાં ચતુરાઈ શી છે? નિપુણતા ક્યાં છે?”

“ઠગારા ઠગતાં તો સારી રીતે આવડે છે.”

“અરે ચતુરાઈ તો ચતુરા પાસે હોય. નિપુણતા નારી પાસે હોય, કેમકે નિપુણતા અને ચતુરાઈની ખાણ ચતુરા છે!”

“હા તે ખરું પણ તમે ખાણમાંથી નિપુણતાના અને ચતુરાઈના કાઢનાર છો માટે તમારી પાસે છે.”

“મારી પાસે કાંઈ નથી.”

“કાંઈ નથી શું? હૃદયમાં રાખીનેજ કૂરો છો.”

“અરે મને તો કાંઈ જણાતું નથી.”

“જરા નજર કરો.”

“લ્યો નજર કરું છું.”

“કેમ કાંઈ દેખાય છે?”

“ના, ના.”

“હજી!”

“ફક્ત તમને જોઈ છું.”

“જુઓ જુઓ આ રહ્યાં રાધા માધવ.”

“ક્યાં છે?”

“આ રહ્યાં!”

“હું ક્યાં? વાહ વાહ તમે પણ સારી મશ્કરી કરો છો?”

“અરે આ રહ્યાં!”

“ક્યાં છે.”

“ખરું આમ તે શું કરતા હશે? જુઓને આ રહ્યાં.”

“ક્યાં છે? અહીંયાં ફક્ત કુંદન અને હીરાલાલ છે.”

“અરે આ રહ્યાં ?”

“ક્યાં ?”

“જરા ઉંચું જુઓ.”

“ઉંચે તો ચંદ્ર અને તારિકાઓ છે ?”

“અરે હું તો તમારાથી હારી !”

“મને હરાવ્યો, ઉંચે તો ચંદ્ર અને ચંદ્રિકા છે.”

“આ લોતે જડ્યાં.”

“હા....કુંદને મઢ્યા.”

“ના હીરે જડ્યા.”

“બસ તમારે તો આડુંજ ખોલવું.”

“ઠીક કહો શું જોયું ?”

“રાધા કૃષ્ણ ઝુરતાં જોયાં.”

“જોયાં ?”

“હા જોયાં.”

“વારૂ ત્યારે આમાં વાંક કોનો ?”

“તમે કહો તેનો !”

“તેનો ન્યાય તમે કરો.”

“ન્યાય તમે સારી રીતે જાણો છો.”

“શું કામ બનાવો છો ? સત્ય કહોને ! કોનો વાંક ?”

“વિધાતાનો !”

“ખાછા કર્યા !”

“ત્યારે તમે કરો !”

“તમે કરો તમે.”

“અમારો ન્યાય સાચો નહિ લાગે !”

“લાગશે, બોલો કેનો વાંક !”

“રાધાનો.”

“કેવળ અસત્ય ! પક્ષ પકડ્યો ! પુરૂષ પુરૂષનાજ હોય.”

“ત્યારે કહી દોને, નારી નારી જાતનાં !”

“હા....નારી નારીની !”

“ત્યારે પુરૂષ પુરૂષના !”

“એમજ કુંદન રાધાની !”

“ત્યારે હીરાલાલ નટવરના !”

“તમે કહો તેમ.”

“વારૂ તમે રાધાનો વાંક શી રીતે કહાડ્યો ?”

“કારણ કે રાધાએ ભોળા બાલગોપાલ નટવરને જમનાં કીનારે આવી મોહપાશમાં બાંધી, વૃન્દાવનમાં લલચાવીને લઇ ગઇ, અને ત્યાં સારી રીતે માર્યો !”

“અરે તમે આ શું બોલો છો ?”

“રાધાએ નટવરને વૃન્દાવનમાં માર્યો !”

“શેનાથી માર્યો ?”

“નયનના બાણથી માર્યો કે હૃદયના ખંજરથી માર્યો !”

“વાહરે વાહ ! ધુતારા ગમે તેટલા પણ તમે નટવરના !”

“ત્યારે તમે રાધાનાં !”

“પણ શું ?”

“નટવરને મારી રસમાં રમાડી, વિરહથી બાંધી વ્રજની

કુંજમાં રખડતો મુકી એકલપેટી રસિકડી રાધા રીસાઇને ચાલી ગઈ! સંતાઈ ગઈ ! ”

“ બાળા લોળા ડાહ્યાડમરા નટવર વગ્નની કુંજમાં બહુ દુઃખ પામ્યા હો ! ”

“ હાજ તો ! ”

“ કૃષ્ણજી બહુ લલા ! ”

“ લલા વગર રાધાને વળગતા ગયા ! ”

“ ના, ના વળગવા જાય ને અળગા રહે ! ”

“ એ તો ખીલકુલ અળગા નહોતા ! ”

“ ત્યારે તમે તેમના થઈ અળગા ને અળગા કેમ રહોછો ? ”

“ હું ક્યાં અળગો છું ? ”

“ અરે અળગાં તો કર્યા અને અળગા રહ્યા ! ”

“ હું અળગો નથી. ”

“ નથી ? ”

“ હા....નથી. ”

“ ત્યારે તો તમે મારા ! ” કહીને ઉમંગમાં આવી કુંદન હીરાલાલની કોટે બાઝી-પડવા ગઈ ! હીરાલાલ યુક્તિથી સટકી ગયો. કુંદન અંખવાણી પડી શરમાઈ ગઈ. હીરાલાલે પ્રસંગ વિચારી કહ્યું, “ અરે સખુર, સખુર, બસ કરો, ઉતાવળાં ન થાઓ, (જુઓ ચિત્ર ચોથું) વાર છે, સહસા ન કરો ” કહીને કુંદનના બે હાથ હીરાલાલે એક હાથથી અદ્ધર ટેકવી રાખ્યા. કુંદનના મોંપર રતાશ આવી ગઈ, થરથર કંપવા લાગી, નિસાસા નાખવા લાગી, અને હમણાંજ મૂર્છાવશ થઈ જશે એમ અચેત



થવા લાગી, એટલે હીરાલાલે કુંદનને ધીમેથી દોરી કાંચ પર
ઘેસાડી, ઘેસાડતાંની સાથે કુંદનના ચિત્તમાં સ્પર્શ ચૈતન્યનો
અજળ અમકાર થયો ને કહેવા લાગી.

“આખરે જુદાઈ ? અંતે અળગા રહ્યા.”

“ના અળગો નથી.”

“નથી ત્યારે મને કેમ રોકો છે ?”

“રોકતો નથી.”

“ત્યારે હૃદયમાં સમાસ કરો.”

“સમાસ સમાસ, સમાસ થયેજ ! ધીરજ રાખો.”

“મને એકવાર તમારી કહો !”

“કહેલાંજ છે !”

“ના, કહો !”

“માની લ્યો ! કહે શું વિશેષ છે ?”

“ના કહો !”

“એમ !”

“હા.”

“મારા ?”

“શું ?”

“તમે મારા !”

“જુદાઈ ?”

“કુંદન, બહાલી કુંદન હવે તું મારી ! હવે હીરો કુંદન-
માંજ જડાશે !!” આ વચન શ્રવણ કરી કુંદન હરખાણી અને
હીરાલાલને ભેટવા ગઈ પણ હીરાલાલે કુંદનનો કોમળ હાથ

પોતાના હાથમાં પકડી લીધો ! ખંને જણું પવિત્ર પ્રેમમાં તન્મય થઈ ગયાં ! રસ રેલાઈ ગયો ! પ્રેમ ઉભરાઈ ગયો ! લોચન અને હૃદય અન્યોઅન્ય નિરખવા લાગ્યાં ! લાવ લાવમાં લળી ગયો ! પ્રેમ-પવનથી પડતી કુંદન કદળીને હીરાલાલે ટેકવી રાખી, એવામાં લાનુશંકરભાઈનો સાદ આવ્યો. ”

“ હીરાલાલ ચાલો તૈયાર થાઓ ! ”

“ આવ્યો ! ” કહેતાની સાથેજ કુંદન ચમકી અને તરતજ હવેલીના ખીજા હાલમાં જતી રહી, હીરાલાલ પણ તરતજ લાનુશંકર ભણી વળ્યો, અને કપડાં લતાં પહેરી ખંને જણા તૈયાર થયા. મણીલક્ષ્મી, કુસુમ અને પાછળથી કુંદન એ ત્રણે જણું કાન્તાને શૃંગારી સાસરે વળાવવા તૈયાર થયાં. આગળ હીરાલાલ અને લાનુશંકર પછી કાન્તા અને કુંદન અને પાછળ મણીલક્ષ્મી અને કુસુમ હવેલીનાં પગથીઆં ઉપરથી ઉતરીને બગીચાના ચોગાનમાં આવ્યાં ! લતામંડપ આગળ કાન્તા કુંદન, કુસુમ અને મણીલક્ષ્મી ઉભાં રહ્યાં; સીગરામ આગળ લાનુશંકર અને હીરાલાલ ઉભા રહ્યા, કુસુમ કાન્તાને સાસરે જતી વખતે કાંક શીખામણુ આપવા લાગી.

“ કાન્તા જ્હેન હવે ડાહ્યાં થજો ! કેમકે, ”

ગીતિ.

‘ નવાન ભૂમીમાં જાવું નવીન થઈને નવીન નેહ ધરવો,
મનહર તજ મહિયરીયું નવીન જનોમાં મન મેળો કરવો. ’

“ જ્હેન માયાથી જીવ અને જીવથી માયા તેમ માયા અને જીવથી આ આખું જગત મનાય છે. જગતથી પ્રભુની પ્રભુતા

પ્રકાશ પામે છે, અને જગતની રચના જોઈને જ્ઞાનીઓ ગોથાં ખાય છે, માટે નરવડે નારી અને નારીથી નર તેમ નર અને નારીથી સદન સુહાય છે. દુનિયામાં દંપતી પ્રેમનો મહિમા અધિક છે, અને દંપતીમાં પવિત્ર પ્રેમથીજ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ પમાય છે. પત્ની વિનાનો પતિ તે પત્ર વિનાના વૃક્ષ સમાન છે, અને પતિના પ્રેમ વગરની પત્ની તે વાસ વિનાના કુસુમ સમાન છે. પતિ પત્નીના પ્રેમ વિના અન્યો અન્યને સ્વપ્ને પણ સુખ મળતાં નથી. પુરુષનું અર્ધુ અંગ પ્રેમદા છે, અને પ્રેમદાનું ઉત્તમ ભૂષણ પતિ છે. શાસ્ત્રમાં કહેલા છાયા અને દેહના સંબંધે દંપતીનો પ્રેમ સકળ સુખનું મૂળ છે, માટે કાન્તા જોઈને તમારે પતિને પરમાત્મા સમાન માની તેની નિરંતર મન વચન અને કર્મથી નીતિ, સત્ય, ધર્મ અને શિયળ ગાળીને પૂજા કરવી અને આજ્ઞા માનવી. ”

મણીલક્ષ્મી પણ કાન્તાને ભરાઈ આવેલા હૃદયથી કહેવા લાગી.

“પુત્રી ! પશુ વડે મનુષ્ય અને મનુષ્ય વડે પશુ તેમ પશુ અને મનુષ્યથી જગતનો વ્યવહાર થાય છે. તાણાવડે વાણા અને વાણા વડે તાણા તેમ તાણા અને વાણાથી વસ્ત્રો તૈયાર થાય છે. ખેતી વડે અન્ન અને અન્ન વડે ખેતી તેમ ખેતી અને અન્નથી આલમ અહાર ખાય છે. દેહ વડે જીવ અને જીવ વડે દેહ તેમ દેહ અને જીવથી આ જગતમાં નરનારીઓ જોડાય છે. કવિથી સભા અને સભાથી કવિ તેમ સભા અને કવિથી નૃપતિ શોભાય છે. રાજા વડે રૈયત અને રૈયત વડે રાજા તેમ રૈયત

અને રાજાથી રાજ્ય સુહાય છે. જળવડે કમળ અને કમળથી જળ તેમ જળ અને કમળથી સરોવર શોભે છે તેમ નર અને નારીના પવિત્ર જોડાથી જગતમાં દંપતીઓનાં જીવન સફળ ગણાય છે, માટે મારી વહાલી કાન્તા તમે સાસરામાં જઈ સાસુ સસરાની સેવા કરો ! ગૃહસ્થાશ્રમની ઉત્તમ ફરજો અદા કરી શીયળ ધર્મને સંભાળો ! પતિને પરમાત્મા ગણી તમારો અવતાર સફળ કરો !!” કહેતાંની સાથે ગૃહમાતાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, કુસુમને વળી કાંક ઉભરો આવ્યો તેથી કહેવા લાગી.

“ કાન્તા ! સંપ વડે બળ અને બળથી સંપ તેમ સંપ અને બળથી સારા સારા ઉદ્યોગો થાય છે. ગુણવડે ગીરા અને ગીરાવડે ગુણ તેમ ગુણ અને ગીરાથી મનુષ્યનું જીવન સફળ ગણાય છે. નિશા વડે શશી અને શશી વડે નિશા તેમ નિશા અને શશીથી આકાશ શોભે છે, માટે ખેંદન આદીત અને આંખના સંબંધ સમાન તમારે પતિ જોડે સંબંધ રાખી સેવા કરવી !!

દીકરી સાસુ સસરાની આજ્ઞા પાળવી, સાસુ તથા જેઠાણીને માતા સમાન, સસરા તથા જેઠને પિતા સમાન, નણુંદ તથા દેરાણીને ખેંદન સમાન, નણુદોઈ તથા દીયરને ભાઈ સમાન, અને ભાણેજને શિશુ સમાન ગણવા. પાડાપાડોશી પર સ્નેહભાવ રાખી વર્તવું; સાસરાનાં સુખ દુઃખ સહનશીલતા રાખી સહન કરવાં. પિયરની વાત સાસરે ન કહેવી, અને સાસરાની વાત પિયર ન કહેવી. વાત વાતમાં પતિથી વિવાદમાં ન ઉતરીએ,

ખરાબ લાખણના ફરીએ, ચંચળ નજરેના જોઇએ, ચપળતાથી
 બેસીએ ઉઠીએ અને ચાલીએ નહિ. પરપુરૂષને પડછાયે પણ
 જઇએ નહિ. સૌની વાત પેટમાં સમાવીએ, સતીએનો સમા-
 ગમ રાખીએ, હલકી અને દુરાચરણી સ્ત્રીઓ સાથે બોલીએ નહિ,
 પુખ્ત ઉમ્મરના પોતાના પેટના છોકરા સાથે પણ એકાંતે રહીએ
 નહીં તો પછી પર પુરૂષની વાતજ શી? કોઇ પણ જાતના
 નિશાથી સો ગાઉ નાચીએ; અભિમાનથી લાખ ગાઉ નાચીએ;
 પતિને ન ગમતાં કામ કરીએ નહિ, બહુ બોલીએ નહિ, મનને
 વશ રાખીએ, ઘરેણાં લુગડાંનાં લાલચુ થઈ પતિને પજવીએ
 નહિ, કોઈનું જોઈ બળીએ નહીં, દેખાદેખી કરીએ નહિ, શોખનું
 પણ કાંઈ વાંકું કહીએ નહિ, બહેન સદાચાર અને પતિવ્રત
 ધર્મ પાળી તારી કાયાનું કલ્યાણ કરજે કેમકે:-”

“ વસમો દીસે સાસરવાસ બહારી,
 સમાય સ્યામા શુભ ગુણવાળી;
 વિવેકથી વર્તવું એજ માટે,
 અજ્ઞાનથી ચાલવું ના કુવાટે. ”

“ કુસુમ મારે વાંચવામાં પણ આવ્યું છે કહી કુંદને પણ
 લલકારવા માંડ્યું:-”

“ મીઠી સરિતા જ્યમ થાય ખારી,
 સ્વભાવ વર્તે નીધિનો વિચારી;
 તો તેહને સ્વામીએ પાસ રાખી,
 પતિવ્રતા રહેજે પ્રપંચ પાખી. ”

“દીકરી આ બધું ધ્યાનથી સાંભળજે, અને મનન કરી સાસરામાં વર્તજે.”

“ વડી વશીકર્ણુ છે એજ વિદ્યા,
મુખેથી કરતી કાની ન નિંદા;
મિથ્યા ન કરવી હડ કોય કાજે,
ધારી નીતિ ધર્મ રે'વું મલાજે. ”

“ કાન્તા પતિનું ભૂવન તેજ આનંદભૂવન માટે, ”

“ ન પારકે દ્વાર જવું અતિશે,
ન રાખવી રાઠ રંગાડ રિસે;
ન સુસ્ત થાવું ગૃહ કાર્ય માંહી,
સુચી સમે સાવધ રે'વું ત્યાંહી. ”

“દીકરી ડાહી થજે! આ બધું કાળજીમાં કોતરી રાખજે!”

“ જે કામની નિત્ય કાયા કસે છે,
વનો કરી સાસરામાં વસે છે;
સંસારમાં તે સુખ પામેનારી,
દુઃખી થશે હાડ હરામ કારી. ”

“ કાન્તા જહેન હમેશાં વાણી સત્યનીજ બોલવી, ”

“ સદા વદી સત્ય પ્રપંચ પાખી,
સંધા લિજે સુખ સંતોષ રાખી;
અનાથ વૃદ્ધોની આશિષ લેવી,
ક્રોધે વિરોધી ન વાણી કહેવી. ”

“ નિરંતર સત્ કાર્યો કરી પતિને પ્રસન્ન રાખવો. જ્યાં પતિ પ્રસન્ન છે ત્યાં દેવતા પણ પ્રસન્ન છે.”

“ પ્રેમે પતિને વશ જે કરે છે,
પતિજતાનું વૃત આચરે છે;
વિમળા વિભુધા વિલાસકારી,
સકુળની તે સુશિલા કુમારી. ”

“ દીકરી જે નારી પતિને ખ્યારી તે પ્રભુને પણ ખ્યારી!”

“ ખ્યારી પતિને ધન્ય બુદ્ધિ તેની,
વિદ્યા કળા ચાતુરી ધન્ય એની;
સદા પતિને સુખ આપનારી,
તેણે ધરામાં ધન્ય દેહ ધારી. ”

“ બહેન આવજો, ડાહ્યાં થજો, કોઈને પજવશો નહીં, મા
આપની આખરૂ લજવશો નહીં, ”

“સહનશીલતા રાખજો અને બહેલાં આવજો” કહી કાન્તાને
સીગરામમાં બેસારી, અને કુસુમ તથા કુંદન ગાવા લાગી,

“ મારી લલિત લાડલી બહેન બહેલાં આવજોરે,
ખ્યારી ચતુર કિશોરી ધન સંદેશા કાવજોરે;
રનેહે જઈ સાસરા માંલ લાજ વધારજોરે,
સાસુ સસરાજીને પ્રેમે પાચે લાગજોરે;
તારા દમયંતી સીતા પાળે જે આચાર,
સતી તણા ચીલે ચઢી સકળ કરે સંસાર;
રાખી છિકરડાની રીત સુખ દુઃખ સાંખજોરે,
કોઈની આઘી પાઘી વાત મુખ નવ ભાખજોરે;
નિર્મળ કરીને મનને તન દુર્ગુણ ટાળજોરે,
પ્રેમે ગણી પતિને દેવ ભક્તિ સાધજોરે. ”

“કાન્તા બહેન આવજો ! લાનુશંકર આવજો ! હીરાલાલ પધારજો !” કહી સારી રીતે સત્કાર કર્યો. સીગરામ બગીચામાંથી બહાર નીકળી ગયું; કુસુમ અને કુંદન દીલગીરી લયા દેખાવે પાછાં ફર્યા, ગૃહમાતાની આંખો આંસુથી ભરાઇ આવી, અને તેમના મુખમાંથી નીકળી પડયું કે “કોમળ કન્યાનું સાસરું કે સંસારનું ધુંસરું ?”

સચિત્ર ! **કુમુદકુમારી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ બીજી.

જીભી નરપિશાય ઝેરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉદાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પહાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાતું, પીતું, ભૂડી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુકું છતાં કીંમત રૂ. ૧-૮-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા—અમદાવાદ.

પ્રકરણ પ મું.



મુઝા કે દુઝા ?



દોહરો.

પ્રિતી સમ પાવક નહીં વિચારી કરજો પ્રિત,
પ્રિત કરો જો કો થકી નિભાવજો તે નિત.



સ્નેહ, પ્રીતિ અને પ્યાર મનુષ્યને ઇશ્વર તરફથી વારસામાં મળેલાં છે. જો પાંખીની માફક મનુષ્યને ઇશ્વરે પાંખો આપી હોત તો ઊડી ઊડીને પ્રીતિનો સ્વાદ ચાખત અને હૃદયનો અનુભવ કરત પણ લાચાર કે પાંખો નથી.



જ્યાં પ્રેમ ત્યાં નહીં નેમ કુશળ સંમ જન પ્રેમી રમે,
મહા શ્રિષ્ઠઋતુનો તાપ પણ ઉર ચક્રવાક તણે ગમે;
ચઢતાં પગથીઆં પ્રેમનાં ટોચે ચઢી જન તગતગે,
જયકાર જસ રસરાજનો જગને જીવાડી ઝગઝગે.

કવિ-મહાસુખરામ.



પાવકની ગરમ જ્વાળામાં પતંગ કેમ પડે છે, ધગ ધગતા અંગારા ચાતક કેમ ખાય છે, કમળના બંધનમાં મધુકર કેમ ખિડાય છે, મોરલીના નાદે મણીધર કેમ પકડાય

છે, અને સારંગીના સુરે પારધિના પાસમાં સારંગ કેમ ફસાય છે તેનો ભેદ દુનિયા જાણતી નથી પણ કોઈ વિરલા પ્રેમીજ જાણે છે.

મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં કેસર, કાન્તા કુંદન, કપિલા અને કુસુમ બેઠાં હતાં, અને જયન્તીલાલ, મધુકર, ભાનુશંકર તથા હીરાલાલ પણ સાથેજ બેઠા હતા; પરીક્ષાનું પરિણામ મુકરર કરેલા દિવસ કરતાં પણ વધારે લંબાયુ હતું તે હવે આજ કાલ બહાર પડે એવી યોગરહમ વકી રખાતી હતી. જયન્તીલાલ સાસરામાંથી નીકળીને પોતાના માસાને ત્યાં રહેતો હતો; અને હીરાલાલને ત્યાં જઈ વાંચતો હતો; જોડે ભાનુશંકર પણ વખતો વખત વાંચવા આવતો હતો. આ વખતે હીરાલાલે જયન્તીલાલ અને ભાનુશંકરને ઇંગ્લિશ ગ્રામેટીકલ પોરશન ઘણીજ મહેનત લઈને તૈયાર કરાવ્યો હતો. જયન્તીલાલ બે વરસથી લાગલાગટ ઇંગ્લિશમાં ઉડી જતો હતો; આ વખતે તેને કાંક સારી આશા હતી. પ્રેમીનાં દર્શન કરી પ્રેમમાં પરવશ પડેલી કુંદન અત્યારે તેની બે સાહેલી જસુદ અને અનસૂયા સાથે બગીચામાં આવેલા લતામંડપમાં બેસી મધુરી મધુરી વાતો કરી રહી છે. મીઠી મીઠી પ્રીતિની વાતોનો મીઠો મીઠો રસ તે પીએ છે; આ અરસામાં કુદરતે તેના પર પ્રસન્ન થઈ મીઠા રસથી ભરેલો એક મોટો કુંપો મોકલ્યો, અર્થાત્ એકદમ બાઈસીકલ પર બેસી તારવાળો સિપાઈ બગીચામાં ઓચિન્તો આવી બે તારનાં પરબીડિયાં આપી નવનિતલાલની સહી લઈ આપ્યો ગયો. હવેલીમાંથી તમામ સ્ત્રી પુરુષનું મંડળ એકદમ નવનિત-

લાલની આસપાસ વિંટળાઈ વળ્યું. નવનિતલાલે તાર ફેડ્યા અને હસ્તે મુખડે મોઢેથી વાંચી સંભળાવ્યા; તારના સમાચાર સાંભળી તમામ જણાં આનંદમાં આવી ગયાં. એક તાર મુંબાઈનો હતો તેમાં મેટ્રીકનું રીઝલ્ટ હતું. કેસર, કાન્તા, કુંદન, કપિલા અને કુસુમ પાંચે જણાં મેટ્રીકમાં પાસ થયાં; તેની જોડે હીરાલાલ, જયન્તીલાલ, લાનુશંકર અને મધુકર પણ મેટ્રીકમાં પાસ થયા. બીજો તાર વિલાયતનો હતો; તેમાં સુંદરલાલ ખારીષ્ટર એટ લૉની પરિક્ષામાં પાસ થયો. દીકરી અને જમાઈની વધાઈથી ડોસા ઘણો આનંદ પામ્યા; તેમાંએ કુંદન અને કપિલા પાસ થઈ તેથી ડોસા ઘણુંજ હરખ્યા અને હવે ખુશીથી કુંદન અને કપિલાના મેં માગ્યા દામ ઉપજશે તેથી ઉમંગમાં આવી આશામાં નાચવા લાગ્યા. ગૃહમાતાને હીરાલાલ પાસ થયા તેનો ઘણોજ આનંદ થયો અને જોડે જયન્તીલાલનો પણ આનંદ થયો. સાસરામાંથી જયન્તીલાલના જવાથી ડોસીને ઘણુંજ લાગી આવ્યું હતું; પણ જયન્તીલાલ પાસ થયો તેથી તેનું ઠેકાણું થશે એમ ધારી હરખાવા લાગ્યાં. લાનુશંકર પાસ થયા તેની પણ નિરાંત થઈ અને જોડે મધુકર પણ થયા તેનીએ શાન્તિ થઈ. નવનિતલાલને જમાઈ પાસ થવાથી કાંઈ હરખ ન થયો પણ કેસર પાસ થવાથી તેના હરખની સીમા ન રહી. સુંદરલાલ ખારીષ્ટરની પરિક્ષામાં પાસ થયો તેનો આનંદજનક તાર તરતજ પોતાના ભાઈ તરફ મોકલાવ્યો અને પોતે ઑપ્રીસમાં ગયો. નવનિતલાલ ધી મુન લાઈટ વીમા કંપનીનો એજન્ટ હતો, નવલશંકર ડી. ટી એસની ઑપ્રીસમાં કલાર્ક હતો અને રસિક-

લાલ ભરતખંડ મીલમાં સેક્રેટરી હતો; આ ત્રણે સ્થળે આનંદની ખખર નવનિતલાલે પોતાના કલાર્કને મોકલી આપી દીધી.

આનંદજનક વધામણી સાંભળી કુંદન ઘણી હરખાણી અને પ્રેમ સરિતામાં પડી તણાવા લાગી. આ ત્કનો લાલ લઈ અનસૂયા તથા જસુદે કુંદનને બનાવવા માંડી.

“ જસુદ, હમણાં વસંતના દર્શનથી આંખો ખૂબ ફાડ્યો છે. ”

“ અનસૂયા, કુસુમલતાઓ પણ પ્રેમઘેલી થઈ ખડેકવા લાગી છે. ”

“ જસુદ, કુંદનની કનકલતા પણ હમણાં ખુબ ખીલી છે. ”

“ હા, એના કુંદન ક્યારામાં જોબનની ડાળીઓ ખુબ ઝુકાઝુક કરી રહી છે ! ”

“ કેમ ન ઝુકે ? વનમાળીની ચતુરાઈ પાર વિનાની છે. ”

“ વનમાળી બખૂચક છે, સખી છાની રહે ! વચનનાં બાણ મારું કાળજી કોરી નાંખે છે. ”

“ કુંદન ખડેન ! વનમાળી બખૂચક છે કે ચંપકલતા બખૂચક છે ? ”

“ સખી ચંપકલતા તો ચતુર અને સુંદર છે. સહેજમાં પ્રકુલ્લિત થઈ શકે એવી પાણીદાર નાળુક અને કોમળ છે. ”

“ સખી વનમાળી વિલાસી નિપુણ અને ખંતી છે, તેના ખંત વિના આ વાટિકા આવી સુંદર વિકસે નહિ. ”

“ ઘેલીરે ઘેલી તદ્દન ઘેલી. ”

“અલબેલી લતા ખીલી પણ વનમાળીની ચતુરાઈ વગર ખીલી.”

“કુદરતના આધારે ખીલી.”

“કેમ ખડેન એમ ?”

“એ તો એમ.”

“હું ના સમજી.”

“હજી વાર છે.”

“કેમ ?”

“વાટિકામાં ખીજ રોપાયાં નથી, પાણી સિંચાયું નથી અને ખાતરની ખોટ છે.”

“કેનામાં ?”

“તારામાં.”

“અરે મારી વાટીકા તો નવપલ્લવ નવીન ડાળીઓવાળી છે, ચાલ તું એની ખડાર તો જો ?”

“ત્યારે કુંદનની વાટિકા ઘરાઘરા ખીલી નથી એમ તું કહેવા માગે છે ?”

“ના.”

“ત્યારે આ કટાક્ષ શા ઉપર ?”

“તું શું સમજે ?”

“કેમ હું માણસ નહિ ?”

“માણસ પણ માણસાઈ વગરનું !”

“શું હું ચતુરા નહિ ?”

“ચતુરા પણ ચતુરાઈ વગરની.”

“ત્યારે તમે ચતુરાઈવાળાં ?”

“હાજ તો.”

“એમ કે ?”

“હા, ચતુરાઈ વિનાની ચતુરા વાસ વિનાના કુસુમ સમાન છે.”

“ખૂબું ખૂબ આમ શું કરે છે ? શું કામ તલસાવે છે ? મારા લેદને લાગો.”

“મારી મધુરી જરા જોખનમાં આવી જાગો પછી છોકરવાદી ત્યાગો, એટલે તરત ભાન આવશે અને લેદ લાગશે.”

“આમાં તો કાંક ઓરજ ખુબી રહેલી છે.”

“ત્યારે ખુબી ખતાવો તો ખરાં ?”

“હાથું હોય તે એની મેળે જાણે !”

“હા....હા....હું સમજી ગઈ.”

“ચેતી ગઈ છું ચેતી ગઈ છું, તારી ચતુરાઈ ચેતી ગઈ છું.”

“શું ચેતી ? તારું કપાળ.”

“જુઓ સાંભળો, તમે એમ કહો છો કે ‘વસંતના દર્શનથી આંખો ખુબ ખીંચ્યો છે,’ એટલે કુંદનને જુવાનીનાં દર્શન થતાં કાયા રૂપી આંખો ખુબ ફાંચ્યો છે. કેમ કેવી ચેતી ગઈ ! હા....હવે.”

“ચેતી. પછી ?”

“જુઓ ‘કુસુમલતાઓ પણ પ્રેમઘેલી થઈ ખુબ ખૂંકવા લાગી છે, અર્થાત્ કુંદનના કાયા આંખાની ડાળીઓ-અવયવો પણ પ્રેમઘેલા થઈ ખુબ ખીલવા લાગ્યા છે. કેમ ખરાખર ?”

“ઓ તારીની! આ તો હવે સમજી! પ્રેમશાસ્ત્રનું પિછાન
થવા લાગ્યું, કહે પછી?”

“પછી એજ કે:-

*

*

*

*

“બાળપણું બદલાઈ ગયું, જીવાની જમી જણાય;
નિતંબ કુચતો ભર થયા, અંગો અંગ બદલાય.”

“અરે વાહરે જસુદ ! તું તો પૂરેપૂરી પ્રેમપંડિતા બની
ગઈ.”

“પછી ?”

“બહેન:-

“ચાળા બાળાના ગયા, બદન હવે બદલાય;
નયન મુખ શરમાઈ ગયાં, અંતર ઉંચું ધાય.”

“અરે આ તો પ્રેમજ્ઞાનનો અરો કૂટયો, વાડ પછી ?”

“લે સાંભળ:-

“બાળપણમાં હા હતી, હવે હા બદલાઈ;
મંદહારયે ના ના કહે, હા લિતરમાં સમાઈ.”

“અરે રંગ છે રસિલી, પછી ?”

“સાંભળ:-

“બાળપણમાં લાગતી, બાજંબાજા ઠીક;
અડતાં તું ના ના કહે, અંતર પેડી બીક.”

“ઑય, ઑય, આટલી બધી સમજણ ક્યારે આવી ?
પછી ?”

“ લે જો:-

“ શ્યામ વાદળી ગગનમાં, ચમક ચમક વીજ થાય;
તેમ ઓઢણી આછીમાં, ગૌર અંગ ઝલકાય. ”

“ અરે તારી તો હવે વાતજ ના રહી, પછી ? ”

“ લે તારે:-

“ બાલપણમાં નાયતી, મીઠાં વદીને વેણુ;
હવે નચાવે નયનથી, કટાક્ષમાં કહી કેણુ. ”

“ હવે કાંઈ ? ”

“ સાંભળ:-

“ મંદ હાસ્થમાં મોહિની, લોચન માંહી તંત્ર;
ભુરકીથી જગ ભોળવે, વશીકરણનો મંત્ર. ”

“ અલી જસુદ ! તું આ પ્રેમશાસ્ત્ર ક્યાં શીખી ? ”

“ કેમ તારે શીખવું છે ? ”

“ હા, મને ભણાવ. તારી વાણીની મીઠાશ તો કાંઈ
જુદીજ છે. ”

“ દયો ત્યારે ભણો. ”

“ બોલો. ”

“ પ્રથમ મનમાંથી દુનિયાના વિકાર તમામ કાઢી નાંખો. ”

“ દયો આ કાઢી નાંખ્યા. ”

“ મારું તારું જવા દો. ”

“ જવા દીધું. ”

“ હૃદયને પવિત્ર કરો. ”

“શાથી ?”

“શ્રદ્ધાનું જળ પ્રેમરાજનો મંત્ર લાણી હૃદયમાં ત્રણ વાર છાંટો.”

“ઠીક લ્યો આ છાંટયું.”

“તમારા જીવને એકતાર કરો.”

“કર્યો.”

“જીઓ શ્રદ્ધાથી સાંભળજો, આ કાંઈ મોટથી ગપ્પાં મારવાનાં નથી. મોહલેખાએ એકલશૃંગી મુનિને જે પ્રેમશાસ્ત્ર લણાવ્યું હતું અને રાધાએ શ્રીકૃષ્ણને બતાવ્યું હતું તે હું તમને અત્યારે કહું છું.”

“વાહરે ગુરૂ શાખાશ, શાખાશ, ધન્ય છે તમારી વિધાને !”

“જીઓ ન્યારે પ્રેમનું પુરાણ શીખવું હોય ત્યારે સૌથી પ્રથમ પ્રીતિ કરતાં રીસ કદી રાખવી નહિ, કેમકે:-

“ઝાઝુ કરીએ નવ સખી, પ્રીતિ માંહી જોર;
વાત વચકતી જાણતાં, ખેંચી-લઈએ દોર.

“સારૂ પછી ?”

“વખત જોઈને વિધિ પ્રમાણે વાણી ઉચ્ચારવી, અર્થાત્ સમો લણવો. કેમકે:-

“સમો લણે જે જગતમાં, તેનું ધાર્યું થાય;
કાડીએ કુંજર ગળ્યો, તોયે કહીએ હાય.”

“પછી ?”

“ઉચ્ચારેલી વાણીનો મન વચન અને કર્મથી નિભાવ

કરવો. જે ઉચ્ચારેલી વાણીનો નિભાવ કરી શકે છે તેજ વિકટ પ્રેમપંથમાં સારી રીતે ટકી શકે છે.”

“ પછી ? ”

“ હમેશાં રાત દિવસ સચેત રહેવું. મનની પરિક્ષા કરવી, અને પછી તન સાથે તન જોડવા તૈયાર થવું. ”

“ વાહ વાહ પછી ? ”

“ આ સંસારમાં પ્રગટ પ્રીતડી કરવી નહિ. ”

“ ઠીક. ”

“ જે કાંઈ વાત કહેવી હોય તે આંખના અણસારામાં કહેવી. ”

“ સારૂ. ”

“ પ્રેમ નયનના કટાક્ષમાં જણાવવો. દુર્જનના દેખતાં બહાલાને બોલાવવા નહિ. ”

“ પછી ? ”

“ ઓછા દીલના માણસ સાથે પ્રેમસંદેશા કહાવવા નહિ, કારણ કે વાંકા બોલા સાથે વઢતાં કદી ફાવતું નથી, કેમકે રાધા કહે છે કે:—

“ ઓ બહાલારે વૃન્દાવનની વાટે બહેલા આવજો,
ઓ બહાલારે પ્રેમીજનને પ્રેમ કરી બોલાવજો;
ઓ બહાલારે વિષુધ સાથે પ્રેમસંદેશા કહાવજો,
ઓ બહાલારે ભાવ સદા ભિતર માંહી સમાવજો. ”

લોકકાવ્ય-ભજન સંગ્રહ.

“ પછી ? ”

“ સામું જોતાની સાથે પ્રેમને લોચનમાંથી પારખી લેવો અને અંતરની વાત એક વેણમાં સમજી લેવી જોઈએ. ”

“ પછી ? ”

“ પ્રથમ પ્રેમીનો સ્વભાવ પારખી લેવો અને પછી સ્વભાવ પ્રમાણે વચનવારીનું સિંચન કરવું. ”

“ વાહ વાહ ! ”

“ જેનાથી કામ હોય તેની વૃત્તિ માફક ચાલતાં ગગનનાં પક્ષી પણ એક પળમાં પકડી લેવાય છે. ”

“ પછી ? ”

“ હાજી હાજીની મોહની કરવી; કેમકે હાજી હાની મોહની સરખી એકે પ્રેમને નભાવનારી વસ્તુ દુનિયામાં નથી; માટે હાજી હાની મોહની કરવી, કેમકે તેમાં અમૃત અને સાકરની મીઠાશ રહેલી છે, માટે રસનાએ હાજી હાનો જાપ જપવો. ”

“ ઠીક. ”

“ પ્રીતિનું કામ હમેશાં રીઝાવવાથી કાઢી લેવું, કેમકે ખીજવવાથી પ્રીતિ ફળ તરત તૂટી જાય છે. ”

“ પછી ? ”

“ પાકી પ્રીત બંધાયા વિના રીસામણું કરવાં નહિ; જો પ્રીત બાંધતાં દોષ માલમ પડેતો મુખથી બોલી બતાવવા નહિ. ”

“ પછી ? ”

“ કાચા કાનનાં થઈએ નહિ, કોઈનું ગમે તેવું કહેણ હૃદયમાં આણવું નહિ. જો આંખે જોયા સિવાય કાંઈ પણ સાચું

માનવું નહિ; પણ અંતરમાં વિચાર કરીને વખતે વખતે તેનાં પારખાં લેવાં. નજર થકી કોઈને જોઈએ પણ તેના વિચાર અંતરમાં એકદમ જાણી લેવા જોઈએ.”

“પછી ?”

“જે કોઈ જોલે તેનો દુકામાં મર્મ સમજી લેવો જોઈએ અને તેનો વિવેકથી જેવો ઘટે તેવો સમા પ્રમાણે ઉત્તર આપવો જોઈએ. ઓછું વચન કદાપિ કાળે એકદમ જોલવું નહિ, કોઈ વખતનું છિદ્ર વખતે જોલવું નહિ, જેને મારો માનીએ તે થકી વારંવાર લડવું નહિ અને પ્રીતિ લોજન ખાતા પહેલાં પ્રીતિ અજીર્ણ ન થાય માટે ગમ આદુ થોડુ થોડુ ખાતાં જવું.”

“પછી ?”

“સ્નેહી સંગે ઝાઝું માનમાં ન રહેવું. અંતરના ભાવ પ્રમાણે હમેશાં રીસ અને માન રાખવાં.”

“પછી ?”

“કુટિલ આગળ પોતાની આતુરતા બતાવવી નહિ. સામી રીત જેવી હોય તેવી રીત બતાવવી. મીઠું જોલે તેનાથી રીઝવું નહિ, સાચા સ્નેહી વિના મન આપવું નહિ. કપટી સાથે ખરી વાત કહેવી નહિ. લોભે લલચાવું નહિ. જાળમાં ફસાતા પહેલાં નાસવાની બારી રાખવી. સાચા પ્રેમીને પ્રાણ માગતાં આપવા અચકાવું નહિ. જીઠાના ફંદમાં ફસાવું નહિ; જીઠાની પરિક્ષા પ્રથમ કરીને પ્રીત કરવી, સાચા પ્રેમીને કોઈ કાળે પણ દગો દેવો નહિ. સ્નેહી સંઘાતે ઝાઝી મોટાઈ રાખવી નહિ. સમા પ્રમાણે વિવેક ચુકવો નહિ. પોતાનો ટેક અંતરથી મૂકવો નહિ.

બગર વિચાર્યું ડગલું ભરવું નહિ અને વખત આવે છેહ દેવો નહિ. ”

“ શાઆશ પુરાણી શાઆશ ! પછી ? ”

“ સાત ગરણે ગળ્યા પછી બોલ બોલવા જોઈએ અને બોલ્યા પછી દુઃખ થાય તો તેથી જરા પણ ડોલવું નહિ. વીતી ગયેલો વખત કદાપિ કાળે પાછો મળતો નથી, માટે વખત વિચારી પ્રેમનો નિભાવ કરવો જોઈએ. ”

“ પછી ? ”

“ પછી એજ કે:-

‘ રસ પ્રેમનો તે શિશ સાટે માનવો જો,
ગરજ રાખે તેને દુઃખ દોષ ન આણવો જો;
પ્રીત કદાપિ કોઈ થતી ન જોડીએ જો,
બની ભવિષ્યથી તો પ્રાણ ગયે ન તોડીએ જો. ’

દયારામ કવિ.

“ જસુદ તેં તો આજ રંગ રેલાવ્યો ! વારૂ પછી:-

“ કાળી કરતુરી પણ ગુણુ ધણો ગ્રહીએ સદા જો,
રાતાં ઈંદ્રવારણાથી મોહિએ ના કદા જો;
પારા સરણો પ્રેમ જુગતેથી જીવજો જો,
વિખરતાં લાગે ન વાર ચેતી ચાલજો જો;
સાવધાન થઈ પ્રિત પાળજો કહું કથી જો,
મોતી મન કાચ તૂટ્યાં સંધાતાં નથી જો. ”

દયારામ.

“ જસુદ તું તો હવે પ્રેમશાસ્ત્ર લાણીને પાર ઉતરી ગઈ. ”

“ વાહ મારી મધુરી ખુલખુલ તેં તો આજે ખુબ કરી. ”

“અનસૂયા તેં મને ટપ્પો માર્યો ત્યારે મેં તે પૂરો કર્યો!
કુંદન સુખેથી સંસાર સાગર પોતાની અતુરાઈથી તરી શકે
એમ છે !”

“જસુદ્ધ ! તું ભૂલ કરે છે. સંસાર સાગર તરવાનું નાવ
ખરાબર નથી, એટલે કુંદન કિનારા પર આવી વિધાતાને
ઉપાલમ્બ આપી દીલગીરીમાં ગરકાવ થઈ ગઈ છે ! કેમ કુંદન
ખડેન હું કાંઈ ખોટું કહું છું ?”

“અનસૂયા તારૂં કહેવું ખરાબર છે, કેમકે:-

“ સર્વે સરોવર સૂકાં ચાતક લેખે,
ચંદ્ર વિના જેમ ચક્રાર ઉજડ દેખે. ”

“ખરાબર તારી પણ એજ દશા છે. ”

“સખી એ તો:-

“ વિત્યું હોય તે એ સાચુ પ્રમાણે,
પીડા પ્રસૂતાની શું વંજા જાણે. ”

“ નજ જાણે કેમકે, ”

“ વેરે તે જાણે ન કોઈથી કહેવાયે,
સ્નેહ તણો ધા મલમ થકી ન રૂઝાયે. ”

“જસુદ્ધ કુંદનના હૃદયની વેદના અત્યારે વધતી જણાય છે.”

“ત્યારે વેદના ઓછી કરો. ”

“ખડેન ! એમ ઓછી ન થાય. કેમકે:-

“ પય ઉભરાયું તે છાંટે નીર ન સમાયે,
હૃદયવેદના હૃદય જાણથી હરાયે;
તાતુ તેલ મળે ત્યમ ભડકો થાયે,
ઔપધ મંત્રથી જમણી વધી જાયે. ” દયારામ.

“ જહેન ! તમારે મસ્કરી છે, મારો પ્રાણ રૂંધાય છે.
દુનિયા અવળી છે, કેમકે:—

“ કાદને કહેતાં અદેખાં ડરીએ,
અંતર આગે ઢાંક્યાં ધીકી મરીએ;
કાડો કાષ્ટ જેમ ખોખું કરે ખાઈ ખાધું,
તેમ પ્રેમકાંડે કાળજ મુજ કરડી ખાધું;
ઉપરથી તન સાર સૌ કો દેખે,
ભિતર લડકો પ્રાણ પોતાનો પેખે. ” દયારામ.

“ જહેન ! ત્યારે તમે તો દુઃખી ને દુઃખી રહ્યાં. ”

“ જ્યારે હીરાલાલ સાથેના વિવાહ લાંબાય છે ત્યારથી
કુંદનના દુઃખની અવદશા શરૂ થાય છે, જ્યારે વિશ્વપતિને દયા
આવે ત્યારે દુઃખ કાંઈક ઓછું થાય ! ”

“ જેની પાલકને દયા ન આવે—પિતાના સમજવામાં ન
આવે તો પછી વિશ્વપતિને ક્યાંથી આવે ? ”

“ સખી મારા ભવિષ્યમાંજ દુઃખ લખાએલું છે. ”

“ જહેન ! એમ નિરાશ થવાનું કાંઈ કારણ નથી. ”

“ સખી:—

“ લખ્યું હશે જે વિધિએ લલાટે,
કદી ન ફરશે તે શિર સાટે;
મિથ્યા મરે માનવી યત્ન ધારી,
લખેલી મિથ્યા કદી ન થનારી. ”

“ જહેનનું કહેવું ખરાખર છે. કેમકે:—

‘ ગુલાબોની ધડી લાલી,
જુવાની ક્યાં જતી લાણી;
સંધ્યાના રંગ ક્ષણે જશે,
હૃદયના રંગ બદલાશે. ’

“ જોઈને તમે ગમે તેમ કહો પણ મારી આંખનાં આંસુ કદી સુકાશે નહિ. મારા અંતરની આગ કદી જુઝાશે નહિ, મારી આંતરડીનો કકળાટ સદાય ચાલુ રહેશે. ”

“ જોઈને કુંદન નિરંતર આમ પશ્ચાત્તાપ કરીને છુંદળી પૂરી કરશો ? ”

“ સખી જ્યાંસુધી આર્ય સંસારમાં આર્ય બાળાઓનાં બાળલગ્ન કરવામાં આવેછે, ત્યાંસુધી અંતરની અગન કદી જુઝાશે નહિ. જ્યાંસુધી મિથ્યાભિમાની માતૃપિતાઓ કુળના કુવામાં પોતાની પામર કન્યાઓને ગળે કુળ મોટાઇનાં દોરડાં બાંધી ફાંસે છે, ત્યાંસુધી કન્યાઓનો કકળાટ કદી મટશે નહિ. જ્યાંસુધી કામધેનુ કન્યાઓની સ્વાર્થના બજારમાં પૈસાદાર કસાઇ-ઓના આગળ હરાજ થાય છે ત્યાંસુધી કામધેનુ કન્યાઓ મનવાંચિત ફળને કદી આપવાને શક્તિમાન થશે નહિ. જ્યાંસુધી વરનું હૃદય કન્યા તપાસશે નહિ, અને કન્યાનું હૃદય વર વિચારશે નહિ, અથવા વડીલો દ્વારા વરકન્યાનાં હૃદયની સર-ખામણી થશે નહિ ત્યાંસુધી વરકન્યા આર્ય સંસારમાં દંપતી તરીકે પોતાનો કારભાર કુશળતાથી કોઇ કાળે પણ નભાવી શકશે નહિ. જ્યાંસુધી વરકન્યાના પ્રેમની કસોટી ઘર અને પૈસા ઉપર થાય છે ત્યાંસુધી વરકન્યામાં અલૌકિક પ્રેમની લાગણી કદી ઉત્પન્ન થશે નહિ. જ્યાંસુધી લોકો માંકડાં વળગાડી માખાપો

આનંદ પામે છે, ત્યાંસુધી વરકન્યાઓના વિવાહ કહેવાશે નહિ પણ મોકાણ, વિક્રય અને હરાજીય કહેવાશે. જ્યાંસુધી કન્યાઓનાં લગ્ન નાણાંની કોથળીઓ સાથે કરવામાં આવે છે ત્યાંસુધી કન્યાઓ છતાં ધણીએ રંડાએલી છે. જ્યાંસુધી કન્યાઓના ગુણ વય, અને રૂપની વર સાથે સરખામણી કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી કન્યાઓનાં લગ્ન એક દુઃખની વધામણી રૂપ છે.”

“કુંદન ખેંચે આ વખતે નીચેનું કાવ્ય કન્યાદાનની સારા ખુબી દર્શાવે છે:—

* * * *

“ પાત્ર જોઈને દાન અપાય તો શ્રેષ્ઠ કન્યાદાન,
દંપતી ભોગવં સુખ ભવિષ્યમાં ગુણનાં ગાયે ગાન;
રૂપ વપુ ગુણ કુળ જુઓને કન્યાની સમાન,
જોડવી જોડીને જુગતેથી જગતમાં વર જોઈને વિદ્વાન;
ગાય કન્યાથી જોર ન થાય જેમ દોરે તેમ ચાલીને જાય,
વાર વાર વિચાર કરીને કરે વિવાહનું કામ. ”

“ખેંચે જસુદ્ધ કન્યા વિદ્વાન યુવાન ડાહી નિપુણ અને પ્રેમી અને વર અભાણ ખોખડો ઘેલો, બખૂચક અને પૈસાનો પ્રેમી આ પ્રેમાણે જે દેશમાં થતું હોય તે દેશનાં વરકન્યા ક્યાંથી સુખી થાય ? આર્ય સંસારમાં કન્યા અવતરી એટલે માખાપને સોનાનાં ઈંડાં મુકનારી કુકડી અવતરી, દોલત મેળવવાનો ખજાનો મળ્યો, મન ગમતા રૂપીઆ આપનાર એક કલ્પવૃક્ષ મળ્યું, દુનિયામાં ધન અને યશને પ્રાપ્ત કરાવનારી એક સરાફની પેઠી મળી, સંસારમાં મોજમજા મારવાનું એક જાદુઈ જંત્ર મળ્યું, મનગમતો વૈભવ પ્રાપ્ત કરવાનો મોહન મંત્ર મળ્યો, કન્યાઓના

વડીલોનાં દળદર પીટાડનારી એક મહામાયા શક્તિ દેવી મળી
અને પૈસા કમાવાનો કીમીયો મળ્યો !!”

“અનસૂયા જ્યાં આ પ્રમાણે આશાઓ રાખીને કન્યાના
જન્મથી આનંદ મનાતો હોય ત્યાં કન્યાઓના સાચા સુખની
આશા શી રીતે રખાય ? તેના આત્મિક માનસિક અને ધાર્મિક
કલ્યાણની દરકાર એક કીરતાર શિવાય કોણ રાખે ? કન્યાનો
સાચો ખેલી કીરતાર કે માળાપ ? કન્યાધેનુનો ધણી કુડો કસાઈ
કે એક બાપ કે મા ! ગાયના વેચાણ થયા પછી ગાયનો ધણી
સાસુ સસરા કે ધણી ! ધણી જે નમાલો મોલાગ્ર બુદ્ધિનો મૂઠ
મળ્યો તો કન્યાનો ધણી આખું સાસરું. તેઓ કન્યા ગાયને જેમ
ગરદન મરાય તેમ મારે. જ્યાંસુધી તે દૂધ દે ત્યાંસુધી દરકાર,
જ્યારે અશક્ત થઈ દૂધ દેતી બંધ થાય એટલે તેની પીઠ પર
પારાવાર ડફણાં, ગાળોનો વરસાદ અને મેંણાંનાં આપટાં; ગિચારી
હાડહાડ થાય અને છેવટે ખોડા ટોરની પાંજરાપોળમાં મૂકવાનો
સમય આવે અને તેના પર શોક્ય આવે. જે દેશમાં કન્યાઓની,
વહુઓની અને સ્ત્રીઓની આવી અધમ દશા થાય તે દેશની
સંતતી શી રીતે દેશાભિમાની દેવાંશી થઈ શકે !? તે દેશની
સ્ત્રીઓ શી રીતે કુળતારણી પતિવ્રતાઓ નીપજી શકે ? જ્યાં
કન્યાના વેચાણથી, વિવાહથી અને લગ્નથી ઘરનાં ગુજરાન
ચાલતાં હોય તે દેશની આબાદી શી રીતે થાય ?”

“જસુદ્ધ, કન્યાનો બાપ વરનો પૈસો જેતો હોય, મા વરનું
કુળ જેતી હોય, લાઈ વરની વિક્રતા જેતો હોય, લાલી વરની
ચાલાકી જેતી હોય, બેન વરની બુવાની જેતી હોય, વડીઆઈ

વરનું ઘર જોતી હોય અને કન્યા વરનો પ્રેમ અને ડહાપણ જોતી હોય એટલે કે જ્યાં આ પ્રમાણે કન્યાનાં વંડીલો જેને જે રૂચે અને ફાવે તેવી આશાઓ જોતાં હોય ત્યાં બળીઆના બે ભાગ થઈ જાય, કન્યાના લગ્નની તાણમતાણા થાય; અને જેનો સ્વાર્થ જઠ્ઠી સધાય તે પ્રમાણે ચોકઠાં ગોઠવાઈ જાય; ત્યાં કન્યાના પ્રેમ અને ડહાપણની આશા અદ્ધર ઊડી જાય, વડીલોનું ધાર્યું થાય અને સ્વાર્થની ઉબાણી થાય; બિચારી પામર ગરીબ ગાય કન્યાના વિચાર હવામાં જાય. વિદ્વતા બળીને ખાખ થઈ જાય; સુંદરતા સ્વાર્થની સરિતામાં તણાઈ જાય, ચાલાકી ચોળાઈ જાય, ચતુરાઈ રોળાઈ જાય અને પ્રેમ હૃદયમાં ને હૃદયમાં સમાઈ જાય, અને આખરે ખવાઈ જાય.”

“અનસૂયા જ્યાં આ પ્રમાણે લગ્નો થાય ત્યાં સંસાર સુધારાની આશા શી રીતે રખાય? જુદાજુદા સ્વભાવ, વિચાર, પ્રેમ, ગુણ અને આચારનું ચલાણ થાય ત્યાં ઐક્યતા પ્રેમ અને સુખની શી આશા રખાય? વર ધારે કાંઈ અને થાય કાંઈ! કન્યા ધારે કાંઈ અને થાય કાંઈ, કહ્યું છે કે:-

* * * *

“ભાઈ તો ભૂગોળ ને ખગોળમાં રમે છે,
કન્યાને ચૂસો ચિતમાં ગમે છે;
કન્યા ઉમંગે કુસુમ માળ ભરતી,
વરને શરીરે ઉધેઈ ફરતી;
કન્યા ઉમંગે વરને વધાવે,
વર સોટી લઈને વહુને નચાવે;

કન્યા ઝરમે વર વાટ જોતી,
 પિયુ વિના પાકવે અશ્રુ હોતી;
 કન્યા મૂકી પિયુ પરદારે રાગે,
 કરી ગુલામી નીચ પ્રીતિ જાયે;
 ઘેબર તજી ઘેંશ પ્રિતેથી ખાયે,
 મહેલો મૂકી ઝુંપડા માંહી જાયે;
 ગુલામ કસ્તુરી મૂકાને પ્રીતે,
 ચહે લસણ આકડો નિત ચિતે;
 કન્યા કિશોરી વર ઉર ખટકે,
 તજીને માયા ધર શ્વાન ભટકે.

નવલરામ-કાંક ફેરફાર સાથે.

આ પ્રમાણે વર અને કન્યાનાં દીલ અને પ્રેમની વહેંચણી થાય ત્યાં વરકન્યા શી રીતે સુખેથી રહે. જાહેન ! મેંતો કાન્તાનાં લગ્ન જોયાં છે. મારાથી તો બોલ્યા વિના નથી રહેવાતું, હું તો વડીલોની આમન્યાને ફૂવામાં નાંખી કહી દઉં છું કે નાણાં સાટે દીકરીને શોંક્યની શૂળી ઉપર વિંધનાર, સ્વાર્થને ખાતર કન્યાને કસાઈને ઘરે બાંધનાર અને કુળને ખાતર કન્યાને ભર જંગલમાં રજળતી મૂકનાર માળાપો વડીલો અને મુરખીઓ તે કન્યાના વડીલો કહેવાય કે જમાનાના કસાઈઓ કહેવાય ? કાળ કહેવાય, કે કન્યાના કુંવારા લોહીના તરસ્યા કેશરીઓ કહેવાય !! ”

“ સખી એ માળાપો નહિ પણ કન્યાના કાળ કહેવાય ! નિરપરાધી કન્યા કુસુમને બળુચક હેવાન વરોના ધગધગતા અંગારાના ઢગલામાં ઝીકનાર માળાપો ભલે સ્વાર્થ સાધી કન્યાનાં લગ્ન કરી કન્યાદાન દીધું સમજે પણ દુનિયા તો કન્યાને

હળાહળ વિષદાન દીધું કહેશે. લગન દુધના ખ્યાલામાં સોમલ સાકર નાંખી સ્વાર્થની પહેરામણી કરી પરત્નોકના સાસરામાં દીકરી વળાવનાર દાનસ્તાં ડાહ્યાં માખાપોનું પ્રભુ કદ્યાણુ કરો.”

“ ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! આર્ય સંસારની કન્યાદેવી તારા નામને ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! ગરીબ ધેનુ કન્યાદેવી ધન્ય છે, તારી સહનશીલતાને ! ધન્ય છે અથાગ દુઃખમાં સંતોષ રાખનારી શાણી કન્યાદેવી ! ધન્ય છે તારા સંતોષને ! પારધી માખાપો અને સાસરીઆની સ્વાર્થી અને જીલમગાર જાળમાં પકડાએલી પામર પંખીણી કન્યાદેવી ધન્ય છે તારા માખાપ પ્રત્યેના પ્રેમને ! સ્વાર્થના ફંદામાં ફસાઈ ગએલી, આમન્યાની સાંકળે બંધાઈ ગએલી, લજ્જાની બેડીઓથી પરવશ પડેલી, જીલમગારોના જીલમે જકડાઈ ગયેલી, કપટાચારીઓના કપટે વિષપાન થયેલી, બહુચક વરના તાપે બળી મરેલી, દયાહીન કૂર સાસુ સસરાઓના હાથથી દુઃખના દરિયામાં હડસેલી મૂકાએલી દુઃખકાં ખાતી દુઃખી કન્યાદેવી ધન્ય છે તારી ધીરજને ! કન્યાદેવી તને લાખો ધન્યવાદ છે ! ભારતવર્ષની આર્ય કન્યાઓ તમારા ગૃહસ્થાશ્રમને કરોડો ધન્યવાદ છે ! ”

“ અનસૂયા ! સ્વાર્થી માખાપોએ બાળલગ્નની મોકાણમાં કરેલાં બાળલગ્નો કન્યાઓ જમાનાના જલિમ જોરમાં, જોબનના જીલમી તોરમાં અને સુધારાના ફેશનભર્યા દોરમાં શી રીતે સ્વીકારી શકશે ? ઉછરતી નાજીક દુનિયાના કોઈ પણ રંગમાં રંગાયા વગરની અલેતી મુગ્ધ કન્યાધેનુઓ પોતાના ગળે પાપી સ્વાર્થી વડીલોની કપટ છરી શી રીતે મૂકવા દેશે ? રૂઢિ બંધ-

નના ક્રાંસા શી રીતે સહન કરશે ? પોતાની અજ્ઞાન અવસ્થામાં લધાએલા અનાચારનો બોજ શી રીતે ઉપાડી શકશે ? ઘર સંસારનું ધુસરૂ શી રીતે ધારી શકશે ? સુડી વચ્ચે સોપારીના ઘા જેવાં લગ્નો શી રીતે નભાવી શકશે ? સાપે છછુંદર ગળ્યા સમાન પરણેતર શી રીતે પાળી શકશે ? પરણેતર નભાવી શકશે નહિ, પરણેતરનો ત્યાગ કરી શકશે નહિ, તેમ પરણેતરનો સ્વીકાર પણ કરી શકશે નહિ અને અનાચારની સ્થિતિમાં પોતાની જીંદગી કલંકિત કરશે.”

“જાસુદ ! જંગલનાં પંખીનાં બચ્ચાંને લાવી કુંદનના પાંજરે પૂરો, મોતી અને માણેકનો ચારો મૂકો અને દુધનાં પાન પાઓ તોપણ તે તેનાથી કદી રીઝશે નહિ. તેના પોપણને વાસ્તે ખેતરના છુટા છવાયલા દાણાજ બસ થશે. પરાધીનતાને આધીન રહીને જેટલો વખત પાંજરામાં રાખશે તેટલો વખત પાંજરામાં રહી શકશે; પણ જરા જવાની છુટી મળશે અગર ભૂલથી પાંજરું ખુલ્લું રહી જશે તો તરતજ તે ઉડી જશે; તેમ કન્યાપંખીણીઓને બાળપણમાં લગ્નના પાંજરામાં પૂરશે તો તે વડીલોની પરાધીનતાને વશ થઈ પૂરાશે; પણ તે સમજણના રૂપમાં આવતાં તરતજ વિચાર પિંછાના આધારથી ઉડવા પ્રયત્ન કરશે; માટે બાળલગ્નની જાગો જ્યારે તોડી નાંખી કન્યા પંખીણીઓને સમજતી કરી વય, વિચાર, કુળ, શિયળ અને હડાપણથી સરખામણી કરી તેને પરણાવવામાં આવશે તોજ તે પોતાનો સંસાર દીપાવી શકશે.”

“અનસૂયા ! સુકુમાર બાળાને એક બોખલા ખચીસ સાથે

પરણાવીને કહેશે કે ખેંદન સ્વામીનાથને પ્રભુ માની પતિવ્રત પાળો અને પતિની પૂજા કરો અને કોઈ યુવાન બાળાને પાંચ વરસના ઢોંગલા સાથે પરણાવીને કહેશે કે ધણીની ચાકરી કરો; શોક્યની શૂળી ઉપર પોતાની પામર કન્યાને દબને કહેશે ખેંદન ધણીને પજવીશ નહિ, સાસુ સસરાની સેવા કરજો અને ઘરમાં બીલકુલ ક્લેશ કરીશ નહિ; આ સિદ્ધાન્તો કોઈ પણ કાળે કોઈ પણ ભગીરથ પ્રયત્ને કન્યાના મનમાં ઉતરશે નહિ. જતે દિવસે કન્યાને અવસર મળતાં દુનિયાને લાત લગાવી પોતાના મનનો રસ્તો કરશે, માટે માળાપોએ અને વડીલોએ વરકન્યાના મનની સરખામણીનો ખાસ કરીને વિચાર કરવો અને પછી તેમને લગ્નના ધુંસરામાં જોડવાં. વિચાર વગર લગ્ન કરવાથી વર કન્યાઓના મનમાં હરિકાઈ, લડાઈ અને સ્વચ્છંદીપણું ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તેમનામાંથી તે વખતે જે પ્રેમ, આમન્યા, લજ્જા, વિનય, સદ્બુદ્ધિ અને કુળના ટેકનું અભિમાન અલૌકિક રીતે અદૃશ્ય થઈ જાય છે તે કોઈ પણ કાળે સતત પ્રયત્નથી પુનર્જન્મ અને દારૂણ દુઃખ સિવાય આવતાં નથી.”

“કુંદનખેંદન ! હવે કઠાપો જવા દો. તમે પાસ થયાં તેની ખુશાલીમાં હોયો આ ગુલાબ !”

“લાવ ખેંદન ! તારૂં ગુલાબ હું આનંદથી આજ લઉં છું.”

“કુંદન ! તારૂં મન પણ ગુલાબ, તન પણ ગુલાબ અને વિચાર પણ ગુલાબ માટે લે આ ગુલાબ લઈ ગમગીની દૂર કર.”

આહા ગુલાબ, ગુલાબ ! તારામાં કેવી સુકુમારતા અને નાનુકાઈ છે ? આવી કોમળતા અને નાનુકાઈ કન્યાઓનાં માળાપના મનમાં ક્યારે આવશે ? તેમના વિચાર ગુલાબ જેવા

કોમળ ક્યારે થશે ? આહા ગુલાબ, ગુલાબ ! ગુલાબ તારામાં કેવી મીઠી મધુરી અને મોહક સુગંધી છે ? આહા વરકન્યાનાં માળાપ ક્યારે આવી વરકન્યાનાં મન, પ્રેમ અને સંતોષ ગુલાબની મીઠી સુગંધી લેતાં શીખશે ? આહા ગુલાબ, ગુલાબ ! તારી પાંખડીઓ કેવી સુંદર અને હળીમળી બીડાએલી છે ? આહા વરકન્યાનાં માળાપ પોતાના સંતતિ ગુલાબના છોડને હૃદયનાં પ્રેમ, વય, ગુણ, રૂપ અને શીલની સરખામણીનાં મધુરાં પાણી ક્યારે પાશે ? તેમનામાં યોગ્ય વયનાં ખાતર પૂરી ગુલાબને ક્યારે આવું પાંખડીવાળું સુકોમળ કરશે ? આહા ગુલાબ, ગુલાબ ! તારા પુંકેસરની માફક વડીલો વરકન્યાના પ્રેમ પુંકેસરનું ક્યારે જતન કરશે ? આહા ગુલાબ, ગુલાબ ! તારા છોડના કાંટા જેમ તારાથી દૂર થયા છે તેમ વરકન્યાના ગુલાબ વડીલો છોડના સ્વાર્થી કાંટા ક્યારે દૂર થશે ? આહા ગુલાબ, ગુલાબ ! તારો જેમ જગત્ પ્રેમથી સ્વિકાર કરી આનંદ માને છે તેમ વરકન્યાના દાંપત્ય પ્રેમ અને સુખગુલાબનો સ્વિકાર કરી વડીલો ક્યારે આનંદ પામશે ? ”

“ કુંદન ! કુંદન ! હવે દીલગીરી દૂર કરો, પરમાત્મા સૌ સારાં વાનાં કરશે. તમારા કહ્યા પ્રમાણે સુધારા થવામાં વધારે વખતની જરૂર છે; જ્યારે વખત આવશે ત્યારે જગત્ એની મેળે સીધું ચાલશે. આહા ! મારી કોમળ કુંદન હવે દિવસે દિવસે નિસ્તેજ થતી જાય છે. ખેન ! આમ કઢાપા કરી કરી કુંદનકાયાને કરમાવી નાંખશો ? ” કહી જસુદ અને અનસૂયા કુંદનને દિલાસો આપવા લાગ્યાં; તેમના મુખમાંથી નીકળી પડ્યું કે, “ આ તે મુઘ્ધા કે દુઘ્ધા ? ”



પ્રકરણ ૬ ઠું.

સુધરેલી સફાઈ કે વિકરેલી બેવફાઈ ?



દોહરો.

જૂનાની નિંદા કરી ધરે નવા પર પ્યાર,
ખુબી નવાની ના લહે એ મૂરખ સરદાર.



જમાનાના જાલીમ જોરમાં, સ્વતંત્રતાના હદ બહાર
દોરમાં અને સુધારાના ક્ષણભર્યા તોરમાં જે દેખાદેખી પોતીકા
કુલાચાર પરહરી ફસાય છે તેની જગત્માં અબ્બ કંઠે આવેલા
આંચળ સમાન ગતિ થાય છે.



સંગત કરશે તેવી રંગત અંગે નીત ચડશે,
હોંગ ગંધ નવ ટળશે, પયમાં પથ્થર નવ ગળશે;
કેતકી કદી નવ ફળશે, કેસુડે વાસ નવ મળશે,
લલે વાંચશે ગીતા ગુણકા તોય પાપમાં પડશે.



લસણના છોડમાં કસ્તુરીનું ખાતર નાંખો, કરિયાતાના
ક્યારામાં સાકરનું પાણી રેડો, હિંગનો ગંધ
ટાળવા સાફ લવિંગનો પાસ આપો, કોયલાને ઉજળા કરવા સાફ
દુધથી ધુઓ અને ખરેરા દૂર કરવા સાફ ખરને સો મણ સાબુથી
આન કરાવો પણ સંસ્કાર વિના કુસંગતની રંગત ટળતીજ નથી.

*

*

*

*

“ અવનિમાં આનંદ સતીને શિયળમાં,

સતીનું સાચું ધન પતિનું તન જો:-૦

પ્રિતે પતિવ્રત પાળે નીતે પતિને પ્રભુ સમ જાણે જો,

ધન્ય ધરામાં તે દારાને સ્વર્ગ સમુ સુખ માણે જો:

શાસ્ત્રમાં લખ્યાં એહ વચન જો:-૦

દુરિજન સંગત દુર કરીને સુજન શિષ્ય સમરિયે જો,

કેણ કંથનું કાને ધરતાં આ ભવસાગર તરીયે જો;

સતીઓનું શરણ સ્વામીના ચરણ જો:-૦ ”

સતી સીતા.

આહા ! જમાના જમાનાં તારી પણ બલિહારી છે ! એક વખતે આ આર્યભૂમિમાં અનરૂપા, તારા, દમયંતી, સીતા લોપામુદ્રા, સાવિત્રી અને દ્રૌપદી જેવી સદ્ધારીઓને નિપજાવી આર્યભૂમિની કીર્તિ દિગ્દિગાન્તરે દીપાવી દીધી છે અને અધુના આર્યભૂમિને ભાર કરનારી અર્ધદગ્ધ આર્યાઓને બનાવી છે, કે જેઓ આર્ય મટી નિરંતર અનાર્ય બનવાનાજ પ્રયાસો આદર્યા કરે છે. કાળ કાળ તારી પણ અજબ ગતિ છે. સુધારા સુધારા તે પણ તારું સાચું સ્વરૂપ સંતાડી કૃત્રિમ સ્વરૂપના ફંદમાં અર્ધદગ્ધ સ્ત્રીઓને ફસાવીને આર્યબાળાઓના સુખનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. મારી કેસર અને કપિલા બહેનોએ તો કેવળ સુધારાને વશ થઈ લાજ મલાજનો ત્યાગ કરી દીધો છે, તેમાં કેસરબહેને તો બુલમજ દરી નાંખ્યો છે અને નવનિત કાકા તથા ગિરજાકાકીએ તો હાટ વાળી નાંખ્યો છે.

“ કેસર કેસર ! તેં આ કાળું કર્મ કર્યું છે, પતિના પરમ ઈશ્વર રૂપ મનાતા પતિને તીરસ્કાર કરી માખાપને આડુંઅવળું સમજાવીને જયન્તીલાલને ઘરમાંથી દૂર કરાવ્યા છે. ગંગા સ્વરૂપ વૃદ્ધમાતા મણીલક્ષ્મીનું અપમાન કરી તેમને એક ઘરડાં ઠયરાં ખેવકુદ્ તરીકે હસાવી કહાડ્યાં છે. હરિ, હરિ, હરિ ! કેસર-ખેન તમે આ પાપમાંથી ક્યારે મુક્ત થશો ?

અરેરે ! કેળવણી, કેળવણી, આવી અર્ધદગ્ધ આર્યાઓ તને કલંકિત કરે છે. રમણિકલાલ જેવા પવિત્ર ધર્મચુસ્ત પ્રમાણિક અને સત્યવક્તા શિક્ષકના ઉમદા શિક્ષણની પણ કાંઈ અસર તેને થઈ નહિ. અરે ! નજ થાય, તેના જેવી અર્ધદગ્ધ આર્યાઓને તો વિરંચી જેવા શતશુરઓ મળે તો પણ તેતો તેની તે ! આધુનિક જમાનોજ અજબ છે. ચાલુ જમાનામાં આજ-કાલની આર્યખાળાઓ અંગ્રેજ કેળવણી લઈને ધર્મ, નીતિ અને સંસારનું ઉમદા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ તેને બદલે કેળવણીનો ઉલટો ઉપયોગ કરે છે. ફક્ત તેઓ અંગ્રેજ શ્રોડું ભણે અગર વધારે ભણે પણ ટાપટીપ અને ફેશનથી દૂર રહે તોજ ઘણું સાફ; પણ ભણતર ભણતરને ડેકાણે રહે છે અને ભાભનીઓના ભિતરમાં ફેશનનાં ચણતર ચણાઈ જાય છે, કેમકે:-

“ આજ કાલની આર્યખાળાઓ શીખે ભણતર સાફ.
 નવિન નવિન ને પ્યાફ માને જૂનું છે તે નકાફ;
 ધર્મને ધકે નીત માટે ઘણીને નોકર સમ ધારે. ”

“ સાચો સુધારો નોનસન્સ, ગો વે, વેલ કમ ઓનમાં આવ્યો.
 વેરી ગુડ, બ્લીઝ, સર, ગુડ મોર્નીંગ ને ગુડ બાઈ નોમાં સમાયો;

“ કર્યા છે આર્યજનો અંધા, બનાવ્યા સ્વચ્છંદી સંધા. ”

આ પ્રમાણે કુસુમ અંતરના ઉદ્ગાર કાઢી કેસરના બનાવ પ્રત્યે અણુગમો બતાવી રહી છે. સમય સાંજના સાડાપાંચ વાગતાનો છે. કુસુમને લાણાવનાર રમણિકલાલ માસ્તરને આવવાનો સમય થયો છે. મેટ્રીકમાં પોતે પાસ થઈ તેને વાસ્તે કુસુમના મનમાં કાંઈ પણ જાતનો હરખ શોક થતો નથી. સુધારાના પવન પર ચઢેલી કપિલા અને કેસરને વાસ્તે કુસુમ ઘણોજ કઠાપો કરી રહી છે. જ્યન્તીલાલના અપમાનથી કુસુમને ઘણુંજ લાગી આવ્યું છે; અંગ્રેજ કેળવણી પરથી તેનો ઘણો ખરો પ્રેમ ઓછો થઈ ગયો છે. આર્ય બાળકોને સંસાર વ્યવહારમાં નાંખતા પહેલાં જો તેમના હૃદયમાં ધાર્મિક સંસ્કાર આપવામાં આવે તો તેમનો ઘરસંસાર ઘણોજ સુખરૂપ નીવડે; પોતપોતાની ફરજોથી સ્ત્રી પુરૂષ દરેક જણાં માહીતગાર થાય. પિતા પ્રત્યે, પતિ પ્રત્યે, ભાઈ પ્રત્યે, પુત્ર પ્રત્યે, દીયર પ્રત્યે અને વડીલો તથા કુટુંબ પ્રત્યે પોતાનો શો વિવેક છે, ધર્મ છે અને ફરજ છે? તેની તમામ માહિતી ધાર્મિક કેળવણીથી જોટલી સ્ત્રીજાતિને મળે છે તેનાથી સોમે અંશે પણ બી. એ., એમ. એ. ની અંગ્રેજ કેળવણીથી મળતી નથી; માતા પ્રત્યે, સ્ત્રી પ્રત્યે, ખંડેન પ્રત્યે, પુત્રી પ્રત્યે, માસી પ્રત્યે, ફાઈ પ્રત્યે અને વડીલો તથા કુટુંબ પ્રત્યે પોતાનો શો પ્રેમ છે, વિવેક છે અને ધર્મ છે? તેની જે કાંઈ ખુબી ધાર્મિક કેળવણીની જોટલી પુરૂષજાતિને મળે છે તેનાથી સોમે અંશે પણ સાંપ્રત સમયની ફેશનભરી કેળવણીથી મળતી નથી એ ખુદ્દી રીતે હવે કુસુમને સમજવા લાગ્યું.

સુધરેલ, ઉડાઉ, છાકટો અને અનાચારથી ભરેલો ભરથાર મધુકર કુસુમને મળ્યો. હતો, તોપણ કોઈ પણ વખતે કુસુમ તેને વાસ્તે અસંતોષ કે અણુગમો ખતાવતી નહોતી; તેતો નિરંતર તેને પરમાત્મા સમાન માની તેની લક્ષિતજ કરતી હતી. અત્યારે કુસુમ ઘડીઆળમાં જોઈ માસ્તર આવવાનો સમય થયો જાણી સંતીર્ધનનો ગરબો લલકારવા લાગી:-

“ સતિને પતિ તણી છાંયા સુખકારરે,
પતિ છે સતિનો રાગ્યો શણુગારરે;
પતિથી સતિ સંસાર તરનારરે,
પતિથી સતિ ધર્મ કર્મ કરનારરે:-૦
કર કંકણ નયનની કીકી રૂપાળી,
કાયા વાડીમાં પતિ વનમાળી;
સુખના પ્રસંગે સુખ ભરનારરે,
દુઃખના પ્રસંગે દુઃખ હરનારરે:-૦
સ્વામી સેવાથી સતિ શ્રીહરિ રિઝાવે,
સતિના સત્યે હરિ ધર શોધી આવે;
અડસક તીર્થ ચર્ણ ભરથારરે,
ચર્ણ સેવ્યાથી મોક્ષ મળનારરે:-૦ ”

“ કુસુમજીને છે કે ? ”

“ આવો આવો માસ્તર પધારો ? ”

“ જીને ! તમે મેટ્રીકમાં પાસ થયાં. ”

“ આપના ઉમદા શિક્ષણમાં શી ખામી રહે ? ”

“ આ કયું પુસ્તક છે ? શું નવું લાવ્યાં ? ”

“હાજી તે સતીગીતા છે દ્યો તેના શ્લોકો મને સમજાવો!” કહી સતીગીતા માસ્તરના હાથમાં મૂકી.

રમણિકલાલે કલાક સુધી તેનાં પાનાં ઉથલાવ્યાં અને ઉપર ઉપરથી તેના શ્લોકો વાંચી ગયો; શાસ્ત્ર પુરાણોમાંથી ચુંટી કહાડેલા શ્લોકો જોઈ તે ઘણોજ આનંદ પામ્યો અને કુસુમ ભણી જોઈ કહેવા લાગ્યો:—“કુસુમજીન! આ પુસ્તક ઘણુંજ ઉત્તમ છે. સન્નારીઓએ નિરંતર આ પુસ્તકના શ્લોકોનું શ્રવણ મનન અને વર્તન કરવું જોઈએ !”

“બહુ સારું, આપ તેમાંથી થોડાક શ્લોક સમજાવો જોઈએ.”

“ઘણી ખુશીથી દ્યો સાંભળો:—

“નિત્યં તુ મર્નયૌંત્સુકયાત્તત્પાદોદકમીપ્સિતમ્ ।

મક્તિ ભાવેન સતતં મોક્તવ્યં તદનુજયા ॥”

આનો ભાવાર્થ કરો જોઈએ !

“પતિવ્રતા કુલીન કાન્તાઓએ હમેશાં પોતાના પતિને વિષે ભક્તિ રાગ રી જોઈએ, હમેશાં તેના ચરણકમળ ઘોઈ તે ચરણોદક માથે ચડાવવું તથા પીવું અને ભક્તિથી પતિને પ્રથમ જમાડી પછી તેની આજ્ઞાથી પોતે જમવું.” કેમ બરાબર છે કે કાંઈ દોષ છે ?

ના બરાબર છે, ચાલો આ શ્લોકનો અર્થ કરો.

“વ્રતં તપસ્યાં દેવાર્ચાં પરિત્યજ્ય પ્રયત્નતઃ ।

કુર્યાચ્છરણસેવા ચ સ્તવનં પરિતોષણમ્ ॥”

બુઓ સાંભળો:—

“પતિવ્રતાઓએ વ્રત તપસ્યા અને દેવ પૂજનને મૂકી

પોતાના પતિનીજ પ્રયત્નથી પૂજા કરવી, તેની સ્તુતિ કરવી અને તેનેજ પ્રસન્ન કરવા. ” કેમ કાંઈ ભૂલ છે ?

ના બુઓ:-

“ તદાજ્ઞારહિતં કર્મ ન કુર્યા દ્વૈરતઃ સતી ।
નારાયણાત્પરતરં ધ્યાનેતસતતં પતિમ્ ॥ ”

ઓહો ! એ તો સહેલો છે, બુઓ:-“ સતિ પોતાના પ્રાણનાથની જે કામમાં આજ્ઞા ન હોય તે કામ ઉપર વેર રાખી કદી પણ કરે નહિ અને પતિને નારાયણથી પણ અધિક ગણી તેનું ધ્યાન કરે. ” કેમ કાંઈ દોષ છે ?

ના બુઓ:-

“ વરં ભૂષાધરં ચૈવ સુવેષં પુરુષં પરમ્ ।
યાત્રામહોત્સવં નૃત્યં નર્તકં ગાયનં વ્રજેત્ ॥
પરક્રીડાં ચ સતતં ન હિ પશ્યતિ સુવ્રતા । ”

“ પતિવ્રતા સ્ત્રી વસ્ત્ર આભૂષણ ધરનાર પરપુરુષની સામું જોતી નથી, યાત્રા મહોત્સવ મેળા વગેરે જોવા જતી નથી, દેવાલયમાં જતી નથી, સાધુ સંન્યાસીનાં દર્શન કરતી નથી નાચ તમાસા જોતી નથી, ગાયન સાંભળતી નથી અને પારકી રમત પણ જોતી નથી.

શાળાશ હવે સંસ્કૃતનું જ્ઞાન જરા જરા વધવા માંડ્યું. આલો આનો ભાવાર્થ કરો:-

“ યદ્વક્ષ્યં સ્વામિનાં નિત્યમેતદેવા હિ યોષિતામ્ ।
ન હિ ત્યજેત્તુ તત્સંગં ક્ષણમેવ ચ સુવ્રતા ॥ ”

“ જે સ્વામી જમે છે તેજ પતિવ્રતા જમે છે અને ક્ષણ-

માત્ર પણ પોતાના પ્રિયતમથી પતિવ્રતા બુદ્ધી પડવા ઇચ્છતી નથી.” કેમ બરાબર ?

હા.

“ ઉત્તરે નોત્તરં દદ્યાત્સ્વામિનશ્ચ પતિવ્રતા ।

ન કોપં કુરુતે શુદ્ધા તાડિતા ચાપિકોપતઃ ॥ ”

“ પતિવ્રતા પોતાના સ્વામીના સામે ઉત્તર આપવા તૈયાર થતી નથી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાનો પતિ કોઈ વખત કોપથી મારે તોપણ પતિવ્રતા પોતાના પતિ ઉપર કોપ કરતી નથી.” કેમ કાંઈ દોષ છે ?

ના હવે આ શ્લોકનો અર્થ કરે જોઈએ.

“ ક્ષુધિતં ભોજયેત્કાંતં તૃષિતં પાયઘેજ્જલમ્ ।

ન બોધયેત્તં નિદ્રાતં પ્રેરયેન્નૈવ કર્મસુ ॥ ”

“ પોતાના કાન્તને ક્ષુધા લાગે ત્યારે તેમને ઉત્તમ ભોજન નથી તૃપ્ત કરવા, તેમને તૃષા લાગે ત્યારે શીતળ સુગંધી જળ પાવું, તે નિદ્રામાં હોય તો તેમને જગાડવા નહિ અને કોઈ વખતે કાંઈપણ કામ તેમને બતાવવું નહિ ”

“ પુત્રાણાં ચ શતગુણં સ્નેહં કુર્યાત્પતિં સતી ।

પતિર્વધુર્ગતિર્મર્તા દૈવતં કુલપાંચિતઃ ॥ ”

“ સતી સ્ત્રી પોતાના પુત્ર ઉપર જે સ્નેહ સ્વાભાવિક હોય તેથી શતગુણ અધિક પોતાના પ્રાણપ્રિય ઉપર રાગે છે, કારણ કે કુલીન સ્ત્રીઓને અંધુરૂપ, ગતિરૂપ, ભરણપોષણ કરનારરૂપ અને દૈવતરૂપ પણ પતિજ છે.”

“ શુભં દૃષ્ટ્વા સુશ્રાતુલ્યં કાંત પશ્યતિ સુંદરી ।
સસ્મિતં વદનં કૃત્વા ભક્તિ ભાવેન યત્નતઃ ॥ ”

“ પતિવ્રતા સ્ત્રી લક્ષિતલાવથી હસતું મુખ રાખી પોતાના પ્રાણપતિને અમૃતની પેઠે જીએ છે એટલે જેમ અમૃત જોતાં દૃષ્ટિ તૃપ્ત ન થાય તેમ પતિવ્રતાની દૃષ્ટિ પતિને નિરખતાં તૃપ્ત થતી નથી. ”

આ પ્રમાણે સાધ્વી કુસુમ રમણિકલાલ આગળ સતિ-ગીતાના શ્લોકો વાંચી રહી છે, તે દરમ્યાન ગૃહમાતા મણીલક્ષ્મી દીલગીરીભર્યા દેખાવે નીચેના ઉદ્ગાર કાઢતાં કુસુમના અવાસમાં દાખલ થયાં.

“ અહા ! મારી કુસુમ અને કુંદન સિવાય આખું કુટુંબ સુધારાના પવન પર ચઢી વંડી જવા બેઠું. કેસર તો હૃદયાર જતી રહી, કપિલા પણ તેની સોખમે ચઢી ખરાબ થઈ અને કાન્તાને પણ સંગતનો રંગ ચઢવા લાગ્યો. જેનાં માળાપ અને વડીલો સુધારાના સારથી અને સ્ત્રીસ્વતંત્રતાના હિમાયતી હોય તેની સંતતિ અંકુશમાં રહેવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે. મારો નવનિત વંડી સુધારાના શિખર ઉપર જઈને બેઠો. તેની જોડે તેની સ્ત્રી અને કેસર પણ જઈને બેઠાં. આ કુસુમનો બાપ જ્યાં સુધી તેની જીની સ્ત્રી હયાત હતી ત્યાં સુધી આ છયોડ સુધારામાં રંગાયો નહોતો; જો કે ખડાર જઈને સુધારાની સભામાં તે ગમે તેમ બોલતો હતો પણ ઘરમાં મારી અને જીનીની ધાકથી દબાઈ જતો; પણ હાલમાં જીનીના મુઆ પછી તે હૃદયહાર નિર્ભય બની તેની નવી જોડે સુધરી ગયો છે. કુસુમને નાનપણથી તેની

સ્વર્ગસ્થ માતા અને મારા તરફથી ધાર્મિક અને નૈતિક કેળવણી સારી રીતે મળેલી છે તેથી સુધારાની રંગત તેને લાગી નથી. આમાં એની માતા અને મહા પ્રભુનો પ્રતાપ છે. કપિલા અને તેનાં માઆપ તે તો અચ્છી રીતે સુધરી ગયેલાં છે એટલે મારે હવે કોઈને કહેવાનું રહ્યું નથી. જ્યાં મારા કર્મનો વાંક છે ત્યાં કોઈ શું કરે? મારા નાથ-ડોસા જ્યાં હૈયાફૂટા અને સુધારાના સારથી છે ત્યાં કોની ધાક કોઈ ઉપર બેસે? હરિ, હરિ, હરિ! હવે મારા ઉપર અનુગ્રહ કરી મારી જીવનમુક્તિ કરે તો મને ઘણોજ સંતોષ થાય. હવે હું જીવનને રહાતી નથી. સદાચારી કુટુંબમાં ધર્મપરાયણ અને કર્તવ્યપરાયણ જીવન એજ મનુષ્યનું ઉત્તમ જીવન છે. જ્યાં આત્મભાન-સ્વફરજની પિછાન નથી ત્યાં ઉત્કર્ષતા હમેશાં દૂર રહે છે. જ્યાં નીતિની ન્યૂનતા છે ત્યાં સુખની સંપૂર્ણ શૂન્યતા છે. લાવ હવે હું જરા છુપાઈ રહી કુસુમ અને રમણીકલાલનો વાર્તાવિનોદ-વિદ્યાભ્યાસ શ્રવણ કરું! ” કહી મણીલક્ષ્મી છાનાંમાનાં કમાડ એથે છુપાઈ રહી સાંભળવા લાગ્યાં.

“ પુરુષાણાં સહસ્રં સતી સ્ત્રી ચ સમુદ્ધરેત્ ।

પતિઃ પતિવ્રતાનાં ચ મુચ્યતે સર્વગતકાત્ ॥ ”

“ સતી સ્ત્રી હજાર પુરૂષનો ઉદ્ધાર કરે છે, પતિવ્રતાનો પતિ સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. ”

“ નાસ્તિ તેષાં કર્મભોગઃ સતીનાં વ્રતતેજસા ।

તયા સાર્દ્ધં ચ નિષ્કર્મો મોદતે હરિમંદિરે ॥ ”

“ સતી સ્ત્રીના પતિને સતીના વ્રતના તેજથી કર્મ ભોગવવું પડતું નથી, તે તો નિષ્કર્મ થઈ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રી સાથે વિષ્ણુલોકમાં સુખ ભોગવે છે. ”

“ પૃથિવ્યાં યાનિ તીર્થાનિ સતીપાદેષુ તાન્યપિ ।

તેજઃ સર્વદેવાનાં મુનીનાં ચ સતીષુ ચ ॥ ”

“ પૃથ્વીમાં જેટલાં તીર્થ છે, તે તમામ સતીના ચરણમાં છે અને સર્વ દેવ તથા સર્વ મુનિયોનું તેજ પણ સતી સ્ત્રીઓમાં જ રહેલું છે. ”

“ તપસ્વિનાં તપઃ સર્વે વ્રતિનાં યત્કલં તથા ।

દાને ફલં યદ્વા તૃણં તત્સર્વં તાસુ સંતતમ્ ॥ ”

“ તપસ્વીઓનાં સર્વ તપનું ફળ, વ્રતવાળાનાં સર્વ વ્રતોનું ફળ અને દાતારનાં સર્વ દાનોનું ફળ સતી સ્ત્રીઓ વિષે રહે છે. ”

“ સ્વયં નારાયણઃ શંભુર્વિધાતા જગતામપિ ।

સુરાઃ સર્વે ચ મુનયો ભીતાસ્તાભ્યશ્ચ સંતતમ્ ॥ ”

“ શ્રી નારાયણ, શ્રી શંકર, શ્રી બ્રહ્માજી, સર્વ દેવ અને સર્વ મુનિયો તથા લોકો સતી સ્ત્રીથી સદૈવ ભય પામે છે. ”

“ સતીના ચરણની રજથી પૃથ્વી તરત પવિત્ર થાય છે. પતિવ્રતાને નમસ્કાર કરવાથી માણસ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. મહા પુન્યવાળી પતિવ્રતા જે કોપ કરે તો પોતાના તેજથી ક્ષણ માત્રમાં ત્રણ લોકને પણ ગાળી ભસ્મ કરવાને સમર્થ છે. પતિવ્રતાનો પતિ અને પુત્ર સર્વદા નિઃશંક રહે છે તેને દેવથી કે યમથી કાંઈ પણ ભય રહેતો નથી. હજારો જન્મથી જે પુન્ય શાળી અને ભાગ્યશાળી હોય છે તેના જ ઘરમાં પતિવ્રતા જન્મ લે છે. પતિવ્રતાની માતા તે પુત્રીના જન્મથી જ પવિત્ર થાય છે અને પિતા જીવનમુક્ત થાય છે; માટે પતિવ્રતાને પંથે પળનાર પ્રવિણ પ્રેમદાઓએ પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી રાતનાં વસ્ત્ર પરહરી

ખીજાં વસ્ત્ર પહેરી પોતાના પ્રિયતમને પ્રણામ કરી તેની સ્તુતિ કરવી. ઘરનું કામકાજ કરી લઈ સ્નાન કરી ધોએલ વસ્ત્ર પહેરી ધોળું પુષ્પ હાથમાં લઈ લક્ષ્મીથી પોતાના પતિની પૂજા કરવી, પવિત્ર અને નિર્મળ જળથી પોતાના પતિને સ્નાન કરાવી તેને ધોએલ વસ્ત્ર પેરવા આપી તેના પગ પતિવ્રતાએ હુર્ષથી ધોવા.” દ્યો ચાલો આ શ્લોકનો ભાવાર્થ કરો.

“ આસાને વાસયિત્વા ચ દત્વા ભાલે ચ ચંદનમ્ ।
સર્વાંગલેપનં કૃત્વા દત્વા માલ્યં ગલેપિ ચ ॥ ”

“ આસન ઉપર પતિને બેસાડી કપાળમાં ચંદન કરી સર્વાંગે ચંદનલેપ કરી ગળામાં પુષ્પની માળા પહેરાવવી. ”

“ સામવેદોક્તમંત્રેણ ભોગદ્રવ્યૈઃ સુધોપમૈઃ ।

સંપૂજ્ય ભક્ત્યા કાંતં સ્તુત્યા ચ પ્રણમેન્મુદા ॥ ”

‘ ઐ નમઃ કાંતાય શાંતાય સર્વદેવાશ્રયાય સ્વાહા ’

“ સામવેદમાં કહેલ જે નીચે મંત્ર છે તેથી અમૃત જેવા ભોગના પદાર્થોથી લક્ષ્મીવડે પૂજા કરી હુર્ષથી પ્રણામ કરી ઐ નમઃ કાંતાય શાંતાય સર્વ દેવાશ્રયાય સ્વાહા કહેવું. ” કેમ બરાબર છે કે કાંઈ દોષ છે ?

“ ના. ”

“ इत्यनेनैव मंत्रेण दत्वा पुष्पं च चंदनम् ।

पाद्यार्घ्यं धूपदीपौ च वस्त्रं नैवेद्यमुत्तमम् ॥ ”

“ ઉપર કહેલા મંત્રથીજ પુષ્પ, ચંદન, પાદ્ય, અર્ધ્ય, ધૂપ દીપ અને ઉત્તમ નૈવેદ્ય અર્પણ કરવું. ”

જલં સુવાસિતં શુદ્ધં તાંબૂલં ચ સુવાસિતમ્ ।
દત્ત્વા સ્તોત્રં પઠેદ્યત્કૃતં વૈ પાઠ્યમેવ ચ ॥

‘સુગંધથી સુવાસિત જળ તથા સુવાસિત તાંબુલ અર્પણ કરી પાઠ કરેલ પતિ સ્તોત્રનો પાઠ કરવો.’

ૐ નમઃ કાંતાય મર્ત્તે ચ શિરશ્ચંદ્રસ્વરૂપિણે ।
નમઃ શાંતાય વાંતાય સર્વદેવાભયાય ચ ॥

‘મારું ભરણુ પોષણુ કરનાર, મારા મસ્તકના ચૂડામણિરૂપ, મનને શાંત રાખનાર, ઇન્દ્રિઓને જીતનાર અને સર્વ દેવના આશ્રયરૂપ મારા પ્રાણુવલ્લભને હું પ્રણામ કરું છું.’

નમો બ્રહ્મસ્વરૂપાય સતીપ્રાણપરાય ચ ।
નમસ્યાય ચ પૂજ્યાય હૃદાધારાય તે નમઃ ॥

‘બ્રહ્મારૂપ, શિવરૂપ, નમવા લાયક, પૂજવા લાયક, અને હૃદયના આધારરૂપ મારા પ્રાણુપ્રિયને હું પ્રણામ કરું છું.’

પંચપ્રાણાધિદેવાય ચક્ષુષસ્તારકાય ચ ।
જ્ઞાનાધારાય પત્નીનાં પરમાનંદરૂપિણે ॥

‘મારા પાંચ પ્રાણના અધિદેવરૂપ, મારા નેત્રના રત્ન રૂપ, મારા જ્ઞાનના આધારરૂપ અને પરમાનંદરૂપ મારા પ્રાણુપ્રિયને હું પ્રણામ કરું છું.’

પતિર્બ્રહ્મા પતિર્વિષ્ણુઃ પતિર્દેવમહેશ્વરઃ ।

પતિશ્ચ નિર્ગુણાધારો બ્રહ્મરૂપ નમોસ્તુ તે ॥

‘પતિ બ્રહ્મારૂપ છે, પતિ વિષ્ણુરૂપ છે, અને પતિજ મહેશ્વરરૂપ છે. નિર્ગુણના આધારરૂપ પરબ્રહ્મ પણ પતિજ છે માટે હું

આપને પ્રણામ કરું છું.’

ક્ષમસ્વ ભગવાન્ દોષં જ્ઞાનાજ્ઞાનકૃતં ચ યત્ ।
પત્નીબંધો દયાસિંધો દાસીદોષં ક્ષમસ્વ મે ॥

‘હે ભગવાન્ ! જાણતાં અજાણતાં જે કાંઈ મારાથી દોષ થયો હોય તે ક્ષમા કરો. હે પત્નીબંધો, હે દયાસિંધો ! હું આપની દાસી છું માટે મારો દોષ ક્ષમા કરો.’

“ જોહન આ પ્રમાણે સતી ગીતાનું રહસ્ય છે; તેમાંનું ઘણું-ખૂંડ મેં તમને અત્યારે સમજાવ્યું છે, તે તમે પછીથી વાંચજો અને તેનું મનન કરજો. દયો હું હવે જાઉં છું. તમારે વાંચનમાં કાંઈ પૂછવું છે ? ”

“ ના શુર ના ! હવે આપ સુખેથી પધારો. આજતો આ જોહન ઉપર ઘણી કૃપા કરી, હું આટલું બધું રહસ્ય આ ગ્રંથનું સમજતી નહોતી, પણ તમે રહસ્યની રેલમછેલ કરી દીધી છે!!”

“ દયો જોહન જાઉં છું ! ”

“ હા ભાઈ પધારો ! ” રમણિકલાલે જેવું જવા માંડ્યું કે તરતજ જુહુમાતા મણીલક્ષ્મી હરખાતાં પ્રગટ થયાં અને રમણિકલાલને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યાં. ”

“ ધન્ય છે, ધન્ય છે માસ્તર રમણિકલાલ ધન્ય છે તમારા જેવા પવિત્ર શિક્ષકોને ! ધન્ય છે તમારા ભણતરને અને ધન્ય છે તમારા શિક્ષણને ! સાક્ષર સંઘવી શિક્ષકને વાસ્તે સારા ઉદ્ગાર કાઢી ગયા છે તે તમારા જેવા પવિત્ર શિક્ષકોથી પરિપૂર્ણ રીતે પૂરવાર થાય છે. * * * * *

૧ તનતર ને મનતર બને, તેથી ધન તર થાય;
 એ ત્રણ તર જોથી બને, તે બહુતર કહેવાય.
 ધારે નહીં સ્વધર્મને સેવે બાળક ભગ્ન;
 એજ દેશના શિક્ષકો સમજી લેવા અગ્ન.
 તવઘ ગયેલી જ્યાં પ્રગ્ન, બહુતરનો બહુ ભાર;
 એજ દેશના શિક્ષકો, ગણુવા ખરા ગમાર.
 ટાપટીપ વિદ્યા બણી, શીખે શિષ્ય સમાજ;
 એજ દેશના શિક્ષકો, સમજો પશુ સરખાજ.
 નિર્ધનતા ને મરણનો, લય માને જ્યાં લોક;
 તેજ દેશના શિક્ષકો, સરખાવે છે શોક.
 કરે એશઆરામ પશુ દે ન દેશનું નામ;
 એજ દેશના શિક્ષકો હરામખોર હગ્મ.
 પતિ પૂજ્યે પદવી ઘટે ગ્રહે અવરના હાથ;
 તેજ દેશના શિક્ષકો નકટા નરના નાથ.
 વગર બણી જ્યાં બ્યંતરી બણેલી તે પશુ બૂત,
 તેજ દેશના શિક્ષકો તત્ત રહિત તાબૂત.
 કલમ એકલી કર ધરે તજી બેસે તલવાર;
 તેજ દેશના શિક્ષકો વણસાડે ધરખાર.
 વિદેશીના સાળા બને, સ્વદેશના નહિ મિત્ર;
 એજ દેશના શિક્ષકો ભૂમિ થાય અપવિત્ર.

નગીનદાસ સંધ્યા

“ તમારા જેવા પવિત્ર શિક્ષકોના શિક્ષણથીજ આ ભારત
 ભુમિનું ચતુર્કિંચત્ માન જળવાઈ રહેલું છે. માસ્તર તમે અમારી
 પાંચે હીકરીઓને બણાવો છો. પણ તમારા ઉત્તમ શિક્ષણની

અસર બધાંને કેમ સરખી થતી નથી ? ફક્ત કુંદન અને કુસુમ પરજ તમારા ઉત્તમ ઉપદેશની અસર થાય છે. જો કે તમારા શિક્ષણથી પાંચે જણીઓ મેટ્રીકમાં પાસ થઈ છે પણ પાંચેની નીતિ રીતિમાં આસમાન જમીનનો તફાવત જણાઈ આવે છે તેનું શું કારણ ?”

“માણ, કારણમાં એજ કે મામાપ તરફની ધાર્મિક કેળવણીની ખામી ! જેવી છોકરાંને મામાપની કેળવણી મળે તેવું તે લાણતર શીખે ! મેં અત્યારે સતી ગીતાના શ્લોકો કુસુમ ખેનને લાણાવ્યા તે શ્લોકો પ્રથમ કેસર ખેનને શીખવાડવા માંડ્યા ત્યારે તેમને પસંદ ન પડ્યા અને મને કહ્યું કે તમારી સ્ત્રીને લાણાવો, આવા નોનસન્સવેડા, ધર્મ ઘેલછાની સ્ટુપીડીટી મારા આગળ કદી કરવી નહીં. કાન્તા ખેનને લાણાવવા માંડ્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે જીવના વિચારનાં જંગલી અલણુ ડોળાં મૂર્ખ જૈરાં આગળ આ પુરાણ શીખવવું, મને અસ્યામ તસ્યામ કહી સમજાવવી નહીં. કપિલા ખેનને લાણાવવા માંડ્યા ત્યારે તેમણે ખુદલું કહી દીધું કે આ ડેડ લેંગ્વેજ મૃતલાષા સંસ્કૃતના લવારાથી તો માફ મગજ ફરી ગયું. કુંદન ખેનને ઘણા આનંદની સાથે તમામ શ્લોકો મુખ પાઠે કરી દીધા, અને કુસુમ ખેનનું હૃદય તમે અત્યારે તપાસ્યું. માણ, જે જે વસ્તુનો જે જે અધિકારી છે તેને તે વસ્તુ સહેલાઈથી મળી શકે છે કેમકે:-”

*

*

*

*

‘ જે જન ગુણથી અભણ્યા, ગુણગતી પણ નિંદા તે ઉચરે,
કિરાત ફરી કન્યા, ગજ મુકતા તણ ગુંળ મહણ કરે. ’

“ધન્ય છે માસ્તર, આપનું કહેવું યથાર્થ છે.”

“માણ મારા કહેવાનું રહસ્યન્યારે સમય આવશે ત્યારે જોઈ લેશો.”

“મેંતો જોએલું છે !”

“ભણી ગણી સુધરેલી હું નારરે (૨)
બની ઠણી ફેશનમાં ફરનારરે.”

“અરે આ સ્વર કેનો ?”

“માસ્તર આ સમય આવ્યો; જુઓ ! કુસુમની નવી માતા લલિતા અને રસિકલાલ સુધારાની કલખમાંથી ઘેર આવ્યાં !”

“ઓહો આટલો બધો તેમનો દમામ છે ?”

“હાજી ! હવે આખી રાત સુધારાસંહિતા તેમના મેડામાં વંચાશે !” આ વચન સાંભળી રમણિકલાલ વિસ્મય થઈ ગયો. દમામ અને પોઝીશનમાં લાગી પડતી લલિતા રોકબંધ ફેન્સી છત્રી હાથમાં ઝાલી વાંકું ચુંકું શરીર મરડતી આવી, પાછળ રસિકલાલ લથડીઆં ખાતો ખાતો આવ્યો; લલિતા સુધારાના રંગમાં આવી સુધારાસ્તોત્ર લલકારવા લાગી; રસિકલાલ વાંકે વળી લલિતાનું લલિત વદનકમળ જોતો જોતો કેડે બે હાથ ઢઈ ઉભો રહ્યો. ગૃહમાતા, કુસુમ અને રમણિકલાલ પણ તમાસો જોતાં જોતાં ઉભાં રહ્યાં. લલિતાએ લલકારવા માંડ્યું, અને વચ્ચે વચ્ચે રસિકલાલે તાલ આપવા માંડ્યા, અને સુધરેલી તાલમેલમાં તમામ તાજુમ થયાં.

“ બણી બણી સુધરેલી હું નારરે,
 બની ઠણી ફેશનમાં ફરનાર—
 નહીં શીઅર જરા ધરનારી,
 બસ ડીઅર સાથ ફરનારી;
 હોલ કે ચીઅર ચીઅર કરનારી,
 દીલ ધર ન કાઢની કેર કર બસ દહેર;
 સુધારે સુધારી દહિં સંસારરે— ”

“ બસ, બસ, બસ, હવે મારા જેવી લણેલી ગણેલી
 સુધરેલી અલગેલી, ડાહી નિપુણ વિદ્વાન અને સ્વદેશાભિમાની
 ભામનીઓએ સુધારાની સમાજોમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ
 જુના વિચારના બેવકુફ હિંદુઓને સમજાવી સમજાવીને સંસાર
 સુધારો કરવો, અને તે સુધારાથી હિંદુઓનો ઉદ્ધત કરી
 હિંદુસ્તાનને તેની આગલી આબાદી પર લાવવો, તેજ કર્તવ્ય
 હવે મારે કરવાનું રહ્યું છે ! ”

“ અલી નવી ? ”

“ ઓહ યુ સ્ટુપીડ હસબન્ડ ! અરે મુરખા જેવા તમે કેવા
 મીન હલકા શબ્દો વાપરો છો ? શેઈમ ! શરમ ! અલી નવી,
 વોહ મીન્સ બાય નવી ? આવું બોલતાં તમારી જીભ કેમ વઢાતી
 નથી ? ગો આવે ફ્રેમ ડીઅર ! ”

“ અરે ભૂદ્યો, ભૂદ્યો, ભૂદ્યો, માઈ ડીઅર ! પારડન મી !
 મારી બહાલી મને માફ કર ! ”

“ હાં ઘેટ્સ ઇટ, તે બરાબર છે. ”

“ઓહ માય હાર્ટ, અરે મારા જીગર !”

“યસ નાઉ ધેર લાઇઝ ધી ખ્યુટી. હા હવે તેમાં સુંદરતા મોડેસ્ટી આવી !”

“વેલ માય સોલ, વાડ મારા પ્રાણ, જરા મારા વાસ્તે લાખરી, વાઇન અને સ્વીટ પોટેટોઝ જોઇએ !”

“છટ્ટ નોનસન્સ ! શું હું છટ્ટા ધોરણમાં પાસ થએલી, અંગ્રેજી પાંચમા ધોરણ સુધી લાણેલી અને લવિષ્યમાં મેટ્રીક પાસ કરનાર, કૉલેજ જોઇન કરનાર તમને લાખરી અને વાઇન આપું ? ! ઓહ નેવર. અરે કદી નહીં ! ટેલ ચોર ડોટર, તમારી દીકરીને કહો ઓર ટેલ ચોર ઓલ્ડ ડેઇમ અથવા તમારી ઘરડી બુઢીને કહો. ”

“કેમ માજી ! જોઇ કેળવણી ! કેવાં સુધારાનાં ફોજો તેના સુધારકોમાં ફાલી રહ્યાં છે ?”

“હા માસ્તર, તમારું કહેવું જરાખર છે. આવી જાતની સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરનારી કેળવણી અને આવા અર્ધદુઘ્ધ માધ્યમોજી સુધારકો આર્યસંસારનું સત્યાનાશ વાળશે, અને આવી લાણેલી ગણેલી વંઠેલી અને વતિપાત પ્રજાજ આર્યભૂમિની પાયમાલી કરશે !”

“વેલ માય ડોટર કુસુમ ! જા જરા મારા વાસ્તે પેલા પ્રાઉનનાં ખીસ્કીટ લાવ જોઇએ !”

“આ ચાલી પિતાજી !”

“અરે ડોશી ! પેલું કખાટ ઉઘાડીને મારા વાસ્તે ડબલરોટી લાવો !”

“શાબાશ છે દીકરા, શાબાશ છે ! સાઠ વરસની મા પાસે
ડબલરોટી માગનાર દીકરા શાબાશ છે તને !”

અરે જાઓને છાનાંમાનાં લવારો મુકી દઇને, મેં જે તમને
કરવાનું કહ્યું તે ઝટ કરોને ! સાલ્લાં ઘરડાં ઠાચરાંને આખા
ગામની પંચાત !

“આ તારી નવી વહુને પેલા બાજેઠ પરખેસારી તેની પૂજા
કર અને પછી લાંબો થઈ તેને પગે લાગ એટલે હું તારૂં કામ કરું !”

“ઓહો તેમાં શું તમે નવાઈ માનો છો ? અમે સુધારાવાળા
તો સદા સ્ત્રીઓને એવીજ રીતે માન આપીએ છીએ ! સ્ત્રીઓનું
માન જાળવવામાં અમે અમારું માન જાળવાએલું માનીએ છીએ.
તેની તમને આજ નવાઈ લાગી કેમ ? ચાલ દોસ્ત નવી, સીટ
ડાઉન ચોન ધીસ પાટલા ! ખેસ આ પાટલા ઉપર, ચાલ તારી
પૂજા કરૂં અને આવા સુધારાના હડહડતા શત્રુઓનાં મોં સહાને
વાસ્તે શ્યામ કરૂં ! ચાલ પછી તને પગે લાગી તારી આરતી
ઉતારૂં. ” જય જય સુધારાની સાચી દેવી તારી કૃપાથીજ આ
ભારત ભૂમિનો ઉદય થવાનો છે.

*

*

*

મારી સાચી સુધારાની શક્તિ દેવી,

જય આનંદ પામું તુજને સેવી:-૦

તારી આરતી ઉતારી કરૂં પ્રીતે પૂજા (૨)

આજ ઉડાવું સુધારાની હું ધ્વજા (૨)

કરી ભક્તિ બાવેથી નિત મુક્તિ લેવી:-૦

અરે જુઠા સુધારાના ઢાંચિક હિમાયતીઓ તમારાં મોઢાં
સહાને વાસ્તે કાળાં થએલાં છે. તમે ભણીગણીને એજ કરવાના છો !

“હા અમે એજ કરવાના છીએ તેમાં તમારે કેમ છે ?
ચૂપ રહો ડોન્ટ બી વાઈઝ યુ ડફર. ડાહ્યાં ન થશો !”

વાહ બેટા વાહ ! વાહ મારા સુધરેલા દીકરા ધન્ય છે તને !
માને ડફર બેવકુફ ગાંડી કહેનાર અને બાયડીને ડાહી કહેનાર
ધન્ય છે તારા ડહાપણને ! હરિ ! હરિ ! હરિ !

મરાઠી સાખી.

વૃદ્ધ માતાને ડફર કહીને વાઈઝ ગણી નિજ નારી,
ભણી ગણીને ધર્મ વિસાર્યો વાઈફને દેવી ઉચારી;
સુધારે નારીને નિતે, ઉતારી આરતી પ્રીતે
“લ્યો પિતાજી બીસ્કીટ !”

“ઓહ થેન્ક યુ માય ડોટર ! શાખાશ છે મારી દીકરી !
જા જરા પેલા કબાટમાંથી છરી કાંટો લાવ બેઈએ.”

“આ ચાલી પિતાજી !”

“અલી નવી, તું રાંડ કરેછે શું ? આ તારો નાવટો
બીસ્કીટ માગે છે, છરી કાંટો માગે છે, ડબલરોટી માગે છે, તે તું
લાવી આપતી નથી અને રાંડ થાંભલાની પેઠે ઉભી રહીને હસે
છે કેમ ? જરા શરમા !”

“તમે શરમાઓ તમે ! ડાશી જે ઝાઝો લવારો કરશો તો
ફનસલ્ટ થશે, સમજ્યાં ? તમે તમારી પોઝીશનમાં રહીને બોલો !”

“અરે જારે રાંડ પોઝીશનવાળી ! તું શું મોં લઈને જીવે
છે ? રાંડ ઢાંકણીમાં પાણી લઈ ડૂબી મર !”

“ચૂપ રહો ડોકરી ચૂપ રહો ! મારી વાઈફને તમારે કાંઈ

પણ કહેવું નહીં ! ”

“અરે નવી બા, તમે તમારા માનમાં રહીને બોલો; પિતાજી ! તમે કેમ બોલતા નથી ! આ નવી તમારા દેખતાં કેવાં કુવાક્યો માતુશ્રીને કહે છે ? તમે તેમના દીકરા થઈને શી રીતે સહન કરો છો ? શું તમે અંગ્રેજી લખ્યા, સુધારામાં લખ્યા માટે માને આમ દબાવ દબાવ કરો છો ? ”

“કુસુમ દીકરા, તું છાની રહે ! મેટ્રીક પાસ થઈને કાંઈ સમજતી નથી ? ”

“પિતાજી ! તમારી સદ્બુદ્ધિ ક્યાં ગઈ ? તમે અને નવી બાએ સુધારાની હિમાયત કરી ઘર ગંધેડે ચઢાવ્યું ! ! ”

“અલી નવી ! બીસ્કીટ ધણીને આપતાં ઘવાઈ ગઈ ! શાંડ ધણીના કામ સાફ તારી કેડ જરા વાંકી નવળી તો બીજાનું કામ તું શું કરવાની ? બોલો હો હો બાસાહેબ અંગ્રેજી લખ્યાં એટલે ધણીનું કામ કરતાં લાજ આવી ! કેણે જાણે કલખમાં જઈને કેટલીએ મડમોનાં ખુટ સાફ કરી નાખતાં હશે ! ”

“ડાશી યાદ રાખો કે જ્યારે હિંદુ સંસારમાં સઘળી સ્ત્રીઓ અંગ્રેજી કેળવણી લઈને સુધારાની હિમાયત કરશે, કૉલેજનું મૉલેજ જ્ઞાન લેશે અને પોતે સુધારાની સમાજોમાં પ્રામીનન્ટ આગળ પડતો ભાગ લેશે; સેફ સેફીફાઈસ જાતી ભોગ આપશે અને સુધારાને પોતાના ઘરમાં દાખલ કરશે ત્યારેજ આ પુઅર ઈન્ડીઆનું નસીબ ફરશે; ત્યારેજ આ ગરીબ હિંદુસ્થાન સુખી થશે ! ”

“પિતાજી શું સ્ત્રીઓ લાણી લાણી સુધારામાં લઈશે

તેથીજ દેશનો મોટો ઉદય થશે ? ”

“ આફ્રિકા સો, અલગત એથીજ ભારત ભૂમિની ભામનીઓના ભણવાથીજ ભારત ભૂમિની અવદશા દૂર થશે, અને સુધારાની હિમાયત કરવાથીજ હીંદુઓની દરિદ્રતા પીટી જશે ! ”

“ પિતાજી ! તમારા મગજમાં જો એવા વિચારો હોય તો તે કાઢી નાંખો ! શું મેટ્રીક પાસ થયાં એટલે મોટો દેશ જીત્યો ? અને સુધારામાં લાજ્યાં એટલે સંસાર સાગર તરીને પાર ઉતરી ગયાં ? ”

“ હાજી ! ”

“ અરે તમારા જેવા અર્ધદગ્ધ સુધારકોજ હાથે કરીને કેળવણીની કીંમત ઘટાડે છે ! ! ”

“ આ ધારવુંજ તારૂં ભુલભરેલું છે. ”

“ ખરૂં છે. જે હેતુથી ગૃહમાતાએ દીકરીઓને કેળવણી આપી તે હેતુ ગૃહમાતાનો પાર ન પડ્યો ! ”

“ તું જુહું જોલે છે ! શું એઈમ હેતુ હતો ? ”

“ હેતુ એજ હતો કે દીકરીઓ ગુજરાતી અને અંગ્રેજી સારી રીતે લાણે, તેથી તેમનામાં વિનય, સદ્ગુણ, બુદ્ધિ વધે, મલાજો આમન્યા સમજે, ધર્મ ઉપર આસ્તા વધે, અને સારા સારા વિદ્વત્તા ભર્યા ગ્રંથો વાંચવાથી મનને નિર્મળ આનંદ મળે, પણ હવે તે મને જણાઈ આવ્યું કે જે પવિત્ર હેતુથી અભ્યાસીઓ અભ્યાસ કરવા માંડે છે તે હેતુ જ્યારે અભ્યાસ પૂરો થાય છે ત્યારે બદલાઈ જાય છે, અને કેવળ ઉદ્વેગ, સ્વતંત્રતા, ઢેમ, બિલાડી, હકર, સ્ટુપીડ, યસ અને નોમાં આવી રહે છે. ” આ પ્રમાણે વાતચીત થઈ રહી છે એટલામાં કુસુમના કાકાજી જવેરીલાલ રસિકલાલ પાસે આવ્યા.

“ આવો ઝવેરીલાલ પધારો ! ”

“ કેમ રસિકલાલ ખુશીમાં ! ”

“ કહો કેમ પધારવું થયું ? ”

“ કુસુમને તેડવા સાડે આવ્યો છું ! ”

“ કેમ વાડું ? ”

“ ઘરમાં વિઠ્ઠલદાસ અને ધનલક્ષ્મી બંને માંદાં પડ્યાં છે ! ”

“ આ રહી કુસુમ તેડી જાઓ ! ”

“ જા બેટા કુસુમ તું સાસરે જા ! બેટા ડાહી થજો ! સાસુ સસરાની સારી રીતે સેવા આકરી કરજો, અને સવારે અમને ખખર આપજો ! ” કુસુમ ઝવેરીલાલ સાથે સાસરે ગઈ; તેની જોડે રમણિકલાલ માસ્તર પણ ઘેર ગયા; અને ડોસી પણ થાકી કંટાળીને નીચે ગયાં; સર્વેને ગએલાં જોઈ લલિતા રસિકલાલને ધમકાવવા લાગી, ”

“ તમારું મોં સંતાડો મોં ! ”

“ કેમ ડીયર ? ”

“ સુધારાની સલામાં જઈને મોટાં મોટાં લાંબાં ચોડાં ભાષણો બુકોછો, અને ઘરમાં આવીને સઘળું નેવે મૂકોછો. ઘડીમાં શું બોલોછો તેનું જ્ઞાન રાખતા નથી; ને ઘડીમાં બોલ્યું પાછું ખેંચી લઈ સોડાવોટરની બાટલી માફક ફરી જાઓ છો. ”

“ અરે પ્રિયા શું હું સોડાવોટરની બાટલી ? ”

“ હા તમે તેવા છો ! તમારામાં કાંઈ અકલ નથી ! ”

“ અરે બધી અકલની ફેકટરીજ તું છે ! આખું અકલનું કારખાનું તુંજ છે. ”

“ માફ રાખું સભામાં બોલવું કાંઈને ચાલવું કાંઈ ! ખહાર જઈને મોટી મોટી ખનાવી ખનાવીને વાતો કરવી. હું આમ કરીશ, આમ કરીશ, આમ કરીશ, તેમ કરીશ, તેમ કરીશ, તેમ કરીશ, કહીને ગપાટા ગુડવા સુધારાના ખરડામાં સહીઓ કરવી ને ઘેર આવીને સઘળું બૂલી જવું. માઈન્ડ યાદ રાખો એકવાર હું તમારું સઘળું પોગળ વેરી નાખીશ, અને તમારી રેવડી દાણાદાણુ કરી નાખીશ. ! ”

“ હવે તારે મિટીંગમાં આવવાનુંજ છે. હું તારાથી ખહુ ખીટીછું. જોજે મારી બહાલી માફ પોગળ વેરી નાખતી ? આ અઠવાડીઆમાંજ મોટી મિટીંગ મળવાની છે, મેં તારી પાસે સ્વીસ્વતંત્રતાનું લેકચર અપાવવાનું નક્કી કર્યું છે ! ”

“ઓહ યસ, હું ઘણી ખુશીથી ભાષણ આપીશ, પણ મારા વાસ્તે તમે સુંદર સ્ટોકીંગ, બુટ, ચરમા, લેડીવોચ, એરીંગ, પોલકાં અને એક હેન્ડબેગ લેતા આવજો. ”

“ખહુ સાફ પછી કાંઈ ? પણ તારે માફ કહ્યું કરવું પડશે ! ”

“ શું ? ”

“ મને સાથે મિટીંગમાં લઈ જવો પડશે ! ”

“ ના, એ નહીં ખને ! ”

“ કેમ વાફ ? ”

“ તમારા જેવા જાડા જાડા લોલને ઠીંગુજીને હું ક્યાં સાથે લઈ જઈ ? તમારી જોડે ચાલતાં તો મને શરમ આવે છે ! તે દિવસે તમે મારી સાથે આવ્યા હતા ત્યારે દરેક જણાએ મારી મશકરી કરી હતી ! ”

“ના, ના આ વખતે તો હું રોક્ષમાં આવીશ !”

“પણ તમને તો ચાલતાંજ આવડતું નથી ! મોટા ધમ-
ણીઆશા કુલા મરડતા હોંડાછો તેથી હું તો લજવાઈ જાઉં છું !”

“ના આ વખતે તું જેમ કહીશ તેમ કરીશ અને ચાલીશ.”

“જુઓ પ્રથમ તમારે મારી હેન્ડમેગ ઉચકવી પડશે અને
ખીજા હાથથી મારા ઉપર છત્રી ધરવી પડશે, કેમ તે થશે ?”

“ઘણી ખુશીથી !”

“જુઓ તમને કોઈ પૂછે તો એમ ના કહેવું કે આ મારી
વાઈફ છે; મારી સાહેલી મને કોઈ રસ્તામાં સામી મળે તો
તમારે તરતજ આઘા પાછા થઈ જવું; રસ્તામાં રોક્ષમંધ ધીમા
ધીમા છટાથી ચાલવું; કોઈ પારસી યુરોપીઅન મેમ્બર મળે તો
નીચા નમીને સલામ કરવી; અને ખીજા સાથે છટાથી શેકહેન્ડ
કરવા. વધારે બોલવું નહીં, વારંવાર એક ઠેકાણેથી બિઠવું નહીં;
મિટીંગમાં મારી પાછળ પાછળ લામવું નહીં; જ્યારે મિટીંગ
ખરબાસ્ત થવાનો વખત થાય ત્યારે તમારે અગાઉથી રસ્તામાં
એક કોરે ઉભા રહેવું; અને જ્યારે હું બહાર આવું ત્યારે તમારે
મારી પાછળ ચાલ્યા આવવું, કહો તમે આમ કરશો ?”

“ઓહ યસ માર્ક લવ ! બહાલી હા.”

“ઠીક ત્યારે હું તમને લઈ જઈશ !”

“થેન્ક યુ માર્ક હાર્ટ ! હું તારો ઘણો ઉપકાર માનું છું !”
બહાલા વિચારશીલ વાંચકો—‘આતે સુધરેલી સફાઈ કે વિક્રેલી
બેવકુફાઈ’ ?

પ્રકરણ ૭ મું.

બાળાનો બાપ કે સ્વાર્થનો સાપ ?



હાહરે.

વાડ ગળે ચીલડાં થતાં, ફગને વૃક્ષજ બાપ;
પાલક મારે પુત્રને, પ્રભ લુંટી લે રાપ.



દયાના સાગર થઈ દયાહીન કાર્ય કરી પછી પ્રસંગોપાત
દયા બતાવતાં જગતમાં દયા દીપતી નથી, પ્રેમના પોષક થઈ
પ્રેમેનો તિરસ્કાર કરી પછી વખતે વખતે પ્રેમ દર્શાવતાં
દુનિયામાં પ્રેમ વગોવાય છે, લક્ષ્મીથી લક્ષ્મીવાન થઈ કંબુસાઈ
કાર્ય કરી પછી પ્રસંગોપાત લક્ષ્મી વાપરતાં લોકમાં લક્ષ્મીની
ગણુના થતી નથી, તેમ કન્યાના ગળા ઉપર છરી મૂકી
પછી પ્રસંગોપાત કન્યાને પ્રીતિ બતાવતાં ધરણીમાં ધિક્કારને
પાત્ર થવાય છે.



પત્થર પુજે ગણી દેવને આધા કરે મન માનતી,
અર્પણ કરે તન ધન પ્રીતે પામવાને સંતતી;
દોષજ્ઞાં દુઃખો ખમી લાડે ઉછેરે લાડકી,
વિધ્નો રૂપી લગ્નો કરી કન્યાને મારે તાડકી,



ધુણીમાં ધાપ મારે ધનવાન થવાતું નથી, છત્રપતિની
ત્રીજેરીઓ ફાડયે વૈભવં મળતો નથી, કરોડો
કાળાં ધોળાં કર્યાથી હાથ ભરાતા નથી, પ્રપંચ અને દગા ફટ-
કાના દામથી ગાડી ઘોડા દોડાવાતા નથી, તેમ કુળના બજારમાં
કન્યા હુંડીઓ વટાવ્યે કંગાલતા ટળતી નથી પણ પ્રમાણિકતા
અને પરસેવાના પ્રયાસોથીજ સાદ્યબી ભોગવાય છે.

“ કન્યા વિક્રયનાં કદી કોઈને નથી પચ્યાં નાણાં,
ખરાખરતા થઈને ખરીઆ કર્મે રહ્યા પ્દાણા;
ખાનારા સૌ હુંડી ખાશે કરનારા રડશે,
જશને સાટે મળે જીતીઓ સાર એહ જડશે.
જમકિંકરનો માર નરકને દાર જીવ પડશે,
દાર જીવ પડશે આંસુના ખરશે ત્યાં દાણા-
પશુની પેરે પુત્રી વેચે ધર ધર ભાવ કરી,
કન્યાદાન કહીને પોઠો પાપ તણીજ ભરી;
કન્યાના કંઠે નિજ હાથે જાની મુકે જરી,
જાની મુકે જરી ગવાયે અપજશનાં ગાણાં-”

સ્વર્ગસ્થ કવિ. મહાસુખરામ.

કન્યાધેનુને પાળી પોષી ઉછેરી મોટી કરનાર પિતાને
કસાઈને ઘેર આંધતાં જરા પણ દયા આવતી નથી ! પોતાની
ખ્યારી પુત્રીનું સર્વસ્વ હુંડી લઈ જીંદગી ધૂળધાણી કરવાનું
કેમ સૂઝતું હશે ? પશુ સરખાં પ્રાણીઓ પણ અધ્યાના રક્ષકનો
હક્ક ધરાવે છે, પારધી પણ પોતાનાં કુમળાં બાળકોની હિંસા
કરતો નથી, અગ્નિ પણ પોતાના પુત્ર તણખાનું લક્ષણ કરતો

નથી, નાગ પણ પોતાનાં બચ્ચાંને જાળવી રાખે છે, વિંછણ પણ પોતાનાં બચ્ચાંને પોતાનું પેટ ફાડી જન્મ આપી જીવ ગુમાવે છે, કેશરી પણ પોતાનાં બચ્ચાંનું જતન કરે છે, અને સર્વ પ્રાણીમાં ઉત્તમ ગણાતાં મનુષ્ય, અને મનુષ્યમાં પણ ઉત્તમ ગણાતા પ્રાણીઓ તેમાંના તમે, બાળરક્ષકને બદલે લક્ષક થઈ કસાઈથી પણ કુડાં કૃત્ય કરતાં શરમાતા નથી? શરમ! શરમ! નિરાધારના આધાર કિરતાર આ શું? કળિકાળનો કોપ કે જમાનાની તાસીર? પ્રાણીઓની બ્રહ્મા કે પિતાનો પ્રેમ? ગરીબડી ગાવલડી, પામર પંખીણી, હુત્ભાગ્ય હરણી અને કોમળ કન્યા કુંદન પોતાના કેશરી કસાઈ અને કૃતાંત કાળ પુરૂષોત્તમરાય પિતા પાસે કઢાપા કરી રહી છે; ગૃહમાતા મણી-લક્ષ્મી પણ કરગરી રહી છે છતાં કન્યારક્તનું પાન કરનાર કેશરી પુરૂષોત્તમરાયને કાંઈ પણ અસર થતી નથી; ચોધાર આંસુ પાડતાં ગૃહમાતા મણીલક્ષ્મી ગૃહતાતને ઉપદેશ દેવા લાગ્યાં.

“ શાસ્ત્ર પુરાણે સિદ્ધ કર્યું છે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન, દાન દેવાયે જો લાલચ વિણ તોતો થાયે જ્ઞાન; જ્ઞાન જ્ઞાન ગાયે આપી માયાપોને માન, માન સહિત કંકુની કન્યા દે એ છે ધનવાન; ”

“ હવે સ્વાર્થના કાંટા કાઢી નાંખો, અને લાલચને અદ્ધર લટકાવી કંકુની કન્યા ગુણવાન લાયક વિદ્વાંનને આપી કૃતાર્થ થાઓ! ”

“ ચૂપ, ચૂપ, માદીકરી બોલતાં બોલતાં ફાટી ગયાં, અળી ગયાં કેમ? પામર પુત્રીને સંકટના સાગરમાં નાંખનાર, કન્યા

કુસુમને પાવકના ઢગલામાં ઝીકનાર અને મોંઘા મનુષ્યાવતારની કોંમત નહીં સમજનાર પિતા જરા પુત્રીની દયા લાવો ! ”

“ પણ આ બધું શા ઉપર ? ”

“ મરણને શરણ પડેલા ખોખલા ખવીસ ઉપર. ”

“ ખોખલો ખોખલો પણ કુળવાન ! ”

“ કુળને કુવામાં નાંખો ! કુળની ખાતર કેળ ઉપર કોવાડાના ઘા મારતાં જરા પ્રભુનો ડર રાખો ! કન્યાના ગળા ઉપર કરવત મૂકતાં કિરતારને યાદ કરો ! ”

“ હવે તારા ફડાકા જવા દે ! ”

“ તમારે મન ફડાકા થાય છે પણ મને સ્મશાનમાં સોડ-તાણી સૂવાને તૈયાર થએલા હિંમતરાય ખવીસના નામથી હૃદયમાં ધડાકા થાય છે, અને તમને લક્ષ્મીની લાલચના તડાકા થાય છે. ”

“ કુંદન તને લાણાવી ગણાવી તે શું તારાં આવાં કટાક્ષો સાંભળવાને ? શરમા, શરમા, મુરખી જરા શરમા ! ”

“ કુંદનની લાલચમાં તમે તમારી કુંદનનું લક્ષાધિ સુખ લુંટી લેવાનું લક્ષમાં ધાર્યું અને કન્યાધનથી લક્ષાધિપતિ થવાનું વિચાર્યું. લક્ષ્મીની લલુતામાં મનુષ્યજીવન નષ્ટ કરવાનું કોઈ પણ પાળક પિતા વિચારશે નહીં એ વાતના સ્વીકારની તમને થોડી અગત્ય સમજાઈ છે. પૈસાની પ્રાપ્તિ સાડ તમે પેટમાં પાગી મારવાને તૈયાર થયા ! મારા બહાલા બાપુ ! પુરુષાર્થપણની સ્ત્રીમા તમે પૈસો પ્રાપ્ત કરવામાં જોઈ ! અરેરે તે પણ તમારી પ્યારી પુત્રીને વેચવામાં જોઈ ! પોતાના અવગુણ અને પારકી અછતની કોઈને ખબર પડતી નથી; તેમ તમારી ભૂલ તમને

સમજતી નથી પણ પિતાજી દીકરીના દોકડા અને પૂરના લોકડા કામમાં આવતાંજ નથી ! અરરર કન્યાદામ, લોહીની આમ, પુત્રીનો પૈસો ગાયની માટી !! ”

“ કુંદન જે પ્રમાણે જગતમાં થતું આવ્યું છે તે પ્રમાણે થયે જાય છે, જે પ્રમાણે આપણે કુળાચાર ચાલતો આવ્યો છે તે પ્રમાણે હું કઈ છું તેમાં તું આટલી ચડલડી શાને જાય છે ? કન્યા એતો અમારું જીવન છે, કન્યા ધેનુ છે અને કન્યા એ અમારી આમન્યા છે ! કન્યા દેવી છે. ”

“ માટે પિતાજી સાક્ષર ઝવેરીના શબ્દો યાદ કરો. ”

‘ કન્યાદેવી દેવી વિચારી,
કન્યાદાન દહએ વિચારી;
કન્યા રાંક ગાય ખીચારી,
જીગતેથી જોડી જે જન ખાંધે.
પુન્ય અલૌકીક તે નર સાધે,
ખાંધે પુન્ય જગમાં વાધેરે વડાઇ-૦
લાકડે માંકડું જે જન સાંધે,
પાપીઆ પાપનું લગડુંરે લાધે;
પાપ પોઠ બરે એ પામર કસાઇ,
કીડા પડી રીખી રીખી મરે પસ્તાઇ-૦ ’

મોહીનીચંદ્ર.

“ જરા શરમા, થપ થપ સામું જોલતાં વિચાર કર, માફ ખધું છુટી પડયું ! ”

“ છુટી પડેલુંજ છે. ”

“ જરા લાજ. ”

“ પિતાજી, શિરછત્ર અને પાળક થઈને તમને લાજ નથી આવતી તો પછી મને ક્યાંથી આવે ? લાણીની ગણાવી પાળી પોષી મોટી કરી તે શું જીવતી બાળવાને માટે ? હુલાવી કુલાવી બા બા કહી લાડપાનમાં ઉછેરી તે શું આમ ગરદન મારવાને ? ”

“ આ તું શું બોલે છે ? ”

“ તમારાં કરેલાં કર્મો કહી બતાવું છું. આર્યસંસારમાં કન્યાઓનાં માબાપને ફાવે તેમ સ્વાર્થ સાધવા કાળાંધોળાં કરવાનું રહ્યું છે અને અલેતી કન્યાઓને કરગરવાનું રહ્યું છે, ખુણે પેશી મનમાં બળવાનું અને આંસુ પાડી રડવાનું રહ્યું છે ! ”

“ કુંદન મને આવી ખખર નહોતી કે મારી બધી દીકરીઓ કરતાં તું આમ હઠ બહાર જઈ મારા સામું તડ તડ બોલીશ ? ”

“ દીકરીઓને પણ ખખર નહોતી કે તમે તેમને એક જંડીઆ કુવામાં નાંખશો ! જે કામ કોળી, નાળી, વાઘરી અને હલકી કોમો કરતી નથી તે તમે ઉચ્ચ જ્ઞાતિ થઈ, તેમાંએ પ્રાદાણ થઈ, જ્ઞાતીના પટેલ બનીને કર્યું છે અને કરોછો. જરા શરમાઓ પોતાનાં બચ્ચાંની પંખીઓ પણ બાલાશ રાખે છે તો તમે માણસ જાત થઈ બચ્ચાંઓની જીવતી લાશને જીવતાં લગ્નની ચિતામાં સળગાવો છો ! ”

“ આ તારું ડહાપણ ? ”

“ શ્રોત્રની શૂળી ઉપર, ઘરડા વરની શૂળી ઉપર ગરીબડી ગાવલડીઓને વિંધવાનું પિતાનું હૃદય ચાલે ત્યારે શૂળી ઉપર વિંધાતાં વિંધાતાં બરાડા પાડવાનું દીકરીનું ડહાપણ કેમ ન ચાલે ? ”

“ હવે તું હઠ બહાર ગઈ ! ”

“પિતા જ્યારે હૃદ બહાર ગયા અને જાય છે ત્યારે પુત્રીઓ કેમ ન જાય ? છતે પૈસે, છતે કુળે અને છતાં વરે પાપીઓની પ્રપંચ જાળમાં ફસાઈ ફસાઈ કાગડાની કોટે મોતીની માળાઓ બાંધાછો, લાકડે માંકડાં જોડાછો તે વખતે પુત્રીપ્રેમની હક ક્યાં જાય છે ? ”

“ કુંદન આમ આપની આબરૂ ના વધે. ”

“હા આપની આબરૂ કન્યાઓની હરાજી કરવામાં વધે છે, દીકરીઓના રૂદન કરવાથી વધતી નથી, પણ સ્વાર્થ સાધી નાણાંની કોથળીઓ પટારામાં મૂકતાં આબરૂ વધે છે. જરા લાજે લાજે, આબરૂની દરકાર હોત તો કાન્તા ખેનને શોક્ય ઉપર દેત નહીં. કુસુમ ખેનને છાકટા વર મધુકર જોડે પરણાવત નહીં, જ્યંતીલાલને ધરમાંથી કાઢી મુકવા દેતજ નહીં, અને કુંદનને મરણને શરણ પડેલા સાથે પરણાવવા તૈયાર થાતજ નહીં. તમારે આબરૂ છે ક્યાં ? જે આબરૂ હોત તો આવો અનાચાર કદી કરતજ નહીં. જે આબરૂ જોઈતી હોય તો આબરૂ નાણાંની કોથળીઓ સાડ કુળના ખજારમાં ધરાણે મુકી છે, તે દીકરીઓને વટાવી વટાવી છોડાવી લાવો ! અજ કાલજમાનામાં તમારા જેવા ધનવાનો અને જ્ઞાતિના શેઠીઆ પાસે દીકરી હુંડીઓજ વટાવવાની બાકી રહી છે, તે વરખજારમાં જઈ કુળના સરાફની દુકાનમાં જઈ વટાવી વટાવી તમારાં કાળજાં ટાઢાં કરો ! ! ”

“ કુંદન તું શું કામ માફ લોહી પીએ છે ? ”

“ હું સારી પેઠે જાણું છું કે તમે જ્યારે મારા પ્રાણનું બળિદાન લેશો ત્યારેજ જંપીને બેસશો ? કન્યાઓના કુંવારા લોહીનું

ખળિદાન આ સંસારમાં કન્યાનાં માતાપિતા જ્યારે લગ્ન વખતે લેછે ત્યારેજ જાપીને ખેસે છે, અને કન્યાના પરણેલા લોહીનું ખળિદાન જ્યારે ઘર માંડતી વખતે કન્યાની સાસુ શક્તિ, સસરા શિવ, અને નાણુંદ કાળકા લેછે ત્યારેજ કન્યાને મુખે શોકગતિ મળે છે ! ! ”

“કુદન તું કન્યાવિક્રય કહે છે કોને ? અમે તો કન્યા આપીને નાણાં કન્યાઓના સુખને સારૂ લાઇએ છીએ, સમજી ? જ્યારે પરણાવ્યા કેડે પુત્રી સાસરામાંથી તિરસ્કાર પામી ઘેર આવે ત્યારે કન્યાધનથી કન્યાનું ગુજરાન ચાલે તે પવિત્ર હેતુથીજ અમે પહેલાં નાણાં વર પાસેથી છોડાવીએ છીએ ! ”

“અરે શરમાઓ, શરમાઓ ! તમારી સદ્દાઇને સળગાવી દો ! તમારી ચતુરાઇ ને ચાલાકી ઢાંકી રાખો ! જે વસ્તુ દ્રવ્ય આપીને લેવી તે ક્રય અને દ્રવ્ય લાઇને આપવી તે વિક્રય. આજ રસમ મુજબ મનમાનતી નાણાની થેલીઓ પટારામાં મુકી પુત્રીને વેચવી તે કન્યાવેચાણુ, કન્યાબુલમ અગર કન્યાવિક્રય ! ”

“ચાલ ખધું જીકું, તુતેતુત અને ગપેગપ ! ”

“અરેરે ગુલામ અને પશુ વેચવા સમાન આ પાપી રિવાજની અસર આર્યોની ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં પ્રસરેલી છે અને વિશેષ ધન સંપાદન કરાવનારને પુત્રી વેચાતી આપે છે પણ સમજતા નથી કે તેથી જે અનિષ્ટ પરિણામ લાવિષ્યમાં તેમને ખમવું પડશે અને રૌરવ નરકમાં સડવું પડશે. કન્યાવિક્રયના કર્મથી કલંકિત બનેલાને વાસ્તે સ્વર્ગ તો શું પણ નરકનું દાર પણ ઉઘાડું નથી, નરક કરતાં પણ અધમ સ્થાને તેનો વાસ થવો

જોઈએ. કન્યાવિક્રયના ચાંડાળ કર્માચારીઓને જોઈ થમના ફૂતો.
ધર્મરાજ પાસે લઈ જતાં કંપાયમાન થઈ જાય છે.”

“એસ, એસ તારા કરતાં હું બહુ સમજું છું.” “જેટલું
કાળું કરાય તેટલું તમે કર્યું હવે એક કૃત્ય તો ઉજળું કરો !
અરે ને ચિતામાં નાંખી હવે પાંચમીને તો ઓરીમાં વરાવો !
આ દીકરી હાથ જોડી કાલાવાલા કરે છે તેના ઉપર તો ક્યા
કરો ? માળી મહેરબાની તો આપો ?”

“માતાજીજેઓના દીલમાં કુમળી કુમારિકાઓને વાસ્તે કાંઈ
પણ લાગણી નથી, જેણે શરમને સાતમા સ્થાન પર ચડાવી
દીધી છે, જેણે જન્મીને દક્ષ ધન સંચયનેજ ઉત્તમ માન્યો છે,
અને જે કન્યાધન ઉપરજ તાગડધિજ્ઞા કરી સાદ્યખી લોગવે છે,
તેવાઓના હૃદયમાં આર્યાવર્તની અનાથ અબળાઓની અસહ્ય
સંકટોવાળી અરજ કેવી રીતે વાસો કરે ?”

“હવે જરા સમજો ! જીવાની ચાલી ગઈ ! હવે અવસાન
આવ્યું, આખર વખતે અબળાની આંતરડી ના કકળાવો ! આર્ય
શાસ્ત્રોમાં કોઈપણ સ્થળે કન્યાવિક્રય સંબંધે કાંઈપણ લખાયલું
છેજ નહીં. હાલમાં થતાં ઢીંગલા ઢીંગલીનાં લગ્ન એ કાંઈ
વાસ્તવિક લગ્ન નથી પણ આસુરી લગ્ન છે. ઉચ્ચપણાના આભા-
રીઓ ફુલિતાની હરાજ કરી સાદ્યખી લોગવે છે. શરમ ! શરમ !
આર્યાવર્તના આભૂષણ રૂપ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિને શોભાવનાર બ્રાહ્મણો,
પરદેશ વેઠી, પેટે પાટા બાંધી, પરાકાષ્ટાએ કન્યાદાનમાં યથા-
શક્તિ જે કાંઈ મળે તે આપી અથવા કંકુની કન્યા આપી
પોતાની પવિત્ર દૂરજ અદા કરે છે તેમના જીવનને સહ્ય

ધન્યવાદ છે !! જે દીકરીનો દોકડો લેતાં શરમાય છે, જે દીકરીના ઘરનો ચોખ્ખો દાણો સરખો વાપરતા નથી અને પવાહું પાણી સુકાંત પીતા નથી તેમના અવતારને કરોડો ધન્યવાદ છે !! હા....તેથી વિરૂદ્ધ વર્તન ચલાવનાર કાગડા ભામટાઓને પારાવાર ફીટકાર છે !! ફિટકાર છે ! તમારા જેવા કન્યાના કાળ પિતાનો ચિતાર ડાહ્યાભાઈ ઝવેરીએ આખેહુખ આપ્યો છે.”

‘ મોલ અરે મેવકુફ જરા ચિચારી,
અહીં તો નાણાની વાત ભાઈ ભાઈ;
નાણા સાટે દીકરીને નાંખતા કુવામાં,
લાળે લાળેરે નફ્ટ કેસાઈ; ખસ ચુપ,
જોડહું અવિચળ રાખશે શ્રી હરી,
રાંડશે કે માંડશે તમારે શી પડી; ચુપ ચુપ,
કાથળી કસાઈના પટારે છે પડી,
ખસ ચુપ ચુપ—૦

મોહીનીચંદ્ર.

“ તમે આવા છો !! તમને કાંઈ શરમ કે લાજ નથી ! ”

“ હા, હા અમે એવા એવા એવા, તેં જેવા કહ્યા તેવા, તેવા, તેવા, હવે તારે કેમ છે ? ”

“ હાય....સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનાર વિશ્વામિત્ર, સમુદ્રનું પાન કરનાર અગસ્ત, ચંદ્રને કલંકિત કરનાર—ક્ષયરોગ આપનાર ગૌતમ, જનાર્દન લગવાનના વક્ષઃસ્થળને વિષે લાંછન અંકિત કરનાર બ્રહ્મા, અને એકવીશવાર નક્ષત્રી પૃથ્વી કરનાર પરાક્રમી પરશુરામના વંશજો જે પવિત્ર બ્રાહ્મણો કહેવાય છે તે બ્રાહ્મણો ક્યાં અને હાલના બ્રાહ્મણો ક્યાં ? પૂર્વના પવિત્ર બ્રાહ્મણો ક્યાં ને હાલના કૂર કમાચારીઓ ક્યાં ?

અરેરે ગૌતમની પ્રજા આજે કન્યાવિક્રયથી કલાંકિત બની છે ! વિદ્યાભિવ્રતની પ્રજા ધીગોળની ગોળીઓ ઝાપટે છે, અને પરશુરામની પ્રજા આજે પંચમાગ ઉધરાવતી ફરે છે !! આવાં સર્વ કારણોથી બ્રાહ્મણોની જે અવદશા અધુના દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે દુરાચારી છતાં કહેવાતા કુળવાન વરને આપેલ કન્યાના કકળાટ, અગર સામ સામા સાટાના ઉંડા કુવામાં ઉતારેલ કન્યાવિક્રયની નિર્ધનાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી આપેલ પતિને પરણાવેલી કે અયોગ્ય પતિઓની સાથે સંધાએલી સુંદરીઓના શાપનું ફળ કેમ નહીં હોય ? ”

“ સમજ વિનાની કુંદન તું મને શિખામણ આપી મારી ભૂલ બતાવનાર કોણ ? મારો પરમ ધરમ એ છે કે જ્યાં તારા વિચાર ભૂલ લરેલા હોય તેનો નાશ કરી ઉધે માર્ગે જતી અટકાવવી, અને ઘટતી રીતનો અમલ ચલાવવો અને જરૂર જણાય તો પ્રેમ અને અંતઃકરણ પર સખનાઈ વાપરવી !! ”

“ પિતાજી ! પ્રેમ અને અંતઃકરણ એ એવી વસ્તુ છે કે જે કોઈને વેચ્યાં વેચાયાં હોત તો હું તમારા અભિપ્રાયને કદી પાણુ નાકબુલ કરત નહીં. પિતાજી સમજો, મારા પર દયા લાવો. ”

‘ પાળી પોપી પંખીણી દીવે પારધી હાથ,
પાળી મુકે પાળીને ત્યાં કોને કહેવી વાત;
મરકટ શું મણી કિંમત કહેશે ખેસે જઈ બજાર,
સુંદરી રનેહમણી તણી કિંમત કોક કથે શું ગમાર;
પાંખ વિનાની પંખીણી જેવી પાંખ વિનાની કાય,
જીવતિ જોડી વિના જીવતીનું જીવતર એજે જાય.

અવેરી.

“કુદન હું જે કરું છું તે સાંજે કરું છું. તેમાં કલ્યાણ તારું છે.”

“પિતાજી પ્રેમ પૈસાથી ખરીદાતો નથી, તે વાડીમાં પાણી પાતાં મળતો નથી, વાટે ઘાટે, ચોરે અને ચોટે પણ મળતો નથી. તો પછી પૈસાથી ક્યાંથી મળે ?”

કુદન તું અંગ્રેજી ભણીને આવી થઈ ? સુધારામાં ભળીને આવું ખોલતાં શીખી ? મારા વિચારને તું આવું માન આપેછે ?”

“તમારા વિચારને માન આપવાને હું બંધાયલી છું, પણ ખોટા વિચારોને સત્ય દલીલો કરી કાઢી નાંખવાને મને સંપૂર્ણ હક્ક છે. તમે જાણશો નહીં કે પાશ્ચાત્ય સુધારાની ગંધ મને છે; પાશ્ચાત્ય પ્રજાના સુધારા પર ચાલવાને હું માગતી નથી. આર્ય-ધર્મનું મૂળતત્ત્વ જાણવા અને આર્યોના રીતિ રિવાજોને અનુસરવા હું અંતઃકરણથી ચાહું છું,”

“કુદન સ્વતંત્રતા પર અંકુશ મૂકવાની જરૂર હવે મને જણાય છે ! સ્વતંત્રતાનું સત્યાનાશ જલો !”

“આવો પવિત્ર વિચાર પહેલાં જો આવ્યો હોત તો જ્યન્તીલાલને ઘરમાંથી નીકળવાનો વખત ન આવ્યો હોત ! !”

“કુદન તું અવળું જોલો છે.”

“પિતાજી ! છોડ કહોડ થાય પણ માવતર કમાવતાર થાય નહીં, પણ તમે તો તેમજ થવા બેઠા છો. તમારા આંધળા સ્વાર્થ આગળ કન્યાનું કલ્યાણ તમને નજરે પડતું નથી. ફક્ત તમને ‘પૈસો મારો પરમેશ્વર અને જર ચાહે સો કર’ એજ પાઠ નજર આગળ આવે છે.”

“હવે તારે કરવું છે કેમ ?”

“પિતાજી ! કન્યાવિક્રય જંગલી પ્રજામાં ચાલતા મનુષ્ય-વિક્રયના અતિ ક્રૂર રિવાજ જેવો છે. સેંકડો વર્ષ પહેલાં મનુષ્ય-વિક્રયનો વ્યાપાર આ દેશના ઘણા ભાગમાં ચાલતો. બિચારા અનાથ અને જંગલી મનુષ્યોના ઉપર ત્રાસદાયક જુલમ ગુજરતો. આફ્રિકા જેવા દેશમાં એ વ્યાપાર પૂર જોસમાં ચાલતો, આજ પણ જ્યાં એવા મૂર્ખ મનુષ્ય વસે છે ત્યાં એ રિવાજ ચાલે છે. આર્યાવર્ત એવા ઘાતકી રિવાજથી મુક્ત હતો. આફ્રિકાના જે સ્થળે મનુષ્યવિક્રયનો વ્યાપાર ચાલતો તે સ્થળનું અદાપિ ગુલામ આરો એવું નામ ભૂગોળવિદ્યામાં પ્રસિદ્ધ પામેલ છે. ગુલામગીરીનો ધંધો એટલે મનુષ્યવિક્રયનો વ્યાપાર સુધરેલી પ્રજાએ બંધ પાડ્યો, પણ પિતાજી આપના જેવા ઘણા મનુષ્યોમાં ગુલામગીરીના કામ કરતાં ચડે તેવો એક વ્યાપાર ચાલે છે તેની શું આપને ખબર નથી ? આ દેશમાં કન્યાવિક્રયનો અધમાધમ વ્યાપાર છયોક પુત્રીનો પિતા ચલાવે છે; જંગલી લોકો પરાયા મનુષ્યોનાં બાલમગ્ન્યાં લઈ વેચતાં, પણ આ દેશમાં માગાપો પોતાનાંજ છોકરાં વેચે છે; અને તેમાંયે તમારા જેવા પવિત્ર બ્રાહ્મણો પેટની દીકરીઓની હરાજી કરે છે ! આતે આર્ય દેશનો ધર્મ ધારો કે આફ્રીકાનો ગુલામ આરો ? શું છોકરાં વેચવાં તેને આ દેશમાં ધર્મ માન્યો છે ? હા પાડ્યા વિના આપણા છુટકોજ નથી. લગ્નની ક્રિયા અને તેના ધારાને આપણે ધર્મ માની બેઠાં છીએ પણ લગ્નની ક્રિયામાં કાર્ય શું થાય છે તેનો તો વિચાર કરો ? લગ્નના ધર્મચાળા કાર્યની સાથે અર્થની

પણ સિદ્ધિ થાય છે. પૈસાની પ્રાપ્તિ માટે દશ વરસની બાળકી
 પચાસ વરસના બુદ્ધાને આપવી અને તેને કન્યાદાન માની ધર્મ
 સમજવો એ પણ એક ધર્મ ! અર્થ સિદ્ધિ માટે સ્વરૂપવાન
 કન્યાને અપંગ આંધળા જોડે ઓઠવી દેવી અને તેને કન્યાદાન
 સમજી ધર્મ માનવો તે પણ એક ધર્મ ! બાર તેર વરસની
 કન્યાને પાંચ વરસના ઠીંગુજી જોડે પરણાવી કજોડું કરવું અને
 તેનું કન્યાદાન સમજવું એ પણ એક ધર્મ ! લાણેલી બાળાને
 બુડથલ બબૂચક વર જોડે પરણાવી કન્યાદાન ધારવું એ
 પણ એક ધર્મ ! સુકુમાર બાળાને શોક્યની શૂળી ઉપર વિંધી
 કન્યાદાન માનવું એ પણ એક ધર્મ ; અને જ્યાં પૈસો મળે ત્યાં
 પુત્રીને ફેંકી કન્યાદાન સમજવું તે પણ એક ધર્મ ! જ્યાં સ્વા-
 ર્થના લગ્નમાં આવા ધર્મ સમજાઈ સમજાઈને કન્યાદાન દેવાતાં
 હોય ત્યાં સંસાર સુખની શી આશા રખાય ? પેટના સ્વાર્થ માટે
 નીતિશાસ્ત્રને ટોરે મૂકી અર્થશાસ્ત્રના નિયમને અનુસરી બાળ-
 કોનાં વેચાણ થઈ લગ્નો થાય ત્યાં લગ્નના હેતુ અને ધર્મ ક્યાં
 રહ્યા ? આર્યાવર્તના પવિત્ર વિચારવાળા આર્યઋષિયોની ધર્મ-
 ભાવના ઉપર અત્યારે પાણી ફરી વળ્યું છે ! જે પવિત્ર ધર્મના
 ધોરી રસ્તા બતાવ્યા છે તેની દોરી સાંપ્રત સમયના સ્વાર્થી
 બ્રાહ્મણોના હાથમાંથી સરકી ગઈ છે. પોથી કે પાનામાં રૂઢિ કે
 રસમમાં ધર્મ સમાયો નથી ; પણ પૈસો લીધા વિના પુત્રી આપવી
 એજ ધર્મ અને પૈસો લઈ પુત્રી આપવી એજ અધર્મ ! !

“ અવળચંડી કમ અફલની કુંદન ! તારૂં પ્રારબ્ધજ નથી,
 નહીંતો તું નાદાની નજ કરે. જ્યારે તારા તરફ હું નમ્ર ભાવથી

વરતું છું ત્યારે તું અયોગ્ય ન કહેવાનાં વચન કહી માફ મન દુભાવે છે. ભોગ તારા મૂર્ખ તું હાથે કરીનેજ દુઃખી થવા માગે છે ! અભાગણી ! લાણેલા ભીખ માગે છે, અને લાણેલા ગરીબ અવસ્થામાં દિન ગુજારે છે, મારે મન પૈસાડખી પરમેશ્વર તરીકે પૂજતા પ્રત્યે તું પ્રીતિ લક્ષિતની સ્થાપના કર ! મુરખી, દુનિયા દમડાની છે. શ્રીમંતનું સર્વ કોઈ સચું છે. ગરીબનું કેઈ બેલો નથી. લાણેલાઓ પણ પરદેશ વેડી પેટ ભરી પૈસો કમાય છે, ગરીબનો હાથ ઝાલવાથી તું મુખી જીંદગી કહાડીશ નહીં. રોટલાને રૂએ અને લુગડાંને ધુએ એના રાંક છોકરાને તારો ખાપ જમાઈ ન બુવે એ નિશ્ચયપૂર્વક સત્ય કરી જાણજે ! ગરીબના અવળા દાંત હોય ! ગરીબ જમાઈ આપણું આંગણું અલડાવી મુકે સમજી બેવકુફ ? ”

“ ચિતાની અંદર સૂવાડનાર પિતા ! પ્રભુનો પહાડ સરખો પાડ માનીશ કે તેનું ચિંતવન કરીશ ! હવે પિતા તરીકે તમને બોલાવતાં માફ કાળજી ફાટી જાય છે ! ! પિતાજી નક્કી સમજીને કે તમારી કુંદન એ હિંમતરાય ખવીસને વરવા કરતાં સ્મશાનમાં સુવા વિશેષ આતુર છે પણ કસાઈના હાથમાં તો નહીંજ જાય ! ”

“ દુષ્ટા લે તારે લેતી જ ” કહી કેશરી ડોસો કુંદન ગાય ઉપર તુટી પડ્યો; જોત જોતામાં પંદર વીસ ઘોલો કુંદનને લગાવી દીધી અને જોડે પાંચ સાત લાકડીના અપાટા ડોશી મહ્લી-લક્ષ્મીને પણ અપાટી દીધા અને રોષમાં ને રોષમાં કપડાં ખેંચી કંટાળી જહાર ચાલતો થયો; મા દીકરી મારના પ્રહારથી મૂર્છાવશ થઈ ગયાં, અત્યારે તેમની સારવાર કરવા અર્થાત્ મૂર્છા વાળવા

કોઈપણ પાસે આવ્યું નહીં; ચોરડામાં વચ્ચે વચ્ચે મણીલક્ષ્મી અને કુંદન ચત્તાપાટ ફાટી આંખે પડ્યાં; ઘણીવારે કુંદનને મૂછાં વળી અને ડોસી પણ સાવધ થઈ; કુંદનની અવદશા જોઈ ડોશીની આંખે ચોધારે આંસુ આવ્યાં; કુંદન પણ ડસકાં ઉપર ડસકાં ખાવા લાગી; ડોશીના મુખમાંથી નીકળી પડ્યું, “ બેટા કુંદન હું છતાં તારી આવી દશા ” કહી મા દીકરી સારી રીતે રડતી આંખે ભેટ્યાં ! શખવત્ સ્થિતિમાં બંને જણાં કેટલીક વાર સુધી રહ્યાં; આખરે મानी પ્રેમાળ સોડની ગરમીથી કુંદનને ભાન આવ્યું અને વિખુટી પડી રડતી આંખે નસીબને કહેવા લાગી.

“ બાળલગ્ન; કન્યાવિક્રય અને કુળાભિમાનના કડવા કુચાલોથી જન સમાજ અનીતિને રસ્તે દોરવાઈ દુઃખના સાગરમાં ડુબકાં ખાય છે. ધર્મની ખુળી સમજ્યા કે જાણ્યા વિના ધર્મ ધર્મ કહી કહી કુટુંબ એ એક જાતનો ઉન્માદ છે. મનુષ્યથી છેક જીવજન્તુ પર્યંત સૃષ્ટિના બંધારણમાં સર્વેશ્વરે નર નારી સ્ત્રી પુરુષનું જોડું બનાવ્યું છે, અને કુદરતી નિયમાનુસાર પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાને સમાન ગુણ સ્વભાવવાળા સાથે સંબંધ યોજે છે; તેવી રીતે મનુષ્ય આદિમાં પરસ્પરનું પ્રેમાકર્ષણ થતું હોય એમ સ્પષ્ટ અવલોકાય છે. કુદરતી રીતે મનુષ્ય પ્રાણીમાં તર્ક-શક્તિ ઇશ્વરે બક્ષી છે. ઇશ્વરનો સંકેત નહીં જાણીને કે જાણ્યા છતાં પણ અવળે રસ્તે દોહવાથી સંસાર સુખનો નાશ થાય છે. પરંપરાથી ચાલતા આવેલા પવિત્ર આચાર વિચારોની સામાન્ય સુધારણા લાગી પડી એકય તુટી ગયું, આથી કુટુંબની

વ્યવસ્થા ખગડી, સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મનું સ્વરૂપ પલટાઈ ગયું, હક્કને હુનિ પહોંચી, પતિને ગૃહરાજ્યની ચિંતા જતી રહી, પતિ પત્નીનું મહત્ત્વ સમજ્યો નહી, પત્નીએ પાતિવ્રત્ય ધર્મનો મહિમા તજ્યો, લગ્ન ઉપર શ્રદ્ધા રહી નહીં અને સુધારા અને ફેશનના ફંદે ફસાઈ આર્યસંસારની ફજેતી થવા લાગી !!”

“ દીકરી કુંદન તારું કહેવું સમજવાને હજી વધારે જમાનાની જરૂર છે. કન્યા ઉપર માતા પિતા પોતાની માલીકીનો હક્ક ધરાવે છે, તેઓ તેની ખરી દાઝ જાણનાર છે એમ લગ્ન પ્રસંગમાં ઉપર ઉપરથી બતાવી દાંલિક બની કન્યાને સ્વાર્થના ઉંડા કુવામાં હડસેલી દે છે ! આવા અધમાચાર આદરે તેમાં ખીજાએ વકીલાત કરવાની કશી અગત્ય નથી એ શું વાસ્તવિક છે ? અગર સ્ત્રી દલીલોથી તેમને અવળે રસ્તે જતા અટકાવવાનો પુત્રીનો ધર્મ નથી ? આવા વિકટ પ્રસંગે એક પુત્રી કદી મલાજને ખાજીપર નાંખી પોતાના કલ્યાણને વાસ્તે કડવાં વચન કહેશે તેને શું જગત ઘેવકુદ્દાઈ કહેશે ? પુત્રીને સુખ આપવું કે દુઃખ આપવું તેમાં ધર્મ કેને કહેવો ? અને કઈ વર્તણૂકને અધર્મ કહેવો ? નીતિ અને ન્યાયનો પરસ્પર એવો ગાઠો સંબંધ છે કે માલીક છતાં માઆપો પોતાના પુત્રોને દુઃખ દે મારે કે મારી નાંખાવે તો જેમ નીતિ અને ન્યાયને જાણવાળો કાયદો વચ્ચે પડેજ, તેમ પોતાના ખાજકોના સંબંધમાં માઆપો તરફથી જાણી જોઈને કે અજ્ઞાનતાથી એવું કાંઈ પણ નિંદ પગલું લશાય કે જેથી અનીતિને ઉત્તેજન મળે અને જન-સુધારણાના પ્રવાહમાં વિરોધ આવે તો તેમાં પણ નીતિ અને

ન્યાય વચ્ચે શા વાસ્તે ના આવે ? વ્યવહાર અને સંસાર એ બંનેને ધર્મનું તત્ત્વ વળગી રહ્યું છે. લગ્નને ધર્મની પવિત્ર ક્રિયા માનવામાં આવે છે, અને છે પણ તેમજ, પણ અગ્નિ પ્રકટાયમાન કરી ચોરીમાં હસ્ત મેળાપ કરી ગોર મહારાજ પોતાનું ભુગળ-લટીયું શાસ્ત્ર અવિચ્છિન્ન ધારાથી ચલાવે જાય અને ખરેખરી ચોરી કરાવે તેમાંજ ધર્મનું તત્ત્વ સમાયું છે ? હા....ચોરી બાંધી ચોરી કરાવવી, વિવાહનું વગોણું કરવું, વરરાજને ચમને સ્વાધીન કરવા, લજ્જા હોમને, લજ્જાસ્પદ હોમ બળતા જ્વાળામુખી અગ્નિમાં ભડભડ કરતો સળગવા દેવો, વેદોના મંત્રો ભણાવવા, આવું થતું હોય ત્યાં અગ્નિ સાક્ષીએ આપવામાં આવતું કન્યાદાન કેવું ફળ લાવશે ? ”

“માતાજી પૈસા લેવાના પાપી પ્રાપંચિક મોહથી કે કુળ-ગારના કહેવાતા કુપુત્રોના વર્તનથી કન્યાવિક્રય કરીને, કળેડું કરીને, કન્યાનું બળિદાન-ભવિષ્ય પ્રથમ પાચે આપેલું હોય છે તેનો પ્રત્યુત્તર કાલાં ઘેલાં માળાપો કેવો આપે છે તે વિચારવાનું છે ! હા....ધિક્કાર છે એવી જોટી ધર્મક્રિયામાં કે કન્યાને વેચી તેના લોહી માંસનું આ આર્યભૂમિમાં માળાપો લક્ષણ કરી રક્ષણ-પણાનો દાવો કરે છે, કન્યાના વેચાણને પૈસે વિવાહમાં મ્હાલે છે અને નાતજાતને મિષ્ટાન્ન જમાડી વાહ વાહ જોલાવરાવે છે !! હા....આવી દુષ્ટ રસમથી આર્ય દેશપર પરતંત્રતાફાળી એક મહાન વૃક્ષ ઉગ્યું છે. પરણવું શું અને પ્રેમ તે શું આ બે શાક્યોનો યથાર્થ ચિતાર મદાંધ અને સ્વાર્થાધ માળાપો જાણી શકતાં નથી. પ્રેમની પવિત્ર દોરી માળાપોએ તોડી નાંખી છે.

હવે પ્રેમને બંધન છે તેની અમુક મર્યાદા બંધાય છે. પ્રેમ પૈસે મળે છે અને બીજા ગોથાં ખાય છે, શ્રી પ્રેમની બલિહારી ! હા.... જમાનાના જલમ જોરમાં પ્રેમ પરહસ્તે વેચાય છે, પૈસા વહે ખરીદાય છે અને પશુવૃત્તિ સમાન તેની વ્યવસ્થા થાય છે. બળાત્કાર વાપરવાથી લગ્નની ગાંઠમાં વિદ્ન રૂપી રજજી સંધાય છે. જેનું મોહકું જોવું ન ગમે તેની સાથે સ્ત્રીપણે તાણે રહી જીવવું તેના કરતાં મરવું વધારે ઉત્તમ છે. કળેડાની કહાણી કરતાં કુંવારી જીંદગી સહસ્ર ગણે દરજે અધિક કલ્યાણકારી છે. કુંવારા કોડે મરે અને પરણેલા પીડાએ મરે ! સંપત્તિ અને શ્રીમંતાઈના શોખ કરતાં ગરીબાઈના ખુંપડામાં રહી કલ્લોલ કરવો હું વધારે પસંદ કરું છું. હમેશાં સુખનો વાસો સંતોષમાં છે, પણ નહીં કે વાડી વજીર, મિથાન ખટરસ સાદ્યબીમાં સમાયો છે ! અસંતોષથી ધીનાં ઘેબર લાવતાં નથી પણ સંતોષથી સાત દીવસનો સુકો રોટલો ઘણો મીઠો લાગે છે.”

“કુંદન લગ્ન એ કાંઈ મનુષ્યની યોજેલી યોજના નથી પણ તે તો એક ઈશ્વરી આજ્ઞા છે. લગ્ન તે કાયદાનો કરાર નથી પણ પ્રભુની પ્રેરણાથી જન્મ પામેલાં સ્ત્રી પુરૂષના પવિત્ર પ્રેમની ગ્રન્થી છે; જે ગ્રન્થી તેમના જીવન સુધી તુટવી ન જોઈએ. ‘વિષયવાસનાનું સ્વરૂપ એ શુદ્ધ પ્રેમ નથી.’ પ્રેમ સ્વાર્થી નથી. પરસ્પરના ગુણ સ્વલાવનું જ્ઞાન મેળવી પાત્ર વસ્તુમાં પ્રીતિ જોડાવી જોઈએ. પ્રેમી મરતાં પ્રેમી જીવે તો તે પ્રેમને જ ધિઃકાર છે ! પ્રાણાન્ત સુધી પ્રેમરસનું પાન કરતાં સ્ત્રી પુરૂષે પરસ્પર પ્રીતિનું પાત્ર બનવાનો અભ્યાસ આદરવો જોઈએ. ‘વધારે સારી

રીતે અને વધારે વખત સુધી સુખી જીવન ગાળવું હોય તો પ્રથમ કેમ મરાય છે તે શીખવું જોઈએ ! સારી રીતે સુખ લોગ-
 જવું હોય તો દુઃખ શું છે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ.' કૃત્રિમ
 હાસ્ય, મીઠાં વચન અને સ્વરૂપના ફંદવાળો હસ્તમેળાપનો
 આનંદી દિવસ આખું જીવન કલેશના દિવસમાં નષ્ટ કરે છે. પ્રેમનું
 તત્ત્વ એવું ચૈતન્ય અને સુખવાળું છે કે પવિત્ર પ્રેમમાં પરિપૂર્ણ
 રીતે નિમગ્ન થએલું એક ગરીબ જોડું આ પૃથ્વીપર એક નાન-
 કડું સ્વર્ગ ખડું કરી દે છે. પતિના પર પત્ની પ્રેમનું સામ્રાજ્ય
 ચલાવશે. પતિ જેમ પ્રભુના ન્યાયપંથને અનુસરશે તેમ પત્ની
 પ્રભુરૂપ પતિનાં પગલાંને પૂજશે. પત્ની પોતે પ્રીતિનું પાત્ર
 થવાને પ્રયત્નવાન બનશે. અન્યોઅન્યના પ્રેમની વૃદ્ધિ ઈચ્છવી
 એ પતિ પત્ની પળે પળે અવલોકશે. પત્નીના પ્રેમની ન્યૂનતા
 દૂર કરવા પતિ કારણ શોધશે અને પતિના પ્રેમની ન્યૂનતા દૂર
 કરવા પત્ની કારણ શોધશે. પ્રેમી સંતોષી અને નીતિમાં રહેલો
 એક ગરીબ ઘરસંસાર સ્વર્ગને સદંતર બુલાવી દે છે. તે ઘર
 સંસારના પવિત્ર પ્રેમ, સંતોષ અને નીતિ આગળ કુબેર ભંડા-
 રીનો વૈભવ પણ પ્રીક્ષા પડી જાય છે. ”

“ ધન્ય ધન્ય છે માતાજી ! આપનો અમૃત્ય ઉપદેશ હું
 આજથી મારા કાળજમાં કેતરીને રાખું છું. જ્યારે આ કાયા
 ચિતામાં બળશે ત્યારેજ તમારો ઉત્તમ ઉપદેશ આ ખોળીઆ-
 માંથી જીવે પડશે ! હે વિશ્વાધાર પાપી પિતાને પનારે પડેલી
 કુંદન હવે તારા આધારે છે. કસાઈને ઘેર બંધાતી કામઘેનુ
 તમારા આશ્રય તળે છે, હે અનાથના નાથ, નોધારાના આધાર

આ બાળકીને હવે ઉપર આલ અને તળે અવની છે. મારા બહાલા પિતા તમે આ કુંદન કન્યાને કેવળ કર્મ ઉપર રાખી આ વિશ્વ વગડામાં અધવચ રજળતી મૂકવા તૈયાર થયાછો; પ્રભુ તમારૂં ભલું કરો !! આર્યસંસારની નિરાધાર ગરીબડી પામર કન્યાઓ હવે આ ભવમાં કાંક પુણ્ય કરી દ્યો !! તમારી બહારે ચૂડનાર કીરતાર સિવાય બીજું કોઈ નથી. ”

“બેટા કુંદન તું અકળાઈશ નહીં, ઈશ્વર સૌ સારાં વાનાં કરશે ‘ ઘણા કષ્ટ અંગે ઘણું ધૈર્ય ધારો ’ એ સૂત્ર હરઘડી તું યાદ કરી ક્રૂત પરમાત્મામાંજ વિશ્વાસ રાખ, એને આધારે રહેલું કોઈ પણ અધવચ રહ્યું નથી. ”

“માતાજી તમારાં વચનો હું માથા પર ચડાવું છું. આર્યસંસારની દુઃખી કન્યાઓ, તમારા વડીલો એ વડીલો નથી પણ જમાનાના કસાઈઓ છે, દીકરી મુંડીનું વ્યાજ ખાનારા કરમ કુટીઆ કાંધીઆઓ છે, તમને પાળી પોષીને ઉછેરે તે વાત્સલ્ય પ્રેમને વાસ્તે નહીં પણ સ્વાર્થી કન્યાધનને વાસ્તે ઉછેરે છે ! કોમળ કન્યાઓ, પામર પંખીણીઓ, ગરીબડી ગાવલડીઓ, નિરાધાર મૃગડીઓ હવે તમે તમારી કન્યાવસ્થામાં ભવિષ્યમાં સુખી થવાને કમળાપતિ કેશવ ભગવાનનું ભજન કરો. ”

“ કર્ણાના સાગર, નટવર નાગર, બહારે ચડો વનમાળી,
ગુણ રત્નાકર, દેવ દીવાકર, પંખીણીઓ સપડાણી;
ધેણણી પંખીણીરે, કાંઈ ન સુજે, થરથર ધ્રુજે,
પાર પાડો પુન્યશાળી—
વેલી વિંધાણીરે, કાંઈ ખચાવો, આવોરે આવો,
પરદુઃખભંજન માળી— ”

બેરી.

“આ પ્રમાણે સાક્ષર ઝવેરીનું કાવ્ય બોલતી બોલતી કુંદન મણીલક્ષ્મી માતાને બાઝી પડી, ખૂબ રડી; દીકરીને રડતી જોઇ મણીલક્ષ્મી પણ રડવા લાગી અને રડતાં રડતાં તેના મુખમાંથી પરાણે ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા “ અરેરે આતે બાળાનો બાપ કે સ્વાર્થનો સાપ ” કહી વેલી અને વૃક્ષ યંને લચી પડ્યાં !

સામાજિક નવલકથાઓની મહારાણી !

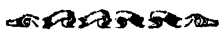
ગુર્જરી

મુંબાઈની શેઠાણી.

સચિત્ર ! તૈયાર છે ! સચિત્ર !

એક સાદી સાંસારિક બાબતને કુશળ સાક્ષર ગ્રંથકારે કેવી નિપુણતાથી, વિવિધ રસથી, ચમત્કારોથી તેમજ જ્ઞાનથી અપૂર્વ બનાવી છે તેની ખાત્રી કરવા અવશ્ય ‘ગુર્જરી’ વાંચો અને ‘વાહ વાહ’ શબ્દો ઉચ્ચારો. અમે ખાત્રીથી કહીએ છીએ કે તેને એક વખત વાંચવા હાથમાં લીધી કે પૂરી કર્યા સિવાય વાંચકને ખાતું પીતું કાંઈ ગમતુંજ નથી. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૧-૮-૦. પોસ્ટેજ ભુલું.

પ્રકરણ ૮ મું.



મંદવાડ કે કર્મનો ભાજવાડ ?



હોહરો.

બહોત ગઈ થોડી રહી ચેતન કાંઈ ચેત,

કાળ ઉદરો કાતરે ઉત્તમ આયુષ્ય ક્ષેત્ર. લોકકાવ્ય.



સુરજ, ચંદ્ર અને વરુણને વશ કરનાર રાવણ પણ કાળના એક સપાટે કુટાઈ ગયો, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જેવા સારથી વાળો મહારથી અર્જુન પણ કાળની કાળમાં ફસાઈ ગયો, અને માંધાતા જેવો મહિપતિ પણ કાળની દાઢમાં ભેતાં ભેતાં ચવાઈ ગયો, તો હે અદ્ય આયુષ્યના મનુષ્ય તું કાળની-શી વિસાતમાં છે ?



કાયા સુતરને તાંતણે ભે ગાંધી આ જાંઘાની છે,
દરિયા તણાં મોજાં સમી તું જૂદી જાણ જુવાની છે;
અણધારી ઓ અજ્ઞાન ભે આ આંખ બંધ થવાની છે,
અંતરતણી સહુ આશ અંતરમાં સમાઈ જવાની છે.

નવલકુસુમ.



શ્રીષ્ટિમાં તાપ પછાડી વૃષ્ટિ છે, અજવાળા પાછળ અંધારૂં
છે, દિવસ પાછળ રજની છે, જુવાની પછાડી

જરા છે, ટાઢ પાછળ તાપ છે અને જેમ સુખ પાછળ હમેશાં દુઃખ રહ્યું છે તેમ સંસારમાં નિરંતર જન્મ પછાડી મરણ રહેલું છે.

“ બાલસ્તાવત્ક્રીડાસક્તસ્તરુણસ્તાવત્તરુણીરક્તઃ ।

વૃદ્ધસ્તાવચ્ચિતામન્નઃ પરમે બ્રહ્મણિ કોપિ ન મન્નઃ ॥ ”

“ હે અભાગીયા જીવ, બાળક હોય ત્યાંસુધી રમતમાં આશક્ત રહે છે, યુવાની હોય છે ત્યાંસુધી યુવતિમાં આશક્ત રહે છે અને વૃદ્ધ હોય છે ત્યાંસુધી ચિતામાં-લક્ષ્મીમાં આશક્ત રહે છે પણ કોઈ દિવસ તું બ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીન થતો નથી, તારા આત્મસ્વરૂપને તું ઓળખતો નથી, રે નક્ષ્ટ ધિક્કાર છે તને ! નારાયણ હરે, નારાયણ હરે, નારાયણ હરે ! ”

“ બાપા તમને શું થાય છે ? ”

“ બેટા હીરાલાલ મને અત્યારે મારા અવસાન અવસરનું પિછાન થાય છે.

આદિત્યસ્ય ગતાગતૈરહરહઃ સંક્ષીયતે જીવિતં ।

વ્યાપારૈર્બહુકાર્ય માસ્તુરુમિઃ કાલો ન વિજ્ઞાયતે ॥

દૃષ્ટ્વા જન્મજરાવિપત્તિમરણં ત્રાસશ્ચ નોત્પદ્યતે ।

પીત્વા મોહમર્યા પ્રમાદમદિરામુન્મત્તભૂતં જગત્ ॥

આદિત્યના ઉદય અસ્તથી નિરંતર આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે તે જાણવામાં આવતું નથી, ઘણા કામરૂપી ભારથી ભારે લાગે તેવા જગતના વ્યાપારોથી કાળ આદ્યો જાય છે તે જાણવામાં આવતું નથી, અને જન્મ, જરા, વિપત્તિ અને મરણને દેખતાં છતાં પણ ત્રાસ ઉપજતો નથી એનું કારણ શું ?

કારણ એજ કે મોહથી ભરેલી પ્રમાદરૂપી મદિરાને પીવાથી જગત ઉન્મત્ત થઈ ગયું છે. હે મુરખ મન ! હવે તારા ચૈતન્યને તું ઓળખ. ગોવિંદ, ગોવિંદ ગોવિંદ ! ”

“ પિતાજી આમ અકળાશે નહીં ! દયો જરા ચમચી ગરમ ગરમ દૂધ પીઓ એટલે છાતીની ગભરામણ મટી જશે.”

“દીકરા હીરા હવે મને પ્રભુ જ્ઞાનનું ગરમ ગરમ દૂધ પા કે જેથી મારી છાતીમાંથી અજ્ઞાનતાની શીતલતા જતી રહે.”

‘ ભોગે રોગમયં કુલે ચ્યુતિમયં વિષ્ણુ નૃપાલાદ્યયં ।
મૌને દૈન્યમયં બલે રિપુમયં રૂપે જરાયા મયમ્ ॥
શાસ્ત્રે વાદમયં ગુણે સ્થલમયં કાયે કૃતાંતાદ્યયં ।
સર્વે વસ્તુ મયાન્વિતં ભુવિ નૃણાં વૈરાગ્યમેવામયં ॥ ’

“ ભોગને વિષે રોગનો ભય છે, કુળને વિષે હલકું થઈ જવાનો ભય છે, દ્રવ્યને વિષે રાખનો ભય છે, મુગાપણાને વિષે દીનપણું આવવાનો ભય છે, ખળને વિષે શત્રુનો ભય છે, રૂપને વિષે જરાનો ભય છે, શાસ્ત્ર લાણવા વિષે વાદ વિવાદ કરવાનો ભય છે, ગુણને વિષે ખળ પુરૂષનો ભય છે અને શરીરને વિષે કાળ થકી ભય છે, એમ સર્વે વસ્તુ પૃથ્વી ઉપર માણસોને ભયવાળી છે, પરન્તુ વૈરાગ્ય એજ એક અભય એટલે ભય વગરનો છે ! હરિ, હરિ, હરિ તું અત્યાર સુધી ઓળખનામાં ન આવ્યો તેનો આ રોગ છે. રાધે કૃષ્ણ, રાધે કૃષ્ણ ! ! ”

“ બાપા આજે કફનો ઘણો ઉપાડ છે; લાવો ટરપેન-ટાઇન તેલ ઓળી શેઠ કરું. ”

“ભાઈ હીરાલાલ કફથી મનુષ્યની ઉત્પત્તિ છે અને કફથીજ મનુષ્યનો લય છે. જે જેમાં ઉત્પન્ન થયું તે તેમાં સમાય એ સ્વાભાવિક છે; માટે ખેટા હવે મારા શરીરને હરિ નામનો શોક કરો ! આત્મજ્ઞાનનું તેલ ચોળી રામ નામનો શોક કરો એટલે ઝટ કફ ઓગળી જઈ કંઠ દ્વાર ખુલ્લો થઈ રામ નામનો જાપ કરશે. ભાઈ હીરાલાલ, બાળક જાણે કે માફ બાળપણ અને તેમાં ભોગવવાના ભોગ સદાય એમજ રહેશે, જીવાનીઆ જાણે કે મારી જીવાની અને તેમાં ભોગવવાના ભોગ સદૈવ એમજ રહેશે અને વૃદ્ધ જાણે કે મારી વૃદ્ધાવસ્થા અને તેમાં ભોગવવાના ભોગ એમજ રહેશે પરન્તુ કાળનો નિયમ એવો છે કે કોઈપણ પદાર્થ એની એ સ્થિતિમાં રહેતોજ નથી. ભોગ અને અવસ્થા કદી ટુંકે કાળે નાશ પામે કે કદી લાંબે કાળે નાશ પામે પણ અવિચળ તો કાંઈ રહેવાનું નહીં. કોઈ પણ અવસ્થામાં કોઈ સદ્વિચાર કે કલ્યાણનું સાધન થયું હોય તો તે અવિચળ રહે છે; આયુષ્યની અવધિને નહીં જાણનાર બુદ્ધિમાનો આજ શું છે આગળ કરશું એમ ધારે છે અને લાંબી આશાની દોરીએ લટકાયા કરે છે. ફાંસીના લાકડાની દોરીએ લટકનારા પાપીઓનો તો તરત છુટકો થઈ જાય છે પણ આશાફૂંટી દોરીને વળગી રહેલાનો આ પાર કે પેલે પાર છુટકોજ થતો નથી. બાડ્યાવસ્થા પણ વીતે, યુવાવસ્થા પણ વીતે, અને જરાવસ્થા પણ વીતે તો છેવટ જે રહ્યું તે મૃત્યુ કહેવાય. એ મૃત્યુ થતાં પણ આશા સૂક્ષ્મ શરીરને પોતાના કળજમાં રાખી અનેક દુઃખ આપે છે માટે હે અભાગીયા જીવ હવે આશામાંથી અને તૃષ્ણામાંથી મોકળો થઈજ, શિવ, શિવ, શિવ.”

“ ધ્રીંત દેશમનેકદુર્ગવિષમં પ્રાપ્તં ન કિંચિત્ફલં ।
 ત્યક્ત્વા જાતિકુલાભિમાનમુચિતં સેવા કૃતા નિષ્ફલા ॥
 મુક્તં માનવિર્વિજિતં પરગૃહેષ્વાશંકયા કાકવ ।
 તૃષ્ણે જૃંભસિ પાપકર્મનિરતે નાદ્યાંપિ સંતુષ્યસિ ॥ ”

“ અનેક પ્રકારના ગઢ વડે પેસી ન શકાય એવા દેશમાં
 કર્યો પણ કાંઈ ફળ મળ્યું નહીં, જેવું જોઈએ તેવું જાતિનું અને
 ફળનું અભિમાન મેલીને ફળ વિનાની સેવા કરી, શંકાવડે
 કરીને માન મેલીને પારકે ઘેર ખાધું તોપણ હે પાપ કર્મમાં
 લાગી રહેલી તૃષ્ણા હજી તું વધારે ને વધારે વધતી જાય છે ને
 સંતોષ પામતી નથી. ધન્ય છે, ધન્ય છે તે પુરૂષને કે, ”

‘ તેનાર્ધીતં શ્રુતં તેન તેન સર્વમનુષ્ઠિતમ્ ।
 યેનાશાપૃષ્ઠતઃ કૃત્વા નૈરાશ્યમવલંબિતમ્ ॥

“ જેણે આશાને પાછળ મેલીને નિરાશપણાનું ગ્રહણ કર્યું
 તેજ સઘળું લાડ્યો, તેણેજ સઘળું સાંભળ્યું અને તેણેજ સઘળું
 કર્યું; કેમકે ગમે તેટલો વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હોય, ગમે તેટલાં
 શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કર્યું હોય અને ગમે તેવાં સારાં કર્મ કર્યાં હોય
 પણ જ્યાંસુધી આશાને મેલી ન હોય ત્યાંસુધી તે સઘળું વૃથા
 છે કેમકે એક આશા એ બધાને નિષ્ફળ કરી નાંખે છે માટે, ”

યાદુસ્ત્યજા દુર્મતિમિજીર્યતો યાં ન જીર્યતે ।
 તાં તૃષ્ણાં દુઃસ્થનિવહાં શર્મકામોદ્ધૃતં ત્યજેત્ ॥

નહારી બુદ્ધિવાળાઓએ જે તજતી નથી અને શરીર ધસાતાં
 પણ જે ધસાતી નથી તે દુઃખને વહેનારી તૃષ્ણાને કડ્યાણની

કામનાવાળા પુરૂષે ત્યાગ કરવી. નારાયણ હરે, નારાયણ હરે,
નારાયણ હરે ! !”

“બાપા જરા જરા આમોન્યા સૂંધો, તેનાથી કંઠ સાફ થશે, શરીરમાં ચૈતન્ય રહેશે અને જરા જાગૃતિ આવશે. ”

“દીકરા, હવે મને હરી નામનું આમોન્યા સૂંધવા દે. હે ઘેલા મન હવે જીવતરની તૃષ્ણા તજી દે, જ્યાંથી તું આવ્યો ત્યાં જવાની તૈયારી કર. મિથ્યા માયામાં હવે તું લપટાઈશ નહીં; હાય! જ્યાંસુધી શ્વાસ છે ત્યાં સુધી જીવ તૃષ્ણાને તજતો નથી.”

‘ અંગં ગલિતં પલિતં મુઢં ।

દન્તવિહીનં જાતં તુંડમ્ ॥

કરધૃતકમ્પિતશોભિતદંડં ।

તદપિ ન મુંચત્યાશાપિંડમ્ ॥ ’

“હરિ, હરિ, હરિ, હવે બાટ્યાવસ્થા ને યુવાવસ્થામાં ઈન્દ્રિયો જે શક્તિ ધરાવે છે તે શક્તિ પણ ક્રમે કરી ઘટતી જાય છે. છેવટ મોઢામાંથી લાળ પડે છે, અનાજ દાંત ન હોવાથી ખરાબર ચવાતું નથી, નાક ચૂંબે છે, આંખમાંથી પાણી પડે છે, કાને થોડું સંભળાય છે, આંખે થોડું દેખાય છે, ઉચ્ચાર ખરાબર થઈ શક્તા નથી, સ્મૃતિ ઓછી થઈ જાય છે, શરીર લારે થઈ જાય છે, ચામડીમાં કરચલી પડી જાય છે, અંગનું લોહી સુકાઈ જાય છે, પથારીએ પડ્યું રહેવું પડે છે, ઊઠવું હોય તો લાકડી લેવી પડે છે, માથું હાથ ને પગ થરથર્યા કરે છે, પૂર્વાવસ્થાના જેવી બુદ્ધિ પણ રહેતી નથી, અક્ષીણનું બંધારણ થાય છે, ઘરનાં માણસો અણસમજી હોય તો પ્રથમના જેટલું માન આપતાં નથી,

કાંઈક જોલતાં સહુ બચકાં ભરવા દોડે છે, કુતરાની પેઠે ઘરનાં માણસ કે ઘરનાં ન હોય તો બહારનાં માણસ બચકું રોટલો આપે તે આવો પડે છે, પોતાનું માન નહિ રહેવાથી પેટમાં બળે છે, લુગડાં પહેરવા પૂરાં મળતાં નથી, સૂવાને શય્યા પણ મળતી નથી, રામનું નામ સાંભરતું નથી, જીભનો લવારો વધે છે, વળતે મળમૂત્રથી વસ્ત્ર બગડી જાય છે, શરીર મેલથી ગંધાય છે, આગલી અવસ્થા સાંભરી આવવાથી રડી જવાય છે, આવી પરવશ દશા થાય છે તોપણ મૂરખ મન માયામાંથી નીકળતું નથી, રામકૃષ્ણ ગોવિંદ, રામકૃષ્ણ ગોવિંદ, રામકૃષ્ણ ગોવિંદ !”

“બાપા હવે માયા મમતા મુક્તિ દઈ ભગવતને યાદ કરો કેમકે—

‘કામં ક્રોધં લોભં મોહં ।

ત્યક્ત્વાત્માનં પश्यત કોઽહમ્ ॥

આત્મજ્ઞાનવિહીના મૂઢાઃ ।

પચ્યંતે તે નરકનિગૂઢાઃ ॥

કામને, ક્રોધને લોભને અને મોહને ત્યાગ કરી હું કોણ છું એમ આત્માને જુઓ. જેને આત્મજ્ઞાન નથી તે મૂઢ લોકો નરકમાં પડ્યા સડ્યા કરે છે. ”

“ધન્ય છે દીકરા ધન્ય છે તને ! હવે મને તારી વાતો ગમે છે. તું દવા દવા કરીને માફ માથું ફેંકાવતો હતો તે મને લગારે ગમતું નહોતું; હવે મને ભગવત ભક્તિની સૂચના કરે છે તેથી મારો જીવ ઘણો આનંદ પામે છે. બેટા મારા જેવા ખાઇ પીને ઉતરેલાને વાસ્તે ડાકટરો અને વૈદો કાંઈ કામના નથી; તે તો જીવાનીઆ અને માયાવી જીવોને પ્રિય થઈ પડે છે. મને તારી

અંગ્રેજ દવા કરતાં ભગવતની દવા ઘણુંજ સારો ગુણુ દેશે; હુરિ નામ જેવી ઉત્તમ દવા દુનિયામાં બીજી એકે નથી; અને તારા જેવા ભગવતની ભક્તિ કરે એવું કહેનારા હીકરા પણ મને મારી નિર્ધન અવસ્થામાં મળવા આ જગતમાં ઘણા મુશ્કેલ છે. ઓહો જગતમાં સતસંગત શું નથી કરતી ? ”

‘ જાઙ્યં ધિયો હરતિ સિંચતિ વાચિ સત્યં ।
માનોન્નાતિં દિશતિ પાપમપાકરોતિ ॥
ચેતઃ પ્રસાદયાતિ દિશ્વુ તનોતિ કીર્તિં ।
સતસંગતિઃ કથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્ ॥ ’

“ કહો કે સત્પુરૂષની સંગતિ શું શું નથી કરતી ? અર્થાત્ સઘળું કરે છે, બુદ્ધિનું જડપાણું હરી લે છે, વાણીમાં સત્યતાને સિંચે છે, માનને મોટાઇ આપે છે, પાપને દૂર કરે છે, ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે અને સઘળી દિશાઓમાં કીર્તિનો ફેલાવો કરે છે. ”

“આપા સત સંગતિની ખુબી તો ઓરજ છે, કેમકે—”

‘ નલિનીદલગતજલવત્તરલં ।
તદ્રજીવનમતિશયચપલમ્ ॥
ક્ષણમપિ સજ્જનસંગતિરેકા ।
ભવતિ ભવાર્ણવતરણેનૌકા ॥

“ કમળના પાનમાં પડેલું પાણીનું ટીપું જેવું મનોહર છે અને જેવું તે ચપલ એટલે ક્ષણવારમાં નાશ થઈ જનારું છે તેની પેઠે જીવન પણ મનોહર છે અને ઘણુંજ ચંચળ ગતિનું અર્થાત્ ક્ષણમાં નાશ થઈ જનારું છે, માટે ક્ષણવાર પણ જો સત્પુરૂષોની

સંગત થઈ હોય તો તે સંગતિ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી જવામાં
બહાણરૂપ થાય છે; માટે બાપા, ”

‘ કા તથ કાંતા કસ્તે પુત્રઃ ।
સંસારોયમતીવ વિચિત્રઃ ॥
કસ્ય ત્વં વા કુત આયાત ।
સ્તત્ત્વં ચિન્તય તદિદં ભ્રાતઃ ॥ ’

“આ સંસાર અતિવિચિત્ર પ્રકારનો છે આ સંસારમાં સ્ત્રી
કોણ છે, પુત્ર કોણ છે, તું કોનો છું અને ક્યાંથી આવ્યો છું એ
તત્ત્વનો વિચાર કરી આત્માને પરમાત્મામાં લીન કરો. ”

“ દીકરા હીરાલાલ મારાથી આજની રાત નીકળશે નહીં
તારી મા તને નાનો મૂકી મરણ પામી. હું પણ તને રાજીતો મૂકી
જવા તૈયાર થયો છું. દીકરા તારા વાસ્તે મને ઘણું લાગી આવે
છે. તું હઠ કરી પરણ્યો નહીં, હવે લગ્નની વાતો લાંબાણે પડી
ગઈ; મારા હાથ ઘસાઈ ગયા, દીકરા તારા વાસ્તે આ ઘર સિવાય
મારી પાસે કંઈ નથી. બેટા તને વારસામાં હું ફક્ત આ એક ઘરજ
આપું છું, એ સિવાય મારી પાસે કંઈ નથી. દીકરા જ્યારે તારા
લગ્નની વાત મારી પાસે છત હતી ત્યારે મેં કરવા માંડી ત્યારે તે
વાત તેં કાને ધરી નહીં; કુંદનનું વેવિશાળ થાત પણ પુરૂષોત્ત-
મરાય ઘણાજ લોભમાં તણાયા તેથી વાત વધી પડી; અને મારો
હાથ દિવસે દિવસે ટુંકો થતો ગયો અને મારા મંદવાડે તારા
નમ્રીબમાં લાંબવાડ કરી દીધો; બેટા જે કંઈ હતું તે તમામ આ
રાક્ષસી માંદગીએ હરી લીધું. દીકરા મારે ઘેર પડી તું કંઈ સુખ
પામ્યો નહીં ! ”

“બાપા આ જગતમાં મુઠી વાગીને આવવું છે અને ખુદ્દા હાથે જવું છે. વારસા કે સાહ્યળી કોઈની આપી કાયમ રહેતી નથી. મોટા મોટા શ્રીમંતો તેમના હીકરાને કરોડો રૂપીઆની સાહ્યળી આપી જાય છે પણ તે સાહ્યળીવાળા છોકરા જોત જોતામાં સાહ્યળી વગરના થઈ જાય છે અને ગદ્દા મજૂરી કરતાં પણ તેમનું પેટ ભરાતું નથી, અને સાધારણ ગરીબ માણસો પોતાના હીકરા પરમાત્માને સોંપી મરણ પામે છે પણ તે અનાથ બાળકો જોત જોતામાં ઇંદ્રનો વૈશવ લોગવતા માલમ પડે છે. આ જગતમાં કર્મને અનુસાર સુખ દુઃખ દરેક માણસ લોગવે છે. કોઈ કોઈને દુઃખ દેતું નથી અને કોઈ કોઈને સુખ આપતું નથી; જે કાંઈ જેને થાય છે તે તમામ પોતાના કર્મથીજ થાય છે. એક ભીખારીનો હીકરો આ સંસારમાં અમીરી લોગવે છે અને એક અમીરનો હીકરો આ સંસારમાં ફકીરી લઈ ફરતો ફરે છે. મનુષ્યને અમીર અને ફકીર બનાવનાર ફક્ત કર્મજ છે. માઈ તાઈ માન અપમાન સુખ દુઃખ સગા વહાલા મા બાપ, સ્ત્રી પુત્ર ભાઈ અને પરિવાર એ સૌ આ સંસારમાં અસાર છે. જેમ જેમ મનકું માયામાં વધારે લપટાય છે તેમ તેમ તે વધારે માર ખાય છે. ‘જેમ જેમ મનુષ્ય સુખ સાડ વધારે પ્રયાસ કરે છે તેમ તેમ વગર બોલાવ્યું દુઃખ હાજર થતું જાય છે. જેમ જેમ માન અને પૈસાની ઈચ્છા વધતી જાય છે તેમ તેમ માન અને પૈસો સો ગાઉ દૂર નાસતો જાય છે.’ પિતાજી તમે મને ઘણું આપ્યું છે, એક છત્રપતિ પોતાના છોકરાને જે કાંઈ આપી શકે તેનાથી સહુજા ઘણું અધિક તમે મને આપ્યું છે, પૈસો અને સાહ્યળી સદાકાળ

એક સ્થળે ટકી રહેતાં નથી. તે કોઈનાં આખ્યાં અપાતાં નથી અને લીધાં લેવાતાં નથી. ‘સંતોષ એજ આ સંસારમાં સાચું સુખ છે, નીતિ એજ આ સંસારમાં સાદ્યળી છે, ધર્મ એજ આ સંસારમાં પૈસો છે, સદ્વિદ્યા એજ આ સંસારમાં ગાડી ઘોડા છે, અને પ્રમાણિકતા એજ આ સંસારમાં ખરો આનંદ છે.’ આ સર્વ વસ્તુઓ તમે મને લાણુવી ગણાવીને આપી છે હવે મારે એથી અધિક કાંઈપણ જોઈતું નથી. આ સંસારમાં એનાથી વધારે સુખકર હું બીજું કાંઈ માનતો નથી, માટે તમે હવે મારા માંથી જીવ કાઢી નાંખી લગવાનમાં જીવ જોડો કે જેથી તમારું અને મારું કલ્યાણ થાય.”

દીકરા હીરાલાલ તું ખરેખરો હીરો છે. તારા જેવા સપુત પુત્રથી હું ઘણો લાગ્યશાળી થયો છું. જેટલા હવે મારી આખર અવસ્થા છે. મારો જીવ ગલરાય છે, છતાં પણ હું જે તને કાંઈ કહું તે તું તારા જીવન અંત સુધી જીવની પેઠે જાળવી રાખજે. દીકરા આ સંસારમાં હમેશાં ‘તું તારા હાથ સાફ રાખજે તારી આંખો નિરંતર નિર્મળ રાખજે, કાને સાંભળેલી વાત પેટમાં જીરવી રાખજે, વગર રંગાયે દુનિયાના તમામ રંગ જોઈ લેજે, ઇશ્વરની જીવન અંત સુધી ઉપાસના કરજે, સતપુરૂષોની સંગત રાખજે, દુનિયાના તમામ વ્યવહારમાં પ્રમાણિકતા જાળવી રાખજે,’ હવે આથી વધારે હું તને કાંઈ કહી શકતો નથી.”

“આપા તમારાં વચન હું પ્રેમથી માથે ચડાવું છું. મારો પ્રાણ જતાં સુધી તમારાં વચનને હું પ્રેમથી જાળવી રાખીશ.”

“દીકરા હવે મારું જીવનગ્રંથ મરણ મહાસાગરમાં ડુબ-

વાની તૈયારીમાં છે. મારો જીવ કાંઈ ઓરજ આનંદ લોગવે છે. બેટા હવે તું કોઈપણ રીતથી મુંઝાઈશ નહીં. તું જ્ઞાની અને વિદ્વાન છે તેથી મારા વાસ્તે કાંઈપણ શોક કરીશ નહિ. હું હવે પ્રજુના ધામમાં જઈ છું. ”

“ બાપા તમને શું થાય છે ? ”

“ હીકરા મારા શરીરમાં સર્વત્ર શાન્તિ પથરાઈ ગઈ છે. મારા શરીરની તમામ નાડીઓનું રૂધિર મારા હૃદયમાં આવી ઠલવાઈ ગયું છે. મારા સર્વ શરીરમાં શીતળતા વ્યાપી ગઈ છે. મારી છાતીમાં મારા ચૈતન્ય પ્રવાહનો અજબ ચમકારો ચાલી રહ્યો છે. મહાસાગરનાં મસ્ત મોજાં તરંગે ચઢે તેમ આ તમામ દુનિયા મારી આંખે તરંગે ચઢેલી જણાય છે. સર્વત્ર શુન્યકાર અને અંધકાર ભાસે છે. દુનિયાની કોઈપણ વસ્તુ તથા કોઈપણ સગા બહાલા ઉપર મારી આંખ ઠરતી નથી. મારી કીકી મારા શરીરના આત્માને નિહાળવા પ્રયાસ કરે છે. લોચન દુનિયાના દમામથી કંટાળી હવે છેવટનાં મિંચાવા માંડે છે. મારી ઇન્દ્રિયો આ સંસારની હીલચાલને હવે તજી દે છે. એક ચિદાનંદ જ્યોતિ સ્વરૂપનું મને ઝાંખું ઝાંખું તેજ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. હરિના નામનો મીઠો ટંકાર ધીમે ધીમે મારા શ્રવણમાં અથડાય છે. હવે મારાથી બોલી શકાતું નથી. બે....ટા મારા શરીરના સર્વ અવયવો મારા જીવનપ્રાણને છેલ્લું માન આપે છે. મારા અંગની તમામ નાડીઓ જીવનપ્રાણને છેલ્લીવારનો નિહાળી રહી છે. શરીર શરીરનો ધર્મ બજાવે છે અને મન મનનો ધર્મ બજાવે છે. મન આનંદમાં પડે છે; શરીર શાંતિમાં પડે છે; અને સગા

બહાલા બ્રાન્તિમાં પડે છે. બેટા મારા તને છેલ્લા રામ રામ છે;
હવે મારો જીવ હરિ નામથી આનંદ પામે છે માટે મારા અવ-
સાન વખતે ભગવત ભજન મને તું ગાઈ સંભળાવ. નારાયણ
હરે....નારાયણ હરે....નારાયણ હરે. રામકૃષ્ણ ગોવિંદ !!

* * * *

“ વિકટ વાટ સંસાર તણી હરિ પાન્થ ઉગારો,
ભીડભંજન ભેદુ ભગવત બંસો એક તહારો;
તારો કે મારો તથાપિ તારો,
ઉર આશા રંગ અનંત તણો નહીં આરો,
સુખ સાધન સાચો મણી હૃદય રમનારો. ”

તારાસુદરી.

“ બાપા રામકૃષ્ણ ગોવિંદ કહો આ સંસાર અસાર છે,
જનમ્યું તે જવાનું છે, જીઓ. ”

* * * *

“ સંસારના આ ધામમાં વિશ્રામ છે ધડી ચારનો,
ઉંચો ન આવે કામથી આરામ ના પળવારનો;
આળસ તજી લે તું સજી તજ તંત આ સંસારનો
જાણું જરૂર પડશે ઉઠી ડંકા થતાં દરઆરનો. ”

તારાસુદરી.

“ ધન્ય છે દીકરા ધન્ય છે તારાં વચનો મારા શ્રવણમાં
અમૃત રેડે છે ! ”

“ બાપા રામ નામ એજ આ સંસારમાં ખરું છે. ”

* * * *

“ મરડાઈ મદમાં માનવી ઠાલી ભમે માયા ભણી,
પણ કાળના સુસવાટ આગળ તુચ્છ છે એ તાપણી;
ભરપૂર ભાગ્ય બળરમાં નર મમત માત્ર મુળાપણી,
જાશે ઉડી જોતાં મહીં મુક્તિ તણી કર માપણી. ”

તારાસુદરી.

“નારાયણ હરે, નારાયણ હરે, રામકૃષ્ણ ગોવિંદ, રામકૃષ્ણ
ગોવિંદ. ”

“ બાપા હવે અજ્ઞાનની જાળ તણ દઈ આત્મજ્ઞાનમાં
પ્રવેશ કરો. માયાની જાળ તણ દો. ”

* * * *

‘ જોને ઝીણી આંખ જોલી અજ્ઞાની જરા જોને’

કેમ માયામાં રહ્યો તું ડોલી-’

સીતા હરી જ્યારે રાવણે ગઈ ક્યાં રામની શક્તિ અતોલી,

એજ રાવણ બળ ક્યાં ગયું જ્યારે રામે લંકા રોળી-’

દશા ફરે ત્યારે બુદ્ધિ ફરે જાય ચૂલે ચઢી ચતુરાઈ,

હાથ ફેરાં હથિયાર રહે હાથમાં એમનાં એમ કટાઈ-’

નવલકુસુમ.

“રામકૃષ્ણ હરે, રામકૃષ્ણ હરે, દીકરા મારો આત્મા હવે
બહુજ શાંતિ પામે છે. ”

“બાપા હવે જીવને એકતાર કરો. પ્રભુ સાથે સુરતા બાંધો,
આ સંસાર તો એક મુસાફરખાનું છે. ”

*

*

*

*

“ સંસાર સમજી લે શાણા મુસાફરખાનું,
કાઈ નથી ટક્યું કાઈ નથી ટકવાનું-શાણાં
દૂર દેશ તારે પ્યારા, અરે પરદેશી શાણા,
કાલે સવારે ઉડી તારે તો જવાનું-શાણાં
સગાને સખંધી તારા પંખીનો મેળો શાણા,
તાઈ જે માન્યું તે તો ન્યાઈ છે થવાનું-શાણાં ”

નારાયણ પંડીત.

“ નારાયણ હરે, નારાયણ હરે, નારાયણ હરે. ”

“ બાપા હવે જીવનમુક્તિની ગરબી એકતાર થઈ
સાંભળ્યા કરો. ” * * * * *

મરવાં દોહાનારે કાયા કેમ કરી છોડાશે,
ચિંતા ચિત્તમારે શી ગતિ મરણ પછીથી ધારે;
કંચનવરણી કાયામાં કંઈ રાગ ધણા ઉભરાશે.

મરવાં દોહાવારે.

મરવાં સોહાવારે, સંતો સુખે જગતથી જાશે,
નીતિ ભક્તિમારે, રહીને પરમારથમાં ધારે;
ચેતી ચાલ્યા ચિત્તમાં તે, જરા નહીં પરતાશે.

મરવાં સોહાવારે.

સુખ સંસારનારે, મરતાં માણસને સાંભરશે,
ભોગ ભલા ભલા કરે, મૂકી કાય મશાણે ઠરશે;
વહાણને કરી વેગળાં, આ જીવ જતાં અકળાશે. મરવાં દો

વૈભવ વિશ્વનારે, મરતાં સંત નહિ સંભારે,
કાયા ક્યાં પડીરે, ધન સુત દારા સર્વ વિસારે;
શરણાંગત જગદીશનો, અવિનાશી થઈને ચાલે. મરવાં સો

સંકુ જન કષ્ટમારે, એને દેખીને દિલ દાઝે,
 આંખે આંસુડારે, સૌનાં મુખ ભર્યા ઉચાટે;
 દુઃખીઆ આ દેખાવથી નિજ હૈકું કેમ ન ફાટે. મરવાં દો०
 જુઠ્ઠા જગતનેરે, જેણે પ્રથમ થકીજ પિછાણ્યું,
 મુખ દુઃખ સામટુંરે જેણે મનથી મિથ્યા માન્યું;
 ધૈર્યરતે શરણે થયો તો સુધરે મરવાં ટાણું. મરવાં સો०
 સંકુ વિંટાઇનેરે, વહાલાં બહુજ વિજાપે રડશે,
 સ્વર નીશ્વાસનારે, મરતા જનને કાને પડશે;
 વળ તણી છાતી હશે પણ એક પત્રક પીગળશે. મરવાં દો०
 સૂતાં સાંભળેરે, સંતો શાંત મને સુખ ઝાઝે,
 નાદ નવા નવારે, મીઠા થાય મધુર અવાજે;
 જાણે દુઃખી દેવનાં કંઈ ગગન વિષે રહી ગાજે. મરવાં સો०
 કાયા કંપશેરે, મરતાં કંઠ બહુ રંધાશે.
 ભૂખ્યા પેટમારે ફળ કે અન્નોદક નહિ જાશે;
 ઉરમાં છે ધૈર્ય ધણી પણ મુખથી નહિ બોલાશે. મરવાં દો०
 આત્મા એકલોરે જૂદો કાય થકી પડી જાશે,
 કળે કાયનારે, તેથી તેને નહીંજ જણાશે;
 ધ્યાન ધરી જગદીશનું તે પૂર્ણ કામ બની જાશે. મરવાં સો०
 છોડી કાયનેરે, ક્યાં આ જીવ તણી ગતિ થાશે,
 આપે એકલોરે આગળ અંધારે અથડાશે;
 નિજજનથી નોખો પડ્યો છે કાણુ હવે કર સહાશે. મરવાં દો०
 સાચા સંતનેરે, પ્રભુજી સદા વસે સંગાથે,
 એ નથી એકલોરે, પ્રભુ છે મુઆ પંછી પણ માથે;
 મુખીઓ જીવ સદા રહે જ્યાં સાચો બેસી સાથે. મરવાં સો० "

હીરાલાલના પિતા દોલતરાયની હવે આંખ થરડાવા લાગી, હાથે પગે શીત આવી ગયાં, વાચ્યા તૂટવા લાગી, હાથ પગ જરા જરા ખેંચાવા લાગ્યા; ડોસાએ ડોક નાંખી દીધી. હીરાલાલે જાણ્યું કે પિતાનો અવસાન કાળ હવે પાસે આવ્યો; આ વખતે હીરાલાલની વિદ્વત્તા, જ્ઞાન અને હીંમત પિતાપ્રેમ આગળ દબાઈ ગઈ, તેની આંખમાંથી ચોધારે નીર વહેવા લાગ્યાં. એકદમ સગડી ઉપર શેકનાં પોતાં ગરમ કરી કરી છાતી શેકવા લાગ્યો. જરા જરા આમોન્યા સુંઘાડવા લાગ્યો. ચમચી ગરમ દૂધ પણ ગળામાં રેડ્યું તે એમને એમ ગળામાં ભરાઈ રહ્યું, તાંત ખોલવા લાગી, શ્વાસ ચાલુ થયો અને છેલ્લી પ્રાણનાશક તંદ્રામાં દોલતરાય પડ્યા. હીરાલાલે કાનમાં મોં રાખી બાપા બાપા કહી ખોલાવ્યા પણ ઉત્તર મળ્યો નહીં હવે તેની ધીરજ ન રહી, તેણે પોતાનાં પાડોશી સગાં બહાલાંને ખોલાવ્યાં; સર્વે જણાં જોતજોતામાં આવી ડોસાની આસપાસ વિંટળાઈ વળ્યાં. ડોસાને પથારી પરથી કામળે લીધા અને ચોકો કરાવ્યો. હીરાલાલે આ વખતે વધારે ધીરજ રાખી પિતા પાસે બેસી ગાયત્રી મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યો. ગાયત્રી મંત્રના ઉચ્ચારે ડોસાની આંખ જરા ઉઘડી; તેના મુખમાંથી ‘હીરા’ શબ્દ નીકળ્યો, હીરાલાલ પાસે ગયો; ભાગ્યાતુટયા શબ્દો ડોસા ખોલવા લાગ્યા. “બે....ટા....હીરા....હું....હ ...વે જાઉં છું.”

“બાપા કશામાં જીવ રાખશો નહીં. મારી પ્રીત કરશો નહીં, રામકૃષ્ણગોવિંદ રામકૃષ્ણગોવિંદ કહો.”

“શ....મ....કૃષ્ણ....ગોવિંદ” કહી ડોસાએ ગાયત્રી મંત્ર જપવા માંડ્યો, એક બે વાર ડોસાએ મંત્ર પૂરો કર્યો; અને ત્રીજી વાર બોલતાં બોલતાં ડોસાએ પ્રાણ તણ દીધો. હીરાલાલે પ્રાણ પોક મૂકી પિતાનો છેલ્લીવારનો પ્રેમ સંભાર્યો. પિતાનો પ્રાણ ગયા પછી હીરાલાલ પોકે પોકે રડ્યો; તેના મુખમાંથી છેવટના ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા, “અરેરે આતે પિતાનો મંદવાડ કે મારા કર્મનો ભંજવાડ ?”

સરોજસુંદરી

યાને

સુધરેલો જમાનો.

અર્ધદન્ધ-ધર્મશાસ્ત્ર-કેળવણીથી થતી જીવનની, કુટુંબની અને સંસારની પાયમાલી, સુધરેલો જમાનામાં છુપાઈ રહેલો સડો, પરદેશગમન સંબંધીના ઉત્કૃષ્ટ વિચારો, સતી સાધ્વી આર્યપત્નીનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ, સુધરેલી સોસાઈટી-ઓમાં ચાલતા ઉજ્જવળ આચાર, રેલ્વે ટ્રેનોમાં કવચિત્ ભોગવતી પડતી હાડમારી, વિધવાતું આદર્શજીવન, પ્રાણહારક પ્રણય, નિરાશા વિગેરે અસંખ્ય ત્રિપયોથી ભરપુર, તેમજ સુંદર છપાઈ, ઉત્તમ સફેદ ચીકણા કાગળ, સુંદર સોનેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ થોળેજ જુદું.

પ્રકરણ ૯ મું.

સુધારે ચહેલી સુંદરી કે કુધારે કુદેલી વાંદરી ?



દાહરો.

ભણી ગણી સમજે નહીં શું છે સારાસાર,
ચંદન ખરને લાદીએ તોપણ જણે ભાર.



સફાઈમંધ કીંમતી કપડાં પહેરે સુધરેલા થવાતું નથી, ઘણી
ભાષાનાં ભણુતર ભણ્યે સુધરેલા થવાતું નથી, ખોપરીમાં પવન
રાખી અક્રંડ ફરવાથી સુધરેલા થવાતું નથી, પણ વખત આવે
પોતાને જાતી લોગ આપે જગતમાં સુધારાની ગણુના થાય છે.



સાચી સુધારામાં રહી સુધરેલ વસ્તુ આટલી,
ધડીઆળ ચરમા સ્ટીક ને છત્રી સોડાની બાટલી;
સાહેબજીમાં સરભરા શેકહેન્ડ કર્યાથી થાય છે,
ફેશન તણા ફંદે ચઢી આ હિંદ વંડી જાય છે.



દયા વિનાનો ન્યાય, વિનય વગરની વિદ્યા, નાક વિનાનું
મુખ, કીકી વગરની આંખ, ચંદ્ર વિનાની
રજની, વિચાર વિનાની વાણી અને વાસ વિનાના કુસુમની

જગતમાં જેમ અવગણના થાય છે તેમ અંકુશ વિનાની સ્વતંત્રતાની પણ છયોક ફજેતી થાય છે.

* * * *

“ કરીએ નવીન સુધારો, (૨)
 ઓફ કોર્સ,
 કાઢી પ્રાચીન કુધારો, (૨)
 વેરી ગુડ.
 વિધવાનાં લગ્નો કરીએ, (૨)
 ઓલ રાઇટ,
 સધવા સ્વચ્છંદી ફરીએ, (૨)
 ઇટ મસ્ટ બી સો,
 ના લોક લાજથી કરીએ, (૨)
 નેવર, નેવર,
 મન માને ત્યાં દીલ ધરીએ, (૨)
 ઘેટ્સ ઇટ.
 ખસ નવીન નવીન સુધારા કરીને
 ભારત ભૂમિને તારો, (૨)
 હુરરે, હુરરે, હુરરે. જૉય; જૉય;—૦ ”

સ્વતંત્રતા અને સુધારાની હિમાયત કરનારી સુધરેલી સુંદરીઓ કપિલાના દિવાનખાનામાં એક સુધારા સમાજ એકઠી કરવાના વિચાર સાડ લેગી થઈ હતી. આવતા અઠવાડિયામાં સુધારાની એક સ્ત્રીઓની મિટીંગ હોલી હાલની અંદર બોલાવવી અને તેની કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરવી તે સંબંધી વિચાર કરવાને સાડ કેસર અને કપિલા પાસે આવી હતી. નવલશંકર,

રસિકલાલ ગિરજલક્ષ્મી સુલદ્રા અને સર્વે લેણાં મળી સર્વાનુમતે લેડી લાઇટને પ્રમુખ સ્થાને નિમવાના નિર્ણય ઉપર આવ્યાં હતાં. ભાષણો પસંદ કરી એક ચુનંદા લેખક પાસે લખાવી ભાષણ કરનાર સ્ત્રીઓને બહેંચી આપ્યાં હતાં. શી રીતે બોલવું, પોઝીશનમાં કેમ ચાલવું, કેવી રીતે સત્કાર કરવો, એટ્રીકેટ કેવી રાખવી વગેરે સુધારા સાહિત્યનું લેક્ચર કપિલાના દિવાનખાનામાં અપાતું હતું. દિવાનખાનું સુધારાના વિચારથી ઉભરાઈ જતું હતું, અત્યારે સુધારાનું નૂર નવયુવાન યુવતીઓના મુખ ઉપર સારી રીતે ઝળકવા લાગ્યું !

“યસ વેરી ગુડ માય ડીઅર, હા ઘણું સાફ મારી બહાલી કેસર, જો ઈશ્વર આપણી ન્યુ એસ્ટાબ્લીશ્મન્ટ નવી સ્થાપેલી સુધારા સમાજનો ઉદય કરે તો આપણે જરૂર એક બે વર્ષમાં ભારત ભૂમિની આર્યજાણાઓનાં કષ્ટ ચોછાં કરી નાંખી તેમને સુધારાના શિખર પર ચઢાવી સ્વતંત્રતાના સાચા સુખની મઝા લેવરાવીએ.”

“કપિલા યુ આર પરફેક્ટલી રાઇટ, તમે સંપૂર્ણ રીતે ખરૂં કહો છો.”

“કમળા ઇડીઅટ બેવકુફ હિંદુઓની પ્રાચીન અનાર્ય રૂઢિઓએ આર્યજાણાના સુખનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. ગરીબ ગાય જેવી ગોરીઓ રાત દિવસ દુઃખમાં જ રીખાતી રહે છે; અને ટાઈગર હાર્ટેડ, કુઅલ માઈન્ટેડ ઘાતકી હૃદયના વાઘ જેવા મનના ધણીઓ જે સુધારાના બીટર એનીમીઝ હડહડતા દુશ્મનો છે તેઓ સુખેથી મહાલતા કરે છે.”

“ઝોહ મંજુલા, ઘે કુટ્સ વોન્ટ ટેક ઝેની શ્રીલીંગ ફેર
ધી પુઅર ફેરસેકસ. તે બેવકુફે ગરીબ નાજુક બાતને વાસ્તે કાંઈ
પણ લાગણી ધરાવતા નથી.”

“નિર્મલા બહેન, તે રાસ્કલ હિંદુઓની થીઓરી તર્ક એવી
તો એકસ્ટ્રા-ઓરડીનરી વિચિત્ર છે કે પોતે મનગમતી છુટ લે
અને સ્ત્રીઓને કહેશે કે તમે એકાંતમાં બેસી પ્રાણનાથની માળા
જપો માળા! ઝોહ ફાઇ અપોન ઘેમ, ધિક્કાર છે તેમને, બિચારી
બાળાઓએ શાં પાપ કર્યા ?”

“કેસર બહેન, તે સ્ટુપીડ રોગસ મૂર્ખ હુઆઓ તો બે
પોતાની સ્ત્રી સાથે સ્લાઇટ સ્ટેજ ક્યોરલ કંકાસ થાય તો તરતજ
તેનાં ધરાણાંગાં પાણી કરી બિચારીને એકદમ ટર્ન આઉટ કરી
ધરમાંથી કાઢી મુકે, અને પોતે ન્યુ મેરેજ ફરી લગ્ન કરે. પેલી
બિચારી ધાતકી રૂઢિથી સપડાએલી અબજાનું કાંઈપણ પરિબળ
પેલા કસાઇ ધણી આગળ ચાલે નહીં. ઝોહ સૌરી, સૌરી ફોર
ધી ફેરસેકસ, અરે નાજુક બાતને વાસ્તે હું ધણીજ દીલગીર
દીલગીર દીલગીર છું.”

“કપિલા બહેન છાની રહે, છાની રહે, મારું તો હૈયું હાથ
નથી રહેતું. મારું કાળજી તો ઉથલપાથલ થઇ જાય છે.”

“મારી બહેનો બે તમને જોડે પ્રભુએ સુધારાના ચુસ્ત
હીમાયતી પુરૂષોત્તમરાયને ત્યાં જન્મ ના આપ્યો હોત તો મારા
જેવી સંકડો સુંદરીઓ દુઃખમાં રીખાઈ રીખાઈને મરી જાત.”

“તમારા ઘરના સુધારાની અસર અમારા ઘરમાં પણ થઈ
છે અને તેથીજ અમે તમારી સાથે સુધારામાં લાગ લેવાને

શક્તિમાન થયાં છીએ ! ”

“ ઈદિરા જ્ઞેન આ વખતે પુરૂષોત્તમરાયલાઈની સઘળી દીકરીઓ મેટ્રીકમાં સાથે પાસ થઈ છે. ”

“ હા તમારું કહેવું ખરું છે. કુંદન અને કુસુમ સિવાય સઘળું ઘર આપણા સુધારામાં સામેલ છે. ડોસા પણ સામેલ છે; ફક્ત ડોશીજ જુદાં પડી જાય છે, પણ તેમનું કાંઈ ચાલે તેમ નથી. ”

“ કેસર જ્ઞેન, કુસુમ આપણા પુરાણા રીતિ રિવાજોનો ચુસ્ત હીમાયતી છે; અને તેની જોડે કુંદન પણ સામેલ છે. આપણે બધાં સુધારામાં પ્રોમીનન્ટ આગળ પડતો ભાગ લઈએ છીએ તેના કરતાં તેઓ રૂપીએ આની પણ લેતાં નથી. ઉલટાં આપણને છયોક ધિક્કારે છે. ”

“ ઓહુ યસ આઈ રીઅલી કન્ફેસ ઇટ. હારે હા, ખરેખર હું તે કબુલ કરું છું. મને તેનો અનુભવ પણ છે. ”

“ જ્ઞેનો તે આપણી સમાજને વાસ્તે લાયક નથી. ”

“ અરે નથી તો કાલ સવારે લાયક થશે, કેમકે તેમના વર મધુકર આપણી સમાજ તરફ માન ભરી નજરે જુએ છે, અને ખરા અંતઃકરણથી આપણા વિચારને અનુમોદન આપે છે, એટલે કુસુમબાનું ટાયલું તેમના આગળ ચાલે તેમ નથી. ”

“ જ્ઞેનો મને તો જંગલી હિંદુઓનો ફેઈસ રહેશે પણ જોવો ગમતો નથી. તે એટલા તો કુએલ છે ઘાતકી છે કે તેમની કુએલીટીના ઘાતકીપણાના દાખલા જોઈને મને કંપારી આવે છે. ”

“ હા જ્ઞેન હા, મારી પાડોશમાં પણ મેં એવો ઘાતકી બનાવ જોયો હતો. આ નવલ જ્ઞેન જે મારી સાથે આજે અહીં

આવેલાં છે તેનુંજ તાણું દૃષ્ટાંત તેમના રંડાપા વખતે બન્યું છે તે હું તમને કહી બતાવું છું.”

“ કેસર જહેન હું મારેજ અનુભવ તમારી આગળ મારા મુખથી કહી બતાવું છું, જે તમે સૌ કાઈ-ડલી મહેરબાની કરીને હીઅર શ્રવણ કરશો. ”

‘ જોહુ યસ વુઈ આર વેરી વીલીંગ ટૂ હીઅર ચોર એકસ-પીરીઅન્સ, હારે હા અમે સઘળાં તમારો અનુભવ સાંભળવાને ઘણું ખુશી છીએ, કારણ કે તમે અંતઃકરણથી સુધરેલા વિચારનાં છો. ”

“જહેનો મારા હસબન્ડ પ્રિયતમને મરી ગયાને છ માસ થએલા છે. મારા દાદા ધીરજલાલે માઈ લગ્ન પૈસાની લાલચે એક મરણને શરણ પડેલા જોખલા ખવીસ સાથે જ્યારે મારા કાધર દિનકરરાવ અમેરિકામાં એમ ડીની વૈદક ડિગ્રીનો અભ્યાસ કરતા હતા, ત્યારે તેમની ગેરહાજરીમાં કરી દીધું. હું પરણીને સાસરે પણ ગઈ નહીં તેવામાં એ ડોસલો અચાનક કાઈડ મરણ પામ્યો. જહેનો જ્યારે તેને બાળવા લઈ ગયા ત્યારે મોટી મોટી સાઠ સાઠ વરસની ડોસલીઓએ આવીને મને જે જે દુઃખ દીધું તે કહી બતાવતાં માઈ હૈયું મારા હાથમાં રહેતું નથી. મારી પાસે આખો દિવસ સખત રીતે કુટાવરાવ્યું; મારી સુંદર બંગડીઓ તોડી નાંખાવી; રાતે પણ જરા જાંપવા દીધી નહીં. હું આખો દિવસ થાકી પાકી ભુખી તરત્રી જે કુટી કુટીને તે વખતે મરવા જેવી થઈ ગઈ હતી ત્યારે મને કાંઈ પણ ખોરાક નહીં આપતાં ફક્ત બાજરીનો લોટ પાણીમાં નાંખીને પાઈ દીધો. આ

પ્રમાણે મને સખત દુઃખ દીધું અને દશમાને દિવસે મારો ખટકુલ હેન્ડસમ સ્પેન્ડીડ નાઇસ સુંદર ચોટલો કે જે સુંદરી-ઓનું ખેસ્ટ સ્પેશીયલ એક ખાસ ઉત્તમ ભૂષણ ગણાય છે તેને કાપી નાંખાવ્યો, અરરર ખેનો કહો કેટલો જુલમ ? ”

“ અરે ઘણોજ જુલમ જુલમ જુલમ. ”

“ ખેનો જ્યારે મારા કાંધર એમ ડીની ડિગ્રીમાં પાસ થયા ત્યારે તેમને મારા દુઃખની ખબર પડી, તે જલ્દીથી અહીં આવ્યા; તે વખતે મારા દાદા મારા પિતા જે એક સુધારના ચુસ્ત હિમાયતી હતા તેની બીકથી ફફડીને મરી ગયા. મારા પિતાએ અહીં આવીને મારાં સગાં બહાલાંઓને સખત રીતે ધમકાવ્યાં, અને તેમણે મારું પુનર્લગ્ન કરવાની ઇચ્છા ખતાવી અને મને આટલી ખધી છુટ આપી ને તમારી સમાજમાં લાગ લેવાને આગળ કરી. ”

“ અરે તમારા પિતાજીને ઘણોજ ધન્યવાદ ધટે છે. અમે સઘળાં ઇશ્વર પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તમારા પિતા દિનકરરાવ એમ ડી જેવા સાચા દીલના સાહસિક સુધારકોનો ભારત ભૂમિમાં ઉદય કરો અને દરેક માણસ નવલશંકર, નવનિતલાલ અને રસિકલાલ જેવો રીફોર્મર સુધારક બને. ”

“ અરે તમારું સત્યાનાશ જાત્ર ડેવીલ રાક્ષસ હિંદુઓ ! બહેન વીલ યુ ટેક પોટી ફોર ધી પુઅર યંગ વીડોઝ ? તમે ગરીબ યુવાન વિધવાઓને વાસ્તે ક્યારે દયા લાવશો ? ”

“ ખેનો નવલખા જેવી વિધવાઓને આપણી સમાજમાં પકડી લાવો; આપણે તેમને સુધારા સ્મૃતિનાં નવીન સિદ્ધાંતો

શીખવાડીને સુખી કરીશું. આપણી સ્મૃતિની ફર્સ્ટ એઇમ પહેલી ધારણા તો એ છે કે વિધવા વુમેનનાં સ્ત્રીઓનાં રીમેરેજ પુનર્લગ્ન કરાવવાં. સેકન્ડ એઇમ એ છે કે જે કોઇપણ શ્રીમેલ સ્ત્રી પર તેનો હસબન્ડ ઘણી ઘાતકી વર્તણૂક ચલાવતો માલમ પડે અને તેને મન ગમતી સ્વતંત્રતા ન આપે તો તેના છુટા છેડા ડાઇવોર્સ હાઇકોર્ટ મારફતે કરાવવા. થર્ડ એઇમ એ છે કે સઘવા સુન્દરીઓનાં ઘાતકી રૂઢિઓનાં બંધનો તોડી નાખીને તેમને હરતી ફરતી સ્વતંત્ર આપણા જેવી સુધારકો બનાવવી. ”

“ખેડેનો સેકન્ડ એઇમની બાબતમાં હું મારી જાતનો સેલ્ફ સેકીક્રાઇસ જાતી લોગ આપીને સુધારાના કદા શત્રુઓને એક તાજેજ દાખલો આપીને તેમની આંખો ઉઘાડનાર છું. હું પોતેજ ડાઇવોર્સ લઇશ. ”

“કેસર ખેડેત ચોર નોશન્સ આર નોખલ તમારાં વિચાર ઉમદા છે, જ્યારે તમારા કહેવા પ્રમાણે સુધારા આપણી આર્થ સ્ત્રીઓમાં દાખલ થશે ત્યારેજ આપણો ઘરસંસાર સુખી થશે. ત્યારેજ આપણી સંતતિ હેઢધી, વેડધી અને ખુટીકુલ તંદુરસ્ત, શ્રીમંત અને સુંદર થશે. ”

“ કપિલા ખેડેન યુ આર પરફેક્ટલી રાઇટ ઇન ચોર વર્ડસ તમે સંપૂર્ણ રીતે તમારા કહેવામાં ખરાંછો. પ્રાચીન જંગલી રૂઢિઓને પરવશ પડેલા બેવકુફ હિન્દુઓ પોતાની પર્સનાલિટી ભૂલી જઇને જેઓ આપણા જેવી સાચા દીલની સુધારકો અને દેશ હિતચિંતક સ્ત્રીઓની રાત દીવસ આંખો મીચીને નિંદા કરે છે તેવાઓને ટુંક સમયમાં આપણા સુધારાથી સુધારાનો

સાચો ધડો મળશે. ”

“ખરેખર જાહેન હવે સઘળી આર્ય મહિલાઓનાં દુઃખનો નાશ થશે અને ચોગરદમ આપણી સમાજનો જયજયકાર થશે.”

“મંજુલા જાહેન આપણે શા માટે પતિની વધારે પરવા રાખવી ? જો તે આપણા જેવો સુધરેલ વિચારનો હોય તો તે આપણો ફ્રેન્ડ છે નહીં તો એક સાધારણ માણસ છે. ”

“ ખરી વાત છે જો તે સુધરેલ વિચારનો ન હોય તો તે આ સંસારનો બોજ ઉપાડનાર એક બળદીઓ છે. ”

“ અરે ઘરનું ગધાડા વૈતરું કરનાર એક મજૂર છે. ”

“ અરે જો સ્ત્રીના વિચારથી પુરુષ વિરુદ્ધ પડે તો તે એક હેવાન છે. ”

“ ધણી કોણ ? એતો એક પોપટ ! ”

“ અરે પુરુષો તો નારીના કટાક્ષ પાસે એક ગુલામ છે. અબજાથી એ તો સદાય આંધળા છે. ”

“ લીલુ જાહેન તમારી કળા તો કાંઈ ચોરજ છે ! ”

“ કેમ ન હોય ? કામનીની કળાનો તો કાંઈ પારજ નથી. ”

“ લીલાં એમાં ચોર કળા તે શાની ? ”

“ વળી ચોરજ તો ! ”

“ કેમ ? ”

“ કેમ અલી નહીં ? તે તો તારા ચિત્તના ચોરને પાળેલો પોપટ કરી પાંજરામાં પૂરી દીધો છે. તે તો બિચારો હાજર ને હાજર, કાંઈ બોલે કે ચાલે જાણે અચરે અચરે રામ !! ”

“ અરે જ્યારે ધણીને અચરે અચરે રામ પોપટ જેવો

ખમાવે તેનુંજ નામ પ્રવીણ પ્રેમદા.”

“અમારે તો એવું નહીં બા. એમને તો શુકનમાં સોટી ને વાતો કરવી સોટી. ખબરું બા એમના આગળ તો મારાથી જરાએ ખોલાયજ નહીં ને આધું પાછું જવાય પણ નહીં; એ તો ચાર દિવસથી ગામ ગયા છે એટલે હું અહીં આવી છું; નહીં તો મારાથી એક તસુ પણ ખસાય નહીં. ખહેનો જ્યારે તમે સૌ આગળ પડીને સુધારામાં લાગ લેશો ત્યારેજ અમારાં અબળાનાં દુઃખ ઓછાં થશે. એતો જાણે શેઠ ને હું તો જાણે ચાકર; જરા કાંઈ વાંક આવે તો ખરડો કરવો હાજર! ખરી વાત છે તેમાં કાંઈ અસત્ય નથી.” આ પ્રમાણે સુધારાની રંગત જામી રહી છે તેવામાં વસુમતી રૂક્માણીને લઈ દિવાનખાનામાં દાખલ થઈ અને ડોસી મણીલક્ષ્મી પણ છાનાંમાનાં લપાઈને સુધરેલો વિનોદ સાંભળવા લાગ્યાં.

“ આવો આવો વસુમતી ! ઓહો રૂક્માણી લગતાણી તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

“ તમારાં દર્શન કરવા. ”

“ વસુમતી ખહેન, આ લગતાણીને આજે અહીં ક્યાંથી ખકડી લાવ્યા છો ? ”

“ એમનો તો રસ્તામાં સંગાથ થયો. હું તમારે ઘેર આવવા નીકળી હતી પણ રસ્તામાં રૂક્માણી લેગાં થયાં એટલે એમને ખરાણે અહીં ઘસડી લાવી છું. ”

“ રૂક્માણી ખહેન આવો ખેસો અહીં ગલરાશો નહીં ! અહીં નથી તમારા લગત ડાહ્યાલાઈ જેવી આલડછેટ ! ”

“આવો ખંડેન ખેસો. જરા પણ શરમાશો નહીં, દયો જરા સાડાવાંટર, લેમેનેડ, આઈસ લેશો ! ”

“અરે થુ થુ થુ ખંડેન એતે તમે શું બોલ્યાં ? એ તે માફ રોયું વટલાઈ મરાય. પેલા ઢેડ, લંગીઆ, વાધરી, કેળી વગેરે પીએ છે તે બાટલીઓ તેમના મોંઢે માંડેલી આપણાથી પીવાય ? એ તો વટલાઈ મરાય. તમે બધીઓ ભણી ગણીને આવુંજ પીઓછો ? આને સુધારો કહો છો ? અરરર આમ મા જીવ જાય તો ભલે જાય; પણ આવું પીવાય ? બામણ થઈને વટલાય ? ધરમ જવા દેવાય ? ”

“અરે વસુમતી આ કેસરપપ્પુ ભગતાણીને અહીં ક્યાંથી પકડી લાવ્યાં છો ? એ આપણા સુધરેલા રીતિ રિવાજોમાં શું સમજે ? ”

“હશે હવે તમે તેમનું નામ ન દેશો. કહો શા ગપાટા ચાલે છે ? ”

“આ બધી ખંડેનો લેગી થઈને સુખ દુઃખની વાતો કરીએ છીએ, અને સ્ત્રીઓનો કેમ ઉદય થાય, તેમની જીંદગી શી રીતે સુધરે, શાથી સુખ પામે, તેનો વિચાર કરીએ છીએ. ”

“આ એનો વિચાર કરીએ છીએ, અને ધણીના જીવનના ભવાડાની વાતો પણ કરીએ છીએ. હું રોજ રૂક્માણી ખંડેનને આપણી સલામાં આવવાનો ઉપદેશ કરું છું પણ તેમને કંઈ અસરજ થતી નથી. ખંડેનો તેમના ધણી ડાહ્યાભગતની તેમના ઉપર એટલી બધી સજ્જતાઈ છે કે તે બહાર પણ ચસ્કી શક્તાં નથી; એમની આવી દશા જોઈને મને બહુ દયા આવે છે, ”

“ અરરર એટલો બધો જીલમ ! હું ઘણી દીલગીર છું. આ કેદખાનું તમારાથી શી રીતે સહન થાય છે ? ”

“ આ તેમના ઘણી ભગત રહ્યા, એટલે વાત વાતમાં કુડુ પડે ને ચિડાઈ જાય. આ પવિત્ર અને આ અપવિત્ર, ફલાણાને કેમ અડી ? હાથ પગ ધોયા ? નાહી ? લુગડાં બદલ્યાં ? બહાર કેમ ગઈ ? અપવિત્ર જગ્યામાં પગ પડ્યા માટે ફરી નાહી નાંખ; વગેરે કહી કહી બિચારીની પત્તર ફાડી નાંખે, મારે જીંડે રોજ કકળાટ કરી મૂકે. ડાહ્યાભાઈ જુના વિચારના હિમાયતી, વૈષ્ણવ ધર્મ પાળનારા, અને તેમાં વળી ભગત : એટલે આખું જગત અભડાઈ ગયેલું દેખે અને બિચારી બાયડીને રોજ આખો દહાડો કુંભાર જેમ ટપલો ટીપ ટીપ કરે તેમ ટીપે ! ! ”

“ અરે મુવા એ માલ વિનાના ઘણી, એ તે ઘણી કહેવાય કે જમ કહેવાય ? ”

“ અરે બહેન ખમ્મા કરે મારા ઘણીને ! મારા ઘણીને તમે જો કાંઈ આધું પાછું કહેશો તો તમે તમારી વાત જાણ્યાં ? મારતો મારતો ઘણી પણ મારા શરીરનો ઘણી છે, મારા મનનો મણી છે, મારા માથાનો મુગટ છે અને મારો સાચો ઈશ્વર તે છે ! ! ”

“ એ તમારા જેવી લીખારણાએજ આ હિંદુ સંસારનો અવતાર બાળ્યો, અને દેશની પાયમાલી કરી નાંખી ! ! ”

“ ત્યારે તમારા જેવી લણેલી ગણેલી ભામનીઓએ ઘણીના ભવાડા કરી દેશનો કેટલો ઉદય કર્યો તે તો ખતાવો ? ”

“ અરે અમેજ તમારા જેવાં જંગલી ડાખાંઓના કપાળમાં

લાત મારીને દેશનો ઉદય કરીશું, તમારા જેવી પોમલી ધણીને માથાનો મુગટ ગણનારી સ્ત્રીઓએ જંગલી ધણીઓને ફટાડી દઈ ગરીબ ગાય જેવી લોખી લામનીઓના સંસાર સુખની પાયમાલી કરી છે. તમારા જેવાં લગતડાંઓએ જંગત નીચાવી નાંખ્યું છે ! ”

“એ તમારા સુધરેલા અને અંગ્રેજી લાણેલા ઢેમ બલાડી ડોગ કેટ કહેનારા સાહેબના બખરચી જેવા ધણીઓ કરતાં અમારા લોખા ગાંડા ઘેલા લગતડા ધણી કરોડ દરજ્જે સારા છે. આ માફે રોયું વારે ઘડીએ ઘરમાં ને બહાર યસ નોની વાત ને ઉપરથી એક લાત ! અરે બજ્યા તમારા સુધરેલાનાં અવતાર ! ”

“એતો એવું બા ! કોને કહીએ બા ? કોઈને કાંઈ કહેવાય ? કહેવાય તો ગાંડામાં બપાય ? કુવાની છાંયડી ક્યાં સમાય ? મનની વાત ક્યાં થાય ? આખરે મનમાં જ થાય ! જે કરે તે હાજી હાજી અને રાજી રાજી ! ”

“અરે સાચું કહેવરાવો તો તમારા અંગ્રેજી લાણેલા બધાએ ઢેમ બિલાડી ડબડ્યુ ફૂલ ! એતો ધરમને મારે ધક્કે અને જેમ આવે તેમ બકે ! ખાવા જોઈએ મૂકે અને સૂવા જોઈએ મકકે ! આખો દહાડો કોટ પાટલુન ને ખુટ અને ઘરમાં કરે બધે લૂંટા-લૂંટ ! મારા રોયા ખુટ પહેરીને આખા ઘરમાં ફરી વગે. કશી વાતની આલડછેટ જ નહીં. દેવ સેવામાં ખુટ, રસોડામાં ખુટ, મેડામાં ખુટ, વાડામાં ખુટ, ઘરમાં ખુટ અને બહારે ખુટ, માફે રોયું ખુટ ખુટ ને ખુટજ ! ઝાડે ફરી આવીને માટીથી હાથ પથ ન ધુએ; એમનું આલે તો હાથ ધોતીએ લોહીને ચલાવી લે !!

રૂપમાં કાળા હોયલા ને કપડાં રાખે ધોયલાં. ઘરેણામાં ઘડીઆળ ને વરણાગીમાં વાળ ! દેવ સેવા કરતાં નોકરીએ જવાનું મોડું થાય અને નાહીને વાળની હુજમત કરતાં કલાકના કલાક આદ્યા જાય ! ખીરસામાં રાતી બદામ નહિ અને દમ્ભામ માય નહિ, ઘરમાં વાલેની વીંટી નહિ ને શેઠાઈનો પાર નહીં. લેણદારનો આવે નહીં પાર અને બજારમાં લાલજી મનિયાર ! સૂવા ન મળે ખાટલી અને પીવા જોઈએ ખાટલી ! કમાય નહીં એકે રાતી પાઈ ને રાતે જોવા જોઈએ નાટકની લવાઈ ! એવા તમારા લણેલાના સુધરેલાના હાલ ! લે અલી વસલી આવે છે કે નહીં ? હું તો નકર જાઉં છું. ”

“અરે રૂક્માણી બહેન બેસો બેસો, બે ઘડી બેસોને ! આમ દોકરવાદી શી કરો છો ? જેમ કાવે તેમ બોલોછો જરા વિચાર તો કરતાંજ નથી. ”

“ એ વિચાર કરવો હોય તો તું તારે રાત દહાડો અહીં બેસીને કર્યા કર. હું તો મારે આ ચાલી ! ”

“ અરે રૂક્માણી, રૂક્માણી આવો આવો ! ”

“ અરે મુઈ ગઈ તો ! કેસર બહેન માફ તો માથું પકાવી નાંખ્યું. અમ્મવાં જંગલી બેવકુફ અભણ અને હડીલાં બૈરાંઓથીજ આ દેશ બિચારો કંગાલ અને બાપડો બન્યો છે. આવા એક પાપને લીધે અનેક અબળાઓ દુઃખના અંગારામાં સળગી મરેછે. ”

“ બહેન બળ્યો બાગડીનો અવતાર, બિચારીને કરમે રોજ માર ને માર ! રાંડ સદાય પરવશની પરવશ ! આખો દિવસ ઘરમાં સાસુ સારે, નણુંદ બાળે, ને લાઈનું બાકી રહ્યું હોય તો

રાતે આવીને પડતાળે ! બિચારી બાળાને કોના આગળ કહેવાનું ?
રાત દહાડો રોવાનું ! એતો અમારા પરલવના કોક પુણ્યે તમારી
સોબત થઈ એટલે અમારાં થોડાં દુઃખ ઓછાં થયાં અને
ભવિષ્યમાં ભગવાન કરશે તો બધાંએ ઓછાં થશે, ”

“ મંબુલા જ્ઞેન તમે આટલા દિવસથી સમાજમાં આવો
છો પણ હજી કાચાં ને કાચાં રહ્યાં ! સ્ત્રીચરિત્ર તો જરા જાણતાંજ
નથી. આપણે તો ચતુરા કહેવાઈએ. તેમાંયે વળી ભણેલી ગણેલી
અને સુધરેલી એટલે દુનિયાની મોટી દેવી અને શક્તિ !!
ચતુરાની ચતુરાઈ આગળ પુરૂષ એક ચાકર છે. વખતે મારા
જેવો હેવાન ધણી જો માથે ભાગ્યો હોય તો તેની દરકાર ન
કરતાં આપણે આપણી સુધારા સમાજના નિયમો પ્રમાણે
અનુસરવું જોઈએ ”

“ કેસર જ્ઞેન તમારું કહેવું બધું બરાબર છે. કેમ કપિલા
જ્ઞેન કાંઈ બોલતાં નથી ? ”

“ જ્ઞેનો હવે તમારે બહાદુર બનીને શરમ અને કુધારાના
પડદામાંથી બહાર પડવું જોઈએ. સ્ત્રીસ્વતંત્રતાનું બીડું ઝડપી
સુધારાનો વિજય વાવટો હમેશને વાસ્તે દુનિયામાં ફરકાવવો
જોઈએ, બસ ધણીને એક લાત મારીને વાત કરવી જોઈએ. ડાઈ-
વોર્સ છુટા છેડાના રૂલને નિયમને અંતઃકરણથી માન આપવું
જોઈએ છીએ. જીઓ આપણા આર્યસંસારમાં એક અવિચારી
પ્રાદ્ધણ્ય, વાણીઆ અને જૈનોની ન્યાત સિવાય દરેક ધણી ખરી
ન્યાતમાં છુટા છેડાનો પવિત્ર ધર્મિષ્ઠ સ્ત્રીજાતિનો સર્વદા ઉદય
કરનાર દયાળુ દેશને આખાદ કરનાર અને સુધારાનો વિજય વર-

તાવનાર પુનર્લગ્ન નાતરીઆ ધારો દાખલ થઈ ગયો છે. જુઓ તે કોમની સ્ત્રીઓ કેવી સુખકારી જીંદગી ગાળે છે, અને આપણી કોમની સ્ત્રીઓ કેવી દયામણી કંગાલ અને દુઃખી હાલતમાં રીખાયાં કરે છે, સડયાં કરે છે, અને પીડાયાં કરે છે. આ એક ધણી નાથ અને પિયુ અરે આંખનો પીયો ઝેર ખીયું મરી ગયું એટલે તેની મોકાણમાં ચુડો ચોટલો ચાંદલો અને સુંદર વસ્ત્ર અલંકારો એ સર્વને તજી દેવાં પડે છે, અને એક બોડકી ડાસીની માફક ખુણા ખોચરામાં ભરાઈ જઈ સંતાઈ જવું પડે છે. ગિચારી ગરીબ ગાય જેવી લોખી લામની સ્ત્રી મરી ગઈ એટલે તો પુરુષને તો પનોતી ઉતરી, મઝા પડી, એક ઘરની ઉંદરડી મરી ગઈ, પગનું જોડું ફાટી ગયું, માથાની જી મરી ગઈ એમ માનીને તરતજ તેર દિવસ વિત્યા કેડે આ બજારમાંથી માથાની ટોપી પાછડી અને ઝૂંટની માફક સ્ત્રીને ખરીદકરી લાવ્યા. અરર ખંડેનો આ અબળા જાતી પર થોડો જીલમ છે ? સ્ત્રી મરી જતાં પુરુષ ફરી પરણે અને પુરુષ મરતાં સ્ત્રી તરણા તોલ થઈ જાય આ શું એવો અન્યાય છે ? બાલપણમાં બાળાને લગ્નની મોકાણમાં ગરદન મારે; સાત આઠ વરસે તે ગિચારી રાંડે, ધણીનું મોં જોવા પામે નહીં, પ્રેમ શું તે સમજે નહીં, દુનિયાને ઓળખે નહીં તેવી અલેતી અબળાને ધણી મરતાં એક સાધુડી આખા ભવ સુધી થવું પડે; જગતના તમામ વ્યવહાર પર તેનો હુકમ રહે નહીં, સારાં સારાં સુંદર કપડાં, લોજનો, માંગલીક પ્રસંગો વગેરેમાં તેનાથી જવાય નહીં, અને તેને જાળવવા તેની આસપાસ તેનાં માખાપો અને સાસરીઆં જમદુતો ફરતા ફરે, અને

સ્ત્રી મરી જતાં પુરૂષ ફાવે તેમ કરે, ફાવે તેમ ખાય અને મન
 ચડાય ત્યાં જાય તેની દુનિયા પરવા ન કરે, આ તે શું ઓછો
 ગજબ છે ? આતે સુધરેલા આર્યો કે વિકરેલા અનાર્યો ! ? અરે
 પામર પ્રેમદાઓ ! તમે હવે રૂઢિબંધન પરલાત લગાવી લગાવી
 સુધારાના મેદાનમાં ખૂદાર પડો. પરવશતાની બેડીમાંથી છુટી
 થાઓ; સુધારાના મેદાનમાં સ્ત્રીસ્વતંત્રતાની તરવાર પકડી સુધારાના
 હડહડતા શત્રુઓનો નાશ કરો. જુઓ ઈંગ્લાંડની અંદર
 સ્ત્રીઓ ધણીને ગણતી નથી. ધણી જે સારો સરખા વિચારનો
 અને સુધરેલો શ્રીમંત હોય તો તેને મિત્ર ગણી મોજ માણે છે
 અને જરાક વિકૃત વિચારનો હોય તો તરતજ છુટા છેડા કરી
 તેને શ્રીફળ આપી દે છે. ફ્રાન્સની ફક્કડ સ્ત્રીઓ પણ ધણીની
 ગુલામગીરી કરતી નથી. અમેરિકાની ઉમદા અબળાઓ પણ
 ધણીના હુકમમાં રહેતીજ નથી. જ્યારે તેમને ધણીની જરૂર પડે
 છે ત્યારે તેઓ ભાડે ઘરાણે કે પગાર આપીને એક ચાકરની
 માફક રાખે છે. જર્મનીની અંદર તો સ્ત્રીઓ રાજકાજ અને
 સંસારનાં સઘળાં કામકાજોમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ ધણી
 વગર નભાવી શકે છે. તમારાજ હિંદુસ્તાનમાં કામરૂદ્દેશમાં
 કેળવાયલી કામનીઓ કે જેમની ઉમદા કાર્યદક્ષતાથી જે દેશનું
 નામ ત્રિયારાજ પડયું હતું તે સ્વતંત્ર દેશની મહિલાઓ આજે
 દીવસ પુરૂષો પાસેથીજ ઘર કામ કરાવી પોતે રાજકાજમાં
 આગળ પડતો ભાગ લે છે. તેઓ ધણીને તમારી પેઠે માથાને
 મુગટ ગણતી નહોતી પણ એક પાળેલા પોપટ સમાન પાંજરે
 પુરીને તેની પાસેથી કામ લેતી હતી. ભારતવર્ષની ભાગ્યવંતી

ભાભેનીઓ હવે તમે તમારા લવિષ્યના સુખને સાડે કમર કસી સુધારાના મેઢાનમાં બહાર પડો અને સંસાર સુધારો કરી દેશનો ઉદ્ધય કરો. ”

“ શાખાશ, શાખાશ થેન્કસ, થેન્કસ, કપિલા અમે સઘળાં તમારા વિચારને અનુસરીશું. ”

“વેરી વેલ ધેન ! ધણું સાડે, ત્યારેજ આ ઇન્ડીઆનો હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધય થશે. હ્યો બહેનો ચાલો આપણે એક સુધારાનો ગરબો ગાઈ આનંદ કરીએ. ”

“ કમાનનો હુકમ મળતાંજ જેમ આખું લશ્કર યુદ્ધ સાડે તૈયાર થઈ જાય તેમ કપિલાનો હુકમ થતાંજ સઘળી સુધરેલી સુન્દરીઓ, ગરબો ગાવાને તૈયાર થઈ ગઈ. કેસર પાણુ પોતાના મેઢામાંથી હારમોનીયમની પેટી લાવી ઉઘાડી વચ્ચેવચ્ચ વગાડવા બેઠી; વાજનો સુર થતાં નવનિતલાલ, નવલશંકર અને રસિકલાલ જે ઘરમાં હતા તે તમામ ગાયન સાંભળવાને સાડે આવ્યા. જુહમાતા પણ લપાઈને બધું સાંભળવા લાગ્યાં. મધુવનમાં રાસલીલા શરૂ થઈ, વાજનો સુર ચાલવા લાગ્યો, સુંદરીઓ આસપાસ ગોળ કુંડાળુ વળી ફરવા લાગી, કપિલા પોતાના કાચલ કંઠથી ગરબો ઉપાડવા લાગી અને આખું દીવાનખાનું સુંદરીઓના પગની પાનીઓના પ્રહારથી ધમધમી રહ્યું. ”

*

*

*

“ સખી ચાલો સુધારા કરીએરે રંગમાં રંગતાળીરે રંગતાળી, શાને કાજે પુરૂષથી ડરીએરે ભરિએ સુખ ભાળીરે સુખ ભાળી; ધણા દીવસ પરતંત્ર રહી ધરનાં થઈ ગુલામ, ક્યો કામ ને કાશદાં જખ્યા પતિનું નામ. ”

કહો કાણુ તરી ને કાણુ ખુડીરે લલના લટકાળીરે લટકાળી-૦

છોડ ન જાણે પુષ્પને રતન ન જાણે મુલ,

માનની મહાત્મ લહે નહીં નિજનુભવમાં ભુલ.

નર નારીનો સજનાર એક છેરે નજરે જો ન્યાળીરે જો ન્યાળી-૦

ન અરી મળી નારી થયો શબ્દ સુખનું સ્થાન,

લદ્દા ભક્તિ રૂપ છે અધિક પુરૂષથી માન;

નિજ ઇચ્છા અનુસાર ચાલીરે મ્હાલીએ મતચાલીરે મતચાલી-૦ ”

“ઓહ થેન્કસ, થેન્કસ માય ડોટર ! આઈ એમ વેરી ગ્લેડ
ટૂ સી યુ, શાબાશ શાબાશ મારી દીકરી, તને સુધરેલી જોઈને હું
ઘણોજ ખુશી છું. ”

“વેલ જૉય જૉય જૉય જૉય માય ડીઅર કપિલા ટૂ સી યુ.
ખુશી ખુશી, ખુશી મારી જહાલી કપિલા તને જોઈને હું
ખુશી થઈ છું. ”

“ઓહ હુરરે, હુરરે, હુરરે, રંગ છે, રંગ છે, સુધરેલી
સ્ત્રીઓ તમારા સુધરેલા રીતી રિવાજોને રંગ છે. ”

“દીકરીઓ હવે તમે સૌ થોડા વખતમાંજ આ દેશનો
ઉદય કરશો, અને સ્ત્રીસ્વતંત્રતાનો વિજય વાવટો આખા દેશમાં
ફરકાવી સુધારાની ઝોલખાલા ઝોલાવરાવશો ” આ પ્રમાણે રમત
ગમત ઉડી રહી છે એટલામાં ડોસી મણીલક્ષ્મી એકદમ દિવા-
નખાનામાં આવ્યાં અને બધાને ધમકાવવા લાગ્યાં.

“વાહ વાહ દીકરીઓ વાહ વાહ ! ધન્ય છે મારી દીક-
રીઓ ધન્ય છે તમને ! વારી જાઉંરે મારી સુધરેલી વહુઓ
તમારા સુધારાને ! વાહ વાહ શો સુધારાનો રંગ ઉડી રહ્યો છે !
કેવળ નાદ પ્રહ્મનીજ ધુન લાગી રહી છે. ઓ હિંદુસ્તાન, હિંદુ-

સ્તાન તારી પાયમાલી આવાં આવાં ભણ્યાં ગણ્યાં કુદાંઓજ કરશે. તેજ આ સુધારાની ચિતામાં અંજાઈને આખા દેશની ખવારી કરશે. અરે, મૂખાંઓ હવે આ હિંદુસ્તાનને ઉપાડી સુધારાના દરિયામાં નાંખી દો, હવે તમે દેશને ઉદય કરી ચૂક્યા, તમારા ભારતવાસી ભાઈઓનું ભલું કરી ચૂક્યા, અને તમારી આર્યભૂમિ માતાનું દળદર મટાડી ચૂક્યા. અરે કેળવણીની હિમાયત કરનાર દાંભિક અર્ધદગ્ધ સુધારકો, હવે તમે તમારી સુધરેલી કેળવણીથી આખી હિંદુ કોમને કેળવી દીધી, અને સુધારામાં મેળવી દીધી, દીકરાઓ હવે તમે તમારો પોશાક આ તમારી સ્ત્રીઓનેજ પહેરાવી દો અને તેમનો પોશાક પહેરી સુધારાનાં ગાણું ગાઈ દેશનું દળદર કાઢી નાંખો. ”

“હા, હા અમે સુધારાનાં ગાણું ગાઈશું તેમાં તમારે કેમ છે ? ”

“હું તો જાણું છું કે હવે તમે અષ્ટાંગ સુધરી ચૂક્યા છો, અને સુધારાનો સાગર કેળવણીના નાવથી તરી ચૂક્યા છો. ”

“તેમાં તમારે કેમ છે ? ”

“જાઓ ડોસી એકદમ અહીંથી જતાં રહો નહીં તો ઈનસલ્ટ અપમાન થશે. ”

“અલિ લલિતા, તેં મનમાં શું ધાર્યું છે તેતો કહે. તું ધારે છે કે તું જતે દહાડે સુધરીને અમારા મોંમાં ધૂળ નાંખવાની છું. ”

“ખસ કરો, ખસ કરો ડોસી સંભાળીને જાલો ! ”

“અરેરે આ સુધરેલી સુંદરીઓ શું ભણી ગણીને ધરખા-રનાં કામકાજ મુકી દઈને ન્યાયાધીશની પેઠે રાજસભામાં જઈને ન્યાયનું કામ કરશે ? વકીલોની માફક દાવા જીતશે ? કે મોટા

અમલદારની માફક અમલદારી બજાવશે ? આ તમે સુધારકોએ ધાર્યું છે શું ? હું ધારું છું કે તમે બધા વતીપાતીઆ લેગા થઇને આર્યસંસારને વટલાવી મારશો ને સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર કરીને ધણી પાસે શુભામગીરી કરાવશો ! ?

“હા હા અમે મોટા ઑપ્રીસરોની માફક ઑપ્રીસમાં જઇને નોકરીઓ કરીશું, તેમાં તમારે કેમ છે ? ”

“ ત્યારે પછી ઘરબારનાં કામ કોણ કરશે ? ”

“ માંડી તમારા જેવાં કોઈ મૂર્ખ ડોખાં નહીં હોય ? ”

“ઠીક ત્યારે પુરૂષોને વાસ્તે હવે ઘરમાં રાંધવાનું, વાસીદું વાળવાનું, ખાંડવાનું દળવાનું અને સાફસૂફ કરવાનુંજ રહ્યું. પુરૂષો ઘરનાં કામ કરશે અને સ્ત્રીઓ કમાવા જશે કેમ વાડે એમજને ? ”

“ અલબત્ત એમજ થવું જોઇએ. સુધરેલા દેશમાં એમજ ચાલે છે, અને તેજ કારણથી તે દેશો દુનિયાના સઘળા દેશો કરતાં વ્યાપાર રોજગાર, પૈસા, ડહાપણ અને સુધારામાં આગળ વધ્યા છે, અને હિંદુસ્તાન તમારા જેવાં મૂર્ખ અભણ અને ગધેડાનું પૂછડું પકડનાર જક્કી ઝૈરાંઓના જુલમથી નિર્ધન અને કંગાલ થઈ પાછળ પડ્યો છે. યાદ રાખો સ્ત્રીઓના ભાગ્યમાં લખ્યું હશે તો તેઓ રાજ પણ કરી શકશે. ”

“ ઑફ કોર્સ સો. અડધ્યાખાઈ, તારાખાઈ, લક્ષ્મીખાઈ, વિમળદેવી, મેરી, એઈન, ઇલીઝાબેથ અને વિક્ટોરીઆ કોણ હતાં ? તેઓ સ્ત્રીઓજ હતા. સ્ત્રીઓ રાજકાજનાં અને સંસાર સુધારાનાં સઘળાં કાર્યો કરી શકશે સમજ્યાં ડાસી ? ”

“ હ્યો ડાસી તમે અહીંથી એકદમ જતાં રહો ! ”

“ તમે બધાં લેગાં થઇને મારો ઘોઘળો દાખીને મારી નાંખો એટલે નિરાંત થાય. ”

“ દયો ચાલો તમે બધાં માથાકુટ મૂકી દો. ચાલો આવો આવો આપણે એક સુધારાનું કોરસ ગાઇએ. ”

“ હા ચાલો. ”

કોરસ.

વેલ કમ ઓન કમ ઓન લેડી (૨)
 ઓલ આર રેડી, ટૂ ફેલો યોર વે,
 નો ઇન યોર માઇન્ડ વર્ડ ઇઝ ફ્રક્,
 લેટ મી સે લેટ મી સે—૦
 ઘે વોન્ટ ટેક પાર્ટ ઇન અવર મીટીંગ,
 યંગ સમજેક્ટસને ઘે આર ચીટીંગ;
 ટૂ એમોલીશ બેડ કસ્ટમ,
 વી હેવ ટેકન ધીસ સીસ્ટમ;
 છ બહેમી સમળા હિંદુ,
 નહીં સેન્સ તાલુ એક બિંદુ;
 તે માટે આઈ નિંદુ હાઉ મેડ ઘે—૦

“ અરેરે દિવસે દિવસે જમાનાનું સ્વરૂપ આમ બદલાતું જશે ? સ્ત્રીઓ લાણી ગાંણીને આવા દાંભિક સુધારાની હિમાયતી થશે ? પુરૂષો પોતાનું પુરૂષાર્થ ભૂલી જઈ આવા અર્ધદગ્ધ સુધારકો બનશે, હરિ, હરિ, હરિ કાળ કાળનું કામ કરી લેશે ! શિવ શિવ, શિવ “ આતે સુધારે ચઢેલી સુન્દરી કે કુધારે કુઢેલી વાંદરી ? ” કહી ગૃહ માતા મણીલક્ષ્મી કડપાંત કરતાં કરતાં દીવાનખાનામાંથી નીકળી ગયાં, !!



પ્રકરણ ૧૦ મું.



સ્નેહનું શોધન કે હૃદયનું છેદન ?



દોહરો.

પ્રેમ સુધાને પામવા તજે દુનિયા દરકાર,
પ્રેમામૃત પી પ્રેમીઓ અમર કરે અવતાર.



વૈભવ અને વિપત્તિ જેને સરખાં છે, અમિરી અને કુકિ-
રીનો જેને ખેદ નથી, જાત અને કુળની જેને દરકાર નથી, ક્ષુધા
અને તૃષ્ણાનું જેને પિછાન નથી, અને જંગલ અને મહેલની જેને
પરવા નથી એવા પવિત્ર મસ્તાન પ્રેમીજનોજ પ્રેમની ખરી
મઝા ભોગવી જાણે છે.



ચિન્તામણી છે પ્રેમ જગતમાં અજન્મ તેજ ભંડાર,
તિમિર હણે તન મનનાં નિત્યે જ્યોતિ ઝલક દેનાર;
પાવક સ્પર્શે પગમાં થાયે કુંદન અજન્મ દેહાર,
દેવાંશી પ્રેમીજન વિના વિરલા પાસણુહાર.

નારાયણ પંડીત.



ચંદ્રરાજનાં દર્શન કરી પ્રેમઘેડી ચકોરી ચન્દ્રોદયમાં થનક
થનક નાચી પોતાની ચતુરાઈ ભૂલી જાય છે, રવિ-

રાજનું મુખ નિહાળી રસઘેલી કમલિની સૂર્યોદયમાં રસ રંગે
રાચી પોતાનું લાન ભૂલી જાય છે, મેઘરાજનાં દર્શન કરી મહઘેલી
મયુરી મેઘવૃષ્ટીમાં આનંદ તરંગે ચઢી ટીહુ ટીહુ કરી થનકાટ
કરી મુકે છે તેમ પ્રેમરાજનાં દર્શન કરી અલખેલી ખાળા જોખન
જંગે ચઢી દુનિયાને ભૂલી જાય છે.

* * * * *
દયાના દાતાએ અજબ પ્રિત બક્ષી જગતમાં,
પ્રિતિએ ગુંથાયું સકલ જગ જોતાં નજરમાં;
પ્રસૂતીની પીડા, નહિંજ કદી વંઝા ઉર ઠસે,
પ્રીતિ રીતિ ન્યારી, પુરણ અનુરાગી સમજશે.

નારાયણ.

રક્તનું એક ટીપું ચાખ્યા પછી કેશરીને રક્તનો ઓરજ
સ્વાદ માલમ પડે છે, તેનાથી પ્રાણાંતકે પણ પછીથી રક્તનો
ત્યાગ થઈ શકતો નથી. સુરાનું એક ટીપું ચાખ્યા પછીથી સુરા
વગર એક પણ સુરાપાનીથી રહેવાતું નથી, અપ્રીણનો
કડવો એક નાનો સરખો દાણો ખાધા પછી અપ્રીણીઆથી
એક તસુ પણ આગળ ચાલતું નથી, તેમ પ્રેમની તલ માત્ર
દહેજત લીધા પછી પ્રેમીથી પ્રેમ વિના રહી શકાતું નથી.

જ્યાંસુધી સ્ત્રીજાતીએ પ્રેમનો અનુભવ લીધો નથી,
પ્રેમીના નયન તળે નાચી નથી, પ્રેમીના મેળાપમાં આવી નથી
ત્યાંસુધી તે પ્રેમની ખરી ખુબી જાણતી નથી, અને અલેતી
થઈ કન્યકાવસ્થામાં આમ તેમ આથડતી ફરે છે. જ્યારે પ્રેમના
પંથમાં પ્રવેશ કરી પ્રેમામૃતનું પાન કરે છે ત્યારેજ તેને
પ્રેમની મીઠી પીડા થાય છે. પ્રેમસંયોગ થયા પછી પ્રેમવિયોગ

તેનાથી પળવાર પણ સહન થતો નથી, તેનાં લાજાળુ લોચનો આ વિશ્વમાં ફક્ત પ્રેમીને જ જોતાં ફરે છે. પ્રેમી સિવાય તેને બીજું કંઈ જગતમાં દેખાતું નથી. પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમમાં જ તે તક્ષીન રહે છે. તેની નયન દૃષ્ટિ પ્રેમી મૂર્તિને નિહાળવા સાફ જ ફાંફાં મારતી ફરે છે, તેની નાજુક નાસિકા પ્રેમ પુષ્પની મીઠી સુગંધી લેવા સાફ તલપાપડ થઈ રહે છે. તેનું કમળવદન પ્રેમી પ્રભાકરના દર્શનથી પ્રપ્રુક્તિ થઈ રહે છે. તેની જીલલડી તેના હૃદયજીવનનાં યશોગીત ગાવાને ટમ ટમી રહે છે. તેની દંત પંક્તિ તેના પ્રેમીના હાથનાં તાંબુલ અને પ્રીતિભોજનને સાફ આતુર થઈ રહે છે. તેના અધરો પ્રેમીને અધરામૃત આપવા સાફ જ વિકાઝી રહે છે. તેના કોમળ ગુલાબી ગાલો તેના પ્રેમીનાં ચુંબનો સાફ જ ગુલાબી રંગો ધારણ કરી મંદહાસ્યના ખાડા પાડી રહે છે, તેના કર્ણો પ્રેમીના મીઠા સંદેશા સાંભળવા સાફ જ ઉત્સુક રહે છે. એકંદરે પ્રેમના પંથે ચઢેલી ખાળાનું આખું બદન પ્રેમના આધારે જ ટકી રહે છે. તેના મનને સંસારનો વૈભવ રૂચતો નથી, તેના તનને પૈસાનો ઠાઠમાઠ ગમતો નથી, તેના જીવને પકવાનનાં ભોજન ભાવતાં નથી, ફક્ત તેને તેનો પ્રેમી જ જોઈએ છીએ.

આ સંસારમાં પ્રીતિ વગરની કોઈપણ ચીજ નથી. જડ પદાર્થોમાં પણ પ્રેમનો વાસ રહેલો છે. ચૈતન્યમય પદાર્થોમાં પણ પ્રેમનો વાસ રહ્યો છે. દાનવોમાં પણ પ્રેમ વસી રહ્યો છે. માનવોમાં પણ પ્રેમ વસી રહ્યો છે. પ્રાણીઓમાં પણ પ્રેમ વસી રહ્યો છે. પશુઓમાં પણ પ્રેમ સમાઈ રહેલો છે. ભૂચર, ખેચર, જળચર અને નભચર પ્રાણધારી જીવ જંતુઓમાં પણ પ્રેમનો

પ્રકાશ પડી રહ્યો છે. જળમાં, સ્થળમાં, પાવકમાં અને પવનમાં પણ પ્રેમનો સમાસ થઈ રહેલો છે. જ્યાં જ્યાં જે જે પદાર્થોમાં વિશ્વપતિનો વાસ રહેલો છે તે તમામ પદાર્થોમાં પ્રેમ સમાઈ રહેલો છે. પ્રેમ વિનાની કોઈ પણ વસ્તુ આ વિશ્વમાં નથી. આ સંસારમાં ચડતી પડતી અસ્ત ઉદય અને સુખ દુઃખ જે કાળ ક્રમણુ પ્રમાણે થયાં કરે છે તેની ઉત્પત્તિનું બારીકાઈથી અવલોકન કરીશું તો પ્રેમજ માલમ પડી આવશે.

આ સંસારમાં પ્રેમ વગરનો માણસ મહદા તુલ્ય છે, પ્રેમ વગરનું જીવન એ એક જાતની ઘેલછા છે, સ્વપ્નનું છે, ઉન્માદ છે, જાદુઈ ઈદ્રિજી છે. પ્રેમ વગરનું પરણેતર એ એક જાતનો વ્યભિચારનો વિવાદ છે; દુરાચારનું પગથીયું છે, અનીતિનું અંગર છે અને કુટિલતાનું કંકણ છે. પ્રેમ વગરનું ઘર તે ભોરીંગનું દર છે અને સ્મશાન છે. પ્રેમ વગરનો વ્યવહાર તે એક કપટ ભરેલો અનાચાર છે. પ્રેમ પંથમાં ચઢેલી કુંદન આ સંસારમાં ફક્ત હીરાલાલ પ્રેમીને જ જોઈ રહે છે. હીરાના રાગમાં જ પ્રીતિ થઈ ગએલી છે. તેને હીરાલાલ સિવાય બીજું કંઈ રચ્યતું જ નથી. રાત્રી દીવસ તે હીરાલાલને જ ઝંખી રહી છે. કુંદનની આસપાસના સંજોગો વિચિત્ર અને દુઃખદાયક કુદરતે કરેલા છે. કુંદન અથાગ દુઃખના મહાસાગરમાં ડુબી ગએલી છે, છતાં પણ ડુબતી ડુબતી તરફડીઆં ખાતી ખાતી, ફંફં મારતી મારતી પણ હીરાલાલના પ્રેમમાં એકતાર થઈ નયનથી હીરાલાલને નિહાળી રહી છે. તેને પિયરમાં કોઈ ઠારનાર નથી; તેને ઉપર આભ છે, તળે ધરતી છે અને વચમાં હીરાલાલ યોગીએ અદ્ભુત યોગક્રિયા કરી

કુંદનને આકાશ અને અવની વચ્ચે આશા નિરાશામાં અધવચ્ચ જુલતી રાખી છે. કક્કત હીરાલાલ નામના બાપથી તેનું જીવન ટકી રહ્યું છે, તેના ફર પિતાએ કઠોરતાની કુહાડીથી તેના જીવતરનાં મૂળીઆં કાપવા માંડ્યાં છે. જેમ જેમ મૂળીઆં કાપતા જાય છે તેમ તેમ મૂળીઆં હીરાલાલના પ્રીતિજળના સિંચનથી ઉંડાં ઉંડાં જતાં જાય છે; જોડાય છે, કપાય છે અને સંધાય છે. સંસાર સાગરમાં કુંદન ન્હાવ ડુબકાં ખાય છે, ડુબી જાય છે, ઉપર આવે છે, ભરતી ઉપર ઉછળે છે, પડે છે, ખડકોમાં અથડાય છે, કુટાય છે અને હમણાં ડુબશે ડુબશે એમ થઈ રહ્યું છે.

આજે તેના મગજમાં પસ્તાવાના અને સંતોષના વિચારો ભરતી ઓટની માફક પળે પળે ઠલવાય છે અને ઉભરાય છે. આજે તે પોતાના ઓરડામાં એક કોચ પર સુતેલી છે. આજે તેનું મન અવનવી ચિન્તાથી ઉમંગથી આશાથી અને નિરાશાથી ઘેરાયું છે. કાલ સવારે તેનો હીરો હુમેશને વાસ્તે રાજનગર છોડી કાઢીયાવાડ જવાનો છે. તેની શી રીતે મુલાકાત કરવી, જગત કયમ કરશે શું કહેશે તેને કેવી ગણશે તેની પ્રીકરમાં ઘડી ઘડી બેહોશ બની જાય છે. પળે પળે ડહાપણના વિચારો આવે છે, અને ઉછાંછળાપણના વિચારો આવે છે. ઘડીમાં સાહસપણું કરવાને વિચારે છે અને ઘડીકમાં અડગપણું ધરવાનો વિચાર ધરાવે છે. આજે તે ઘડીમાં હસે છે, ઘડીમાં રૂવે છે, ઘડીમાં ઉંડા વિચારમાં લીન થઈ જાય છે અને ઘડીમાં ઉમંગમાં આવી આમ તેમ ફરે છે. આજે તેની સ્થિતિ અજબ થઈ ગઈ છે. પગથી માથા સુધી એક કાસ્તીરી શાલ ઓઢી વિચારમાં ને વિચારમાં સુતેલી છે, તેના મુખમાંથી પરાણે પરાણે ઉદ્ગાર નીકળી પડે છે,

* * * *

“ સોને મઢયા સુખખલ, મેડી ને જરૂખા માળ,
હેમ ને હીરા વિશાળ, એથી શું સુખી સંસાર;
ના.....ના.....ના.....ના.” ઉદયભાણુ.

ઘડીકમાં બેડી થાય છે, ઘડીકમાં સૂઈ જાય છે, ઘડીકમાં
ચોપડી લઈ વાંચવા બેસે છે, ઘડીમાં ચોપડી પછાડી ચિડાઈને
પથારીમાં પડે છે અને ઘડીમાં ઘેલાની માફક આખા ભૂવનમાં
આંટા મારે છે; * * * *

“ માળો મળતો છે પણ પંખીને પાંખ નથી,
આળો છે લીલોજમ, મ્હોરતું તો નામ નથી;
કહોને શું ? એ આળે, એ માળે જોવું ને રાવુંરે,
આઠે પહોર.....આઠે પહોર. ”

ઉદયભાણુ.

આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. આખું શરીર થરથર
કંપાયમાન થવા લાગ્યું. ડસકાં ઉપર ડસકાં ખાવા લાગી, તણાવા
લાગી અને પ્રેમના તોફાનમાં ઉન્માદ વશ થઈ થોડીકવાર સુધી
અચેત થઈ પડી રહી. પવનના પ્રહારથી કાંક જનૃત થઈ, જનૃત
થતાં મન પાછું ચક્રોળે ચઢવા લાગ્યું.

* * * *

“ વૃથા સમજી લેવો સ્નેહ વિના સંસાર,
જેવો જાણુમાં જેવો ગોળ વિના કંસાર;
એ સંસાર, એ વ્યવહાર બધો જગમાં,
નથી કાંઈ સાર છે ધિકાર બધું જીવન આ જગમાં. ” અવેરી.

કુદનના શરીરમાં મન અને લોચન વચ્ચે ઝગડો ચાલી રહ્યો; વળી વિચારમાં પડી ગઈ, પડતાં પડતાં પણ લવારે ચઢી ગઈ,

* * * * *

“ કાના શાશુ શામળીઆ તેં પ્રેમની મોરલી વગાડી,
 પ્રેમની મોરલી વગાડી હે.....કાના •
 મોરલી વગાડી મોહન, મોહની લગાડી;
 પ્રિતમ પ્રિત અજય ઔષધિ મુંબાડી-•
 પ્રિતિની પોથી સલુણા ઉઘાડી,
 શાશુ સમજ દીયો સઘ પાડી
 રમણ રમાડી ભમાડી આ લાડી-•
 વાહરે બહુવાળા બહાલા ખરા ખેલાડી,
 પ્રેમ થાળે મન શ્રીફળ હું મૂકું અગાડી—• ”

રમાહેલી.

“અરેરે હવે શું થશે ? મારા મોહનને શી રીતે મળાશે ? આડી એકજ રાત છે. હા....જગત શી રીતે જીતાશે ? ભાવનાના લેહને શી રીતે લગાશે ? પિતાજી ખાઈ પીને મારી કેડે પડ્યા છે; મારા આશા નાવને ધકેલી ધકેલી પાછું ઠેલી દે છે. મારા જીવનહાર આવતી કાલે રાજનગર છોડી જવાના છે. અરેરે મારી આવી સ્થિતિ તેમને કોણ કહે ? તેમના પર પણ દુઃખનો વરસાદ તુટી પડ્યો. મારા પાપે તે પણ લેવાણા. તેમનું જીવનછત્ર અધવચ્ચ ભાંગી પડ્યું. મારા પાપણીના વિવાહની મોકાણમાં તે નજ પશ્ચ્યા. મેં અભાગણીએ તેમને વચનથી બાંધી લીધા. મારોજ દોષ છે. મારા ખાતરજ તેમણે તેમની જીંદગી રદ કરી છે. મારા પિતાજી લાલચના લગડે ચઢી મને વગડામાં કોણ જાણે

ક્યાંએ ફેંકી દેશે ? હરિ, હરિ, હરિ હવે હું શું કરું ? મારો પ્રાણ જાય તો ભલે પણ આ ભવમાં હું કદાપિ કાળે ખીંજાની થવાની નથી તે નથીજ. જીવનહાર કાલે જશે, તે ક્યાં જશે, ત્યાં શું કરશે, માંડું શું થશે, અહીં ક્યારે આવશે એ સૌ હરિને માલમ છે, અત્યારે હું આશાના દોર પર ચઢીશું પણ ભવિષ્યમાં માંડું શું થશે તેની કાંઈ સૂઝ પડતી નથી; અરેરે હવે હું જીવનહારને શી રીતે મળું ? ”

* * * *

‘ રસિયો ક્યારે મળે, ભોગી ક્યારે મળે,

ભમરી આ ટળવળે—૧

સ્નેહના સાગર રસ રત્નાકર,

દુધમાં સાકર ક્યારે ભળે—

ચિન્તા તણા ચૂલે ચઢ્યું મન દુધરે હરિ ઉકળે,

પ્રતિમા પુનિત પ્રીતમ તણી શુભ પામવા આ ઉછળે

ઉકળે અતિ ઉછળે અતિ વાલમ વિરહ અનળે જળે,

શાંતિ મળે સુખકર સમાગમ ક્યામ રજ જળ ને મળે,

વાદળી લળી લળી વહાલને કે’ળે,

કાલાવાલા બાળા કરતી આ જે જે;

સંદેશા સંધળા સંલુણાને દેળે,

રાગી વિયોગી વિયોગે બળે—૦ ’ નારાયણ પંડિત.

પ્રેમને લવારે ચઢી કુંદન લેવાઈ ગઈ. તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા લાગ્યાં, આવા દુઃખના પ્રસંગમાં એકદમ કુસુમ આવી પહોંચી.

“ કેમ કુંદન ફેાઈ આજ કાંઈ ખાધું નહીં, બોલ્યાં નહીં અને છાનાંમાનાં લપાઈને આમ સૂઈ રહ્યાં ? ”

“ કાંઈ નહીં કુસુમ ખેન ! એતો હું સહેજ સૂતી છું. ”

“હોવે સહેજ સૂતાં છે ? મારા સમ મને કહો શું થયું છે ? ”

“ કાંઈ નહીં, એતો જરા શરીરે એન નથી. ”

“ એમ કહીને મને ઉડાવો નહીં. જુઓ આ આંખો પણ આંસુથી બિંબાયલી છે, તમે ગમે તેમ ઢાંકપીછો કરો પણ આજ તમારી મુખમુક્ત તમારા અંતરનો કલેશ જણાવી આપે છે. કહો કહો મારા સમ. ”

“ કુસુમ કાંઈ નહીં. આજ મારા શરીરે ઠીક નથી. શરીર સહેજ તપ્પું છે ને વળી અધુરામાં પૂરું સળેખમ થયું છે, તેથી આંખો કદાચ આંસુવાળી લાગતી હશે. ”

“ નાં એમ કહી અંતર છુપાવો નહીં. આજ કાંઈ તમારા હૃદયમાં જુદોજ રંગ રચાયો છે. ”

“ ખેન કાંઈ નહીં; એતો તમને એમ લાગે છે. ”

“ મારા સમ આંસુ કેમ આવ્યાં ? કહી દો. ”

“ આંસુ તો અમસ્તાંએ આવી જાય. ”

“ એમ ના ખને. ”

“ એતો સંસારમાં વૈવાદ્યું જાય. ”

“ મારા સમ મને જે ના કહે તેને ! ”

“કુસુમ વરસાદનાં ફેારાં ગમે તે વખતે આવે, એને ઉનાળા ચોમાસા અને શિયાળાની શી ગરજ ? સ્ત્રીઓને આંસુ પણ ગમે ત્યારે આવે એના મુખ દુઃખની કોને દરકાર ? ” કહી કુંદન સ્ત્રી

પડી, કુંદનને રડતાંની સાથે કુસુમ ખાજી પડી.

“મારી જીવનપ્રાણ કુંદન ખમ્મા તને, તું આ શું બોલી ?”
કહી કુંદનને છાતી સરસી દાળી ચુંબન ઉપર ચુંબન લઈ આંસુ
લોહી નાંખ્યાં. ”

“ કુંદન આમ ગાંડી શું થાય છે; વિદ્વાન્ અને નીતિમાન
થઈને દુઃખથી કેમ ગભરાય છે ? સંસારમાં રહીને જે જે સુખ
દુઃખ પડે તે તમામ સહનશીલતાથી સહન કરવું. આંસુ અને
દીલગીરીથી દુઃખ કાંઈ ઓછું થતું નથી. જે કાંઈ માથે પડે તે
ધીરજથી નસાવી લેવું. આહા આર્યસંસારમાં બાળલગ્ન વૃદ્ધ-
લગ્ન અને મન વગરનાં લગ્નો કરવાથી કોઈ દીવસ પણ આર્યબા-
ળાઓની આંખમાંથી આંસુ સુકાયાં નથી. તે તો સદાચે રડતી ને
રડતી છે. ગરીબ આર્યકન્યાના પ્રેમને હજારો ધન્યવાદ છે
મરીબ આર્યકન્યાના સહનશીલ મનને લાખો ધન્યવાદ છે અને
ગરીબ આર્યકન્યાના ઘરડ અને ખેરો તનને કરોડો ધન્યવાદ
છે. ગરીબ આર્ય હિંદુ સંસારમાં જે જે દુઃખો જેવી રીતે સહન
કરે છે તેવાં દુઃખો કોઈપણ રીતે કોઈપણ દેશની કન્યાઓ સહન
નહીં કરતી હોય. કન્યાનાં માળાપ ગમે તેવા લોભમાં અને
સ્વાર્થમાં તણાઈ કન્યાને એક બમતા રોગી ભુત સાથે કે આંધળા
પ્રેત સાથે પરણાવશે તો કન્યા ખુશીથી પરણશે. આર્યસંસારમાં
ગરીબ આર્યકન્યા કોઈપણ દિવસે માળાપની મરજી વિરૂદ્ધ
પોતાના વિચાર દર્શાવશે નહીં અને કરશે નહીં. તે બિચારીને
કૂલના દડા સાથે, ખાંડા સાથે, ખાવળીઆ સાથે કે મડા જેવા
ખવીસ સાથે પરણાવશે તોપણ પરણશે. ઉકરડામાં ઢેડવાડામાં

કે મોટા ભયંકર ખાડામાં કન્યા અને ગાયને જ્યાં માલીક દોરશે ત્યાં જશે અને ગમે તેવા કસાઈને ઘેર ખાંધશે ત્યાં ખંધાશે ! મરતા સુધી પ્રાણ જતા સુધી, છુંદાતા સુધી, ગરદન મારતા સુધી અને ગળા પર છરીઓ મુકાતા સુધી ગરીબ પામર મૂંગી નિરાધાર હિંદુ આર્યકન્યા અને ગાય પોતાનું જીવતર નભાવી રાખશે; ટુકડાથી કે અપવાસથી લુખમરો સહન કરતાં, ફાટેલા કડકાથી કે થીંગડાં મારેલાં લુગડાંથી સંતોષ બતાવતાં શીખળાંથી કે નકલનાં ઘરેણાંથી રાજી રહેતાં પોતાનું જીવન ગાળશે પણ અસંતોષ કે નિંદા તે નહીં કરે. વખતે હૃદય ભરાઈ આવશે તો રાતે છાનીમાની રડશે, કંઠપાંત કરશે પણ કોઈ દિવસે કોઈને ખબર નહીં પડવા દે. એવા સુકુમાર ગરીબ આર્યકન્યાના જીવતરને હજારો ધન્યવાદ છે. તેનું મન જોશો તો એટલું સહનશીલ અને ઉદાર માલમ પડશે કે તેના જેવાં સહનશીલ અને ઉદાર મન કોઈપણ રાજા રાણા અને દેવ દાનવનાં માલમ નહીં પડે. પામર આર્યકન્યા પર ચો તરફથી ગાળોનો વરસાદ વરસે, મહેણાંની ઝડીઓ પડે અને ડામોના કરા પડે તો પણ મન તો સદાયે સહનશીલ ને સહનશીલજ રહેવાનું ! તેને ગમે તેવું દુઃખ પડે તો પણ તેનું મન તો સદાય ઉદાર રહેવાનું. પ્રાણ જતાં સુધી પણ તે સાસરીઆંની સેવા સાચા મનથી કરનારી. આહા એવાં સહનશીલ આર્યકન્યાનાં નિર્મળ મનને લાખો ધન્યવાદ છે. તેનું તન જોશો તો એટલું ખરડ અને ખડેરૂં માલમ પડશે કે તે પર ખરછીઓ મારી હોય, હથોડા માર્યા હોય, ખંદુકની ગોળીઓ છોડી હોય અને તોપના ગોળા ગગડાવ્યા હોય તો પણ તન પર કાંઈ ઇજા થશે નહીં. ખૂંદેન આર્યસંસારમાં વહુના શરીર પર

મરની કરોડો સોટીઓ પડે, લાતો પડે, તમાચા પડે, સાસુઓ
 કુખમાં હજારો ચુંટીઓ ખણે, જાંગમાં ચુંટલા ખણે, લાતો મારે,
 ધક્કા મારે, નણુંદો પારંવાર ટપલીઓ મારે, મુઠ્ઠીઓ મારે, છુટાં
 ઘોડાં તેના ઘરડા પર નાખે, કમઠાડો નાખે તો પણ ગરીબ પામર
 કન્યાનું શરીર તો સદાયે અખંડિત જહેરૂં અને ઘરડજ રહેવાનું.
 આટલો બધો માર પડે તો પણ ગરીબ કન્યા તરતજ ઉમંગથી
 વરને વધવાની. વરનું માથું દુખતાં અન્ન જળની બાધા રાખી
 વરની ઘરદાસ કરનારી, માથું ચાંપનારી ઉમંગના ઉમળકાથી
 વધાવનારી, તેનો અસહ્ય માર તરતજ ભૂલી જઈ આનંદથી
 વરનાં વચનને માથા પર ચઢાવનારી, ખીજમતદારી ઉઠાવનારી,
 સાસુ નણુંદની ઉમળકાથી સર્વે માર વૃષ્ટિ ભૂલી જઈ શુભામગીરી
 કરનારી. આહા ! આવા આર્યકન્યાના તનને કરોડો ધન્યવાદ છે.”

“કુસુમ જહેન ! આપણી આંખમાં આંસુ જોઈને ગભરાવું
 નહીં આપણે તો સદાયે બળતાં ને બળતાં ને રડતાં ને
 રડતાં ! કેમકે,”

ગઝલ.

‘ નથી જ્યાં મનનો મેળો સદા ત્યાં કલેશ ને કંકાસ,
 નથી જ્યાં નેનની પ્રીતિ સદા ત્યાં શુન્ય ને ઉદાસ;
 નથી જ્યાં ઉર જોડાતાં, નથી જ્યાં બાવ રેડાતા,
 વૃથા ત્યાં તન ખેડાતાં સદા ત્યાં દુઃખના પાસ;
 નહીં નારી કરે જેની વૃથા છે સાલ્યખી તેની,
 કરી છે જાંદગી જહેરી સદા ત્યાં હાય ને નિરાશ;
 હશે દોષ રંક બિખારી, કરે સુખી સદા નારી,
 ખાએ મુઠી ધાન ને વારિ સદા ત્યાં સુખનો વાંસ. ’

“કુંદન તારે વાસ્તે મને ઘણું મનમાં લાગી આવે છે. આપણા સંસ્કાર અવળા છે ત્યાં કાંઈ ઉપાય નથી.”

“ખડેન જેને લાગવાનું હતું તેને ન લાગ્યું, જે ઉછેરનાર હતા તેજ મારનાર નીવડ્યા ત્યાં દોષ કોને દેવો ? ત્યાં હૃદય ક્યાં ફારવું ? જેની પિતાને દયા ન આવી તેની ખીજા કોને આવે ? પાલક મારક થાય ત્યાં નસીબ શું કરે ? ખડેન ! જવેરી સાક્ષર કહે છે કે—

| | | | |
|-------------|----------|-----------|--------|
| * | * | * | * |
| ‘ પાણ્યું | પંખી | ઉછરંગે | |
| દિન | ચાર | રમાડયું | રંગે; |
| પાલક | પણટયો | કુસંગે, | |
| નાંખ્યું | પંખી | ખોરખે; | |
| કો’ દુખીઆરા | પંખીના | કેવા દન, | |
| પાલકને કે | એ પંખીને | ધન ધન ? ’ | જવેરી. |

“કુંદન ખરાખર ખરાખર મને પણ ચાદ આવે છે કે,”

| | | | |
|-----------|-------|-------|--------------|
| * | * | * | * |
| ‘કોઈ | ગાય | દુઝણી | લાવે, |
| ચારો | નહીં | દુષ્ટ | ચરાવે; |
| પાણી | પણ | નહીં | પીવરાવે, |
| ખાતાં | પીતાં | | અકળાવે; |
| ફળ કો’ તે | કેવાં | પામે | મૂરખજન, |
| દળદર દેખે | તે | થાયે | નર નિર્ધન; ’ |

જવેરી.

“કુસુમ ખડેન હવે તમે અંતર સમજ્યાં.”

“કુંદન તું સમજી છે વિક્રાન છે માટે જે માથે પડે તે નભાવી લેવું.” ફાઈ બત્રીજીની દીલાસા ભરી વાતચીતમાં ગૃહ-

માતા પણ એકદમ આવી સામેલ થયાં. કુસુમે વાત મુકી દીધી. કુંદને અંતરનો અનળ છુપાવી દીધો. ગૃહમાતા કુંદનને કહેવા લાગ્યાં.

“બેટા કુંદન, તારે આજે માંડવીની પોળમાં ઢાળમાં જમવા જવાનું છે, અને કુસુમ તારે પણ તારા સાસરા તરફથી શાહપરના ઢાળમાં જમવા જવાનું છે. તું અત્યારે સાસરે જા, તને તારી સાસુએ બોલાવી છે.”

“બહુ સારૂ મા આ ચાલી”

“કુંદન તારે આજે ગયા વિના ચાલે તેમ નથી માટે તું નક્કી જજે.” કહી ગૃહમાતા અને કુસુમ કુંદનના અવાસમાંથી નીકળી નીચે ગયાં. કુંદન એકલી એકલી પાછી વિચારમાળામાં ગુંથાઈ અને બોલવા લાગી.

“દીવની થાપણ ઓળવી ઘટે ન કરવી ધાત,
પ્રાણ કહો તો પાઠવું કરવા ઉરની વાત.”

જવેરી.

“હૃદય હવે ધીરજ ધરતું નથી, મન હવે વિરહ અને વિયોગ વેઠી શકતું નથી, તન તપ્યા કરે છે, મગજ ખેંચે મારી ગયું છે, ચક્ષુ આંખાં દૃષ્ટિવિહીન થઈ ગયાં છે. આખો દિવસ વિચાર વિચાર ને વિચારજ આવ્યા કરે છે. ઘરનાં માણસો જેને કાવે તેમ બોલે છે. દુનિયા મરજીમાં આવે તેમ મને જુએ છે. મારો જીવ મારા જીવનહારમાં એકતાર થઈ રહ્યો છે. હૃદય પ્રેમ સંગીત મચાવી રહ્યું છે, અંતરના જાણુ હવે અંતરને જાણી દેશે, કેમકે:-

“ અન્તર ધટને અન્તર વરતે,
 નાથ ખખર લ્યો જીવતે મરતે;
 કોઇ નથી આ.....ધા.....ર.
 ભાળુ ભયંકર ભેદ નિરંતર,
 આપ વિના ક્યાં ખોલુ અંતર,
 દેખાડો દિલદારને દે...દા...ર.
 રંગે રંગે રાગે રમીને રંગે,
 રસિઆ રંગો વિરાગણુ ઉમંગે,

આવો હૃદયના હાર અરે આ સુનો છે સંસાર. ” જવેરી.

હે આશાના અંગાર, ભાવના ભંડાર અને હૃદયના શ્રંગાર
 મારી બહાર કરો. હવે મન મુંઝાઈ જાય છે.

“ આશાના સ્વપ્નામાં રમી રહી,
 ભમરી ગાનમાં ભાન ભુલી ગઈ;
 બાષ્પગ્રસ્ત અધવચ્ચમાં લુંટાઈ ગઈ
 હાથે કોઈ ના જાણે દાઝ;
 એકે દિશા ધસી સૂજ પડે નહીં
 પ્રભુ રાખો લાજ. ” જવેરી.

આ પ્રમાણે ખોલી ખિછાનામાં પડી. પળવાર મૂછાવશ
 થઈ ગઈ. મૂછા વળતાં વળતાં જરા જરા ભાનમાં આવી. ભાન
 આવતાની સાથે કાંક ઉમંગમાં આવી. કુદરતે કૃપા કરી કાંઈક
 કાનમાં કહ્યું અટલે ઝટ સાન ભાન અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું.
 કુંદને ખિછાનામાંથી ઊઠી ઘડીઆળમાં જોયું તો સાડા ચાર
 વાગેલા માલમ પડ્યા. જમવા જવાનું યાદ આવ્યું, યાદ આવ-
 તાંની સાથે મન હરખાયું અને ઝટ ચિતકું માંડવીની પોળમાં

જવાને પ્રોવાયું. હીરાલાલ કાલે સવારે અગીઆરની ગાડીમાં
કાઠીયાવાડ જનાર છે એ ઝટ યાદ આવ્યું, તેની મુલાકાતને વાસ્તે
આડી ફક્ત એકજ રાત છે. હીરાલાલનું ઘર માંડવીની પોળની
અંદર લાલાભાઈની પોળમાં આવેલ હતું. કુંદનને જમવાનું
પણ ગુસ્સાપારેખની પોળ પાસેજ હતું. જે કાંઈ મુલાકાતને
વાસ્તે બની આવે તે તમામ જમવા જવામાંજ બને તેમ હતું,
આથી કુંદન ઝટ આશામાં નાચતી નાચતી ગૃહમાતા પાસે ગઈ
અને તેમની પાસેથી સારા સારા જમવા જવાના સુંદર રેશમી
વસ્ત્રાલંકારો કઢાવી કઢાવી ધારણ કરવા લાગી. આજે તેનાથી
જેટલું પહેરાય તેટલું પહેર્યું. મનગમતાં અને મનમોહક લુગડાં
પહેરી કુંદન હવેલીમાંથી નીકળી જર્મનસીદ્ધવરનું જળપાત્ર
ઝાલી માંડવીની પોળ ભણી વળી. વાંચકગણ હવે કુંદનને
સ્તામાં નિરાંતે ચાલવા દો. ચાલો આપણે હીરાલાલની ખબર
લઈએ; કેમકે કુમુદ અને ચંદ્ર આજે લેગાં થશે, રવિ અને
કમળ છેલ્લી મુલાકાત લેશે તેમ કુંદન અને હીરાલાલ પણ છેલ્લી
વખતનાં લેગાં થઈ જશે; કેમકે:-

“ કમળને સૂર્ય મળતાં કમળ ઝટ ખીલી જાય,
સાગરને ચંદ્ર મળતાં સાગર ઉભરાય-૦
વસત વન થાતાં લીલું હરિયાળું થાય,
જવાસા ઝેરી ભલે ઉભા ઉભા સૂકાય--૦
પૂરણ પ્રેમી જોતાં હૃદય તો ખેંચાય,
લોખંડ જેમ તરત ચમક તરફ તણાય--૦
ગાજે છે મેઘ ગગન ને મોર ભૂમી માંભ,
તથાપિ તેની પ્રીતિ જરી ન પલટાય-૦” ઉમાદેવડી.

આ વખતે હીરાલાલ પોતાના મેડામાં કાઠીયાવાડ જવાની તૈયારી કરતો હતો. પોતાનાં પુસ્તકો સરસામાન વગેરે જે કાંઈ જોઈએ તે તમામ સંભાળી સંભાળીને ટ્રન્કમાં મૂકતો હતો. રાજનગરમાં આવવાનો તેનો વિચાર ખીલકુલ જણાતો નહોતો. તેણે પોતાના ઘરની ભાળવણી ભાનુશંકરને કરી દીધી હતી. જયન્તીલાલને જો રહેવાની મરજી હોય તો તેમને ઘર મફત રહેવા આપવું, નહીંતો મરજી સુજળ વ્યવસ્થા કરી ભાડુ ઉપ-જાવી અમરગઢ મોકલી આપવું, એવી સૂચના ભાનુશંકરને આપી દીધી હતી. તમામ સરસામાન પેક કરી હીરાલાલ છેવટે શ્રમિત થઈ હોંચકા ઉપર બેસી ધીમે ધીમે હોંચવા લાગ્યો, હોંચતાં હોંચતાં કાંક વિચારમાં પડી નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગાર કાઢવા લાગ્યો:-

“ પ્રેમ તું શું કરે, પ્રેમ તું શું કરે,

થનક થનક પ્રેમીને નયાવી;

પળ પળ દુખડાં ભરે-૦

ધડીક હસાવે ધડીક ફસાવે,

ધડી ધડી જીવ ગભરાવે,

હર્ષ તરંગના ઝોલે ચઢાવી

સંકષ્ટ ખાડે ધરે-૦

પ્રેમ બગીચે ભમર ભટકતો,

વિરહ પત્થર શીર પટકતો,

આશ હવામાં ઉડી અભાગી,

નિરાશ ધરણી ઢળે-૦ ” નારાયણ પંડિત,

પ્રેમ, પ્રેમ, પ્રેમ, તારૂં અજળ નામ, તારૂં અજળ ધામ

અને લાડ અજબ કામ; તને મારા સો સો પ્રણામ, સહસ્ર સલામ
અને લાખો નમસ્કાર ! તેં મારાં આ બે અક્ષુથી જે જે દેખાડ્યું
તે મેં તમામ જોયું. તારી અગમ અકળલીલાના અવલોકનમાં
હું અકળાઈ ગયો. તારી મધુરી મોરલીના માદે હું નાચી રહ્યો.
તારી માયામાં હું મોહિત થઈ ગયો પ્રેમ પ્યાલો બતાવીને લલ-
ચાવીને મને આશાના જંગલમાં લઈ ગયો, સારી રીતે મારી
જેડે કર્યો. મને જગતની લીલા બતાવી, રંગો બતાવ્યા, હું જેવો
રંગમાં રંગાવા બહિષ્કૃત કે તેવોજ તેં રંગનો નાશ કર્યો. લીલા
હડાવી દીધી અને મને એકલો મુકી ચાલતો થયો. આહા ! પ્રેમ
તારી બળ આવી બહુવાળી છે ? પ્રેમ તારા નેમ આવા અદ્ભુત
છે. તારા રસ્તે ચઢ્યા પછી મનની સ્થિતિ જગતમાં કારમી થઈ
બચ છે. મનને તારા સિવાય બીજું કંઈ ગમતુંજ નથી. તેને
જગતની જંબળમાં મોહ લાગતોજ નથી. ફક્ત તારા તાનમાંજ
જીવન અંતમુખી તક્લીન રહે છે. આ શું તારામાં એાછી ખુબી છે ?

પ્રેમ પ્રેમ તું આ સંસારની એક ભુલવણીભરી સુંદર
સૃષ્ટિ છે. આહા ! આ સંસારમાં પરમાત્માએ મનુષ્યને બક્ષેલું
ધન તે પ્રીતિજ છે. પ્રીતિ આ દુનિયાની વસ્તુ નથી પણ સ્વર્ગની
સામગ્રી છે. એના વિના સંસારમાં એક પણ પણ ચાલી શકતું
નથી. આહા ! એક અજબ વસ્તુ સ્વર્ગની પ્રીતિ કેટલા ભાવથી
પ્રકાશિત થઈ રહી છે ? માતૃભાવની પ્રીતિ, પતિભાવની પ્રીતિ,
યત્નિ ભાવની પ્રીતિ અને પ્રભુભાવની પ્રીતિ.

માણસે જ્યારે પરમાત્મા પાસેથી આવું શ્રેષ્ઠ ધન મેળવ્યું
છે ત્યારે તેનો સદુપયોગ કરવામાં સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રીતિ પરમાત્માની પ્રતિમા છે, એથી આપણે એને જોઈ શકીએ છીએ. પવિત્ર પ્રીતિજ આ દુઃખમય સંસારમાં સ્વર્ગ બતાવે છે. મનુષ્યના સુખને દેવની સુંદરતામાં શોભાવે છે. એ પુષ્પના પરાગ જેવી મોહક અને મીઠી છે, અને ચંદ્રમાનાં કિરણની પેઠે શાન્તિ આપનારી છે. પ્રેમ જગતનો આદી ધર્મ છે. પ્રેમ સુંદર અને પવિત્ર છે. પ્રેમ મનુષ્યનો સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્કૃષ્ટ ગુણ છે. પ્રેમી માણસનું હૃદય સ્વર્ગીય પ્રકાશીત છે, આનંદથી ભરપૂર છે અને સૌન્દર્યથી છવાયેલું છે.

એમરસન જેવા પવિત્ર તત્વજ્ઞાનીઓ કહી ગયા છે કે “Love is our highest word and synonym of God.” મનુષ્યનું હૃદય અને મન જુદું છે. મન બુદ્ધિને તાળે છે અને હૃદય અનુભાવનાને આધીન છે. મન તર્ક કરીને જાણવા ચાહે છે, હૃદય જોઈને પ્રેમ કરે છે. હૃદય પ્રેમ કરે છે તે મનની શિખા-મણુ ગણુકારતું નથી. બુદ્ધિ ઉપદેશ આપે છે કે જો વિચાર કર્યા સિવાય પ્રેમ કરશો તો હૃદયના આંધળા પ્રેમનું પાત્ર ખરાબ અને કુચરિત્રવાન થશે, પ્રેમનું પરિણામ અંધકારમય થશે, અનુભાવના તે શિખામણુને તુચ્છ કરે છે. મન તેના ઉપર પ્રેમ કરવા કહે છે તે હૃદય કરવા ઇચ્છતું નથી; પરંતુ હૃદય હૃદયની તરફ પોતાની મેળે દોડે છે, પોતાની મેળે મળવા ચાહે છે, કેમકે-

The statue is then beautiful when it brings to be incomprehensible, when it is passing out of criticism and can no longer be defined by company and measuring wand, but demands an active im-

agination to go with it, and to say what it is in the act of doing. And of poetry the success is not attained when it bells and satisfies but when it astonishes and fires us with new endeavours after the unattainable.

ધન્વરે મનુષ્યના બે વિભાગ કર્યા છે; નર અને નારી નર નારીને પ્રેમ કરે છે અને લીધે તેણે અને રમણીય અને સુંદર બનાવીને જગતમાં મોકલી છે. નર અને નારી પરમાત્માની પ્રેરણાથી બંધનમાં બંધાયેલાં છે. આશક માશુકનો પ્રેમ સુંદર અને સુખમય છે. પ્રેમી પ્રેમીનીને સામાન્ય નારી તરીકે ગણતો નથી, કલ્પનાથી તેને સુંદર તર કરે છે, તેમાં ચંદ્રમાનું માધુર્ય અને સૂર્યની પ્રભા જુએ છે; અમરાવતીની પવિત્રતા અને જગતનું સૌંદર્ય મિશ્રિત કરે છે, માશુકનો અવાજ ખોખરો અને જાડો હોય તોપણ આશકને કોકીલના અવાજ જેવો લાગે છે તેનું મુખ ખરાબ હોય તોપણ કમળવદન જેવું લાગે છે. માશુકના એક શબ્દથી હૃદયતંત્ર વાગે છે, એક દૃષ્ટિપાતથી અંતરનો સાગર ઉછળે છે, જરા હસવાથી સ્વર્ગનું પુન્ય તથા પૃથ્વીની માધુરી એકઠી થાય છે. માશુક પગ મૂકે છે તે ભૂમિ ઝહાલી લાગે છે અને માશુક જીવતી તેથી જીવન સુખમય લાગે છે. પવિત્ર પ્રેમીને પૃથ્વી સ્વર્ગ છે. સંસાર બગીચો છે. સર્વ પદાર્થ શરદ પુનમની રંજની જેવા મનહર જણાય છે, અને તેની પ્રેમી પ્રિયા ખુલખુલ છે. આખો દીવસ અને રાત તે ખુલખુલના મીઠા ગાનમાં સદ્દીનજ રહે છે, રોબર્ટ હાલ જેવા વિદ્વાન કહી ગયા છે કે

The order of nature is ever more from particulars to generally. As in operations of Intellect we proceed from the contemplation of individuals to general abstractions, so in the development of the passions in like manner from Private to public affectins.

પ્રેમ પંથના પવિત્ર પાન્થ કાલિદાસ પણ કહી ગયા છે કે

‘ શૌશેવેઽમ્યસ્તાવિદ્યાનાં યૌવને વિષયૈષિણામ્ ।
વાર્ષકે મુનિવૃત્તીનાં યોગેનાંતેતંનુત્યજામ્ ॥ ’

ભવભૂતિ પણ ભાખી ગયો છે કે,

‘ મદ્દેતં સુખદુઃખયોરનુગુણં સર્વાસ્વવસ્થાસુ ય- ।
વિશ્રામો હૃદયસ્ય યત્ર જરસા યસ્મિન્નહાર્યો રસઃ ॥
કાલેનાવરણાત્યયાત્ પરિણતે યત્સ્રોહસારે સ્થિતં ।
મેવં તસ્ય સુમાનુષસ્ય કથમપ્યેકં હિ તત્ પ્રાપ્યતે ॥ ’

“ સુખ અને દુઃખમાં જેનો એક સરખો ભાવ છે, સર્વ અવસ્થામાં જે અનુકૂળ છે, જેને મેળવીને હૃદય આરામ અને વિશ્રામ મેળવે છે. વૃદ્ધાવસ્થા જેની ગાઢતાને નષ્ટ કરી શકતી નથી, કાળે કરીને પરિપક્વ થયાથી લગ્નગરૂપ આવરણુભેદીને જે ઘનીભૂત સ્નેહનો આકાર ધારણુ કરે છે તેનું નામ પ્રેમ છે. ”

હીરાલાલ પ્રેમના તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારે થઈ હીંચકા પર ઝુલવા લાગ્યો. પોતાના મગજમાં શેક્સપીયર ભવભૂતી અને કાલિદાસ ભેડે ખાતો કરવા લાગ્યો. કુંદન જમવા આસી નીકળી

હતી તે જમવાના સ્થળે પહોંચી, ત્યાં જમવાના સમયની ઘણી વાર હતી. ઢાળનો સમય સાડાપાંચ છ વાગે થાય છે એ કુંદનની ધ્યાનમાં રહું નહિ પણ હીરાલાલને મળવાના તાનની તાલાવેલીમાં તે તરત તૈયાર થઈ પોણા પાંચ વાગે ગુસ્સાપારેખની પોળમાં આવી ચઢી. પોળમાં રસોઈ તૈયાર થતી હતી. જમવાને થોડાં ગણ્યાં ગાંઠાં પાંચ સાત માણસ આ વખતે બેઠાં આવેલાં હતાં. તેઓ પોળના એક ઓટલે આડાં અવળાં બેસી ગમ્પાં મારતાં હતાં. કુંદન પણ એક ઓટલે બેઠી. આશરે પાંચ કલાક સુધી વિચારમાં બેસી રહી. તેના જીવને કાંઈ ચેન પડ્યું નહીં; તે બે ત્રણવાર બેઠી હીરાલાલના ઘર ભણી વળી; રસ્તામાં કાંક વિચાર આવતાં પાછી વળી, આ પ્રમાણે પાંચ સાત વાર સુધી તે પોળમાં આવી ને બહાર ગઈ. છેવટે ગમે તેમ થાય તો પણ ભલે, દુનિયા મરજીમાં આવે તેમ બોલશે તો પણ મારે શું ? કહી સંજ્ઞા નિશ્ચય કરી હીરાલાલના ઘર ભણી વળી; જતાં તેને વિચાર થયો કે કોઈ પરાયુ માણસ હીરાલાલના ઘરમાં હશે તો મારા વાસ્તે શો વિચાર બાંધશે ? આથી ત્રણવાર બંચાણી, છેવટે ઇશ્વરે જેમ ધાર્યું હશે તેમ થશે; બાનાની પત પદમાત્મા રાખશે એવો અંતિમ વિચાર કરી ત્વરાથી હીરાલાલના ઘર ભણી વળી; પાંચેક મિનિટમાં હીરાલાલને ઘેર પહોંચી. બારી ઉઘાડી જોઈ તેને નિરાંત વળી, ધીમાં ગગડાંની ઘરનાં ગગડાંનાં ઉપર ચઢી. ચોરની માફક ઘણા ધીમી હાથે પાસું પાડીને ઉઘાડ્યું; અને અંદર જઈને સુતિથી ગળ કાઢ્યું; નીચર ધીમી પડેલા ગગડાંની આ પર પગ સુકતાં તેને શ્વાસ ભરાઈ આવ્યો, તેનું શરીર

પુલકાયમાન થઈ ગયું, પાંચેક સેકન્ડ સુધી પગથીઆ પર પગ દઈ બિભી રહી.

હીરાલાલ આ વખતે ગંભીર વિચારમાં ગુંથાયેલો હતો. તેનું ખારણું ઉઘડયું, વસાયું તેની તલમાત્ર પણ ખગર તેને પડી નહિ. તે ઉન્મત્ત બનીને કાલિદાસ અને સેક્સપીયરના કાવ્યમાં ઘુમવા લાગ્યો; છેવટે પ્રેમતત્ત્વનો વિચાર કરતાં કરતાં એક ગઝલ પર આવી લલકારવા લાગ્યો; અને તેના તાનમાં મસ્ત થયો.

* * * * *

ગઝલ.

“ મનોહર પ્રેમ મન્દિરની, સીડી છે સાંકડી જોજો,
જણાયે વાત જુડી તો જરા જદને ચડી જોજો-૦ ”

કુંદન સીડી પર ચઢતાં પ્રેમ સૂચવણીના ઉદ્ગાર સાંભળી
સ્તબ્ધ થઈ ગઈ,

* * * * *

“ ઘણા ચતુરાઈથી ચડતાં રડે છે રાગ તાણીને,
ફદનનો સ્વાદ લેવાને હૃદય ખોલી રડી જોજો ”

ચોધાર આંસુ કુંદનની આંખમાં આવી ગયાં, અને આ
શું બોલાય છે તેની ખુબીમાં મુંઝાઈ ગઈ,

“ ઘડે છે ઘાટ કેવા ત્યાં જવાને આશકો ઉરમાં,
તજી ધન કામ નેવા ઘાટ ઘટ માંહે ઘડી જોજો. ”

કુંદનને પોતાના સાહસનો પસ્તાવો થવા લાગ્યો,

“ ચતુર લોકો તણી ચાલે, નહીં ત્યાં લેશ ચાલાકી,
અનુભવ એકનો લેવા, મહા મતિને મળી જોજો; ”

અલેતી બાળા હડપચી પર આંગળી મૂકી ધ્યાનથી ગજ-
લના તાનમાં ને તાનમાં તહીન થઈ ગઈ,

“ ગજે છે ગર્વ જ્ઞાનીનો, બજે છે બુદ્ધિનું બળ ત્યાં;
નડે છે શું નથુરામ કૃપાથી એ કળી જોજો. ”

નથુરામ સુંદરજી કવિ.

ગજલ લલકારી હીરાલાલ હીંચકો અટકાવી સ્તબ્ધ થઈ
ગયો, કુંદન મનની કોમળતાને દુર કરી આપાડની ધનધોર
ધટામય શ્યામ વાદળીમાં ચપળા જેમ ચમકારો મારી વિન્ધને
ચમકાવી નાંખે તેમ હીરાલાલને ચમકાવતી વાદળ ચીરી વીજળી
જેમ ધસી આવે તેમ સીઠીના છેલ્લા પગથીઆ પર પગની
એડીનો ધમકાર કરી દાદર વાદળ ચીરી હીરાલાલ સમક્ષ જઈને
ઊભી રહી, અને કહ્યું:-

“ યયા ગુલતાન સ્વપ્નામાં, ગયા શું દીવ્ય દુનિયામાં;
લોભાયા સ્વર્ગ સુખમાં કે, કુખ્યા શું સ્નેહ દરિયામાં.
ઓહો દિલગર ખિરાદર હે, સહોદર હે મુસાફર હે;
મુસાફરી મુકા સોગતની, મહોગત સૌ રહી હૃદયે ! ! ”

“ આતે સ્નેહનું શોધન કે હૃદયનું છેદન ? ”

મથમ ભાગ સમાપ્ત.



આતે રત્નેશ્વર શાધન કે હરિશ્વર શ્રીમત્ :

(૫૫૭ ૨૧૨. મુ.)

સચિત્ર ! રતિસુંદરી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ બીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયભેદક મરકીનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલભેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કીં. રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.



પ્રેમકથા ! વનવાસિની. પ્રેમકથા !

અસંભવિત બનાવોને સંભવિત બનાવવામાં વાપરેલું શુદ્ધિકૌશલ્ય, મિલન અને વિરહના ચિત્તાકર્ષક દેખાવો, રાક્ષસી ગૌરવનો જુદ્ધ, લોભથી કરેલી પિતૃહત્યા, ભયંકર ભવિષ્યચાણીની સત્યતા, મહાજ્ઞાની સંન્યાસીના જીવનનો અદ્ભુત ભેદ, અપૂર્વ પત્નીપ્રેમ, સંતાન રનેહ, સતી સાધ્વી સૌરભનું સમ્યચરિત્ર, બીષણ રણસંગ્રામ વગેરે જોવું હોય, જાણવું હોય તો વનવાસિની અવશ્ય વાંચો. સોનેરી પાકું પુઠું હોવા છતાં કીંમત રૂ. ૧-૪-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

મહાન વીર યોદ્ધાઓનાં અપૂર્વ પરાક્રમ વાંચવાં
ાય તો જરા નીચે નજર કરો !

રત્નગઢની રંભા

યાને

રણધેલા રજપૂત.

જેમાં પ્રેમ વીર, શૃંગાર, કણ્થા વગેરે રસનો સમાવેશ કરેલ છે, વિષયાંધ રાજનું રાજ્યતંત્ર, વીર રજપૂતોની રાજ્ય-લક્ષિત અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલિન કન્યાઓના અદ્ભુત પ્રેમનું દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અંદરથી રાક્ષસી કામ કરનારી એક ખૂમસુરત યજ્ઞાનાં હૃદયદ્રાવક કૃત્યો, તેમજ રાજ્યસૌભાગ્ય પવિત્ર માણસમાં પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર વગેરે અનેક મનોવેધક પ્રકરણોનો તાદ્રસ્ય ચિતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે. નીતિ, રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના જ્ઞાનને માટે આ પુસ્તક અવશ્ય એકવાર વાંચવું જ જોઈએ. જાને વખાણવું તે સોના પર દોળ કરવા સમાન છે. સારા ગ્લેજ કાગળ પાકું સોનેરી પુંડું હોવા છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

બુકસેલર હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકો-અમદાવાદ.

સંસારને સ્વર્ગ બનાવનાર અત્યુત્તમ, તેમજ
વિદ્વાનવર્ગમાં વખણાયેલી રસિક અને
બોધક નવલકથા

મિલન-મંદિર.

કુટુંબ કલેશથી મુક્ત થવા ઇચ્છનારે, સગાંબહાણાંઓને
સ્નેહની પ્રાપ્તિ કરાવવાની ઇચ્છા રાખનારે, બ્રહ્મચર્યનો દૈવી
મહિમા જાણવાની જાણાસા ધરાવનારે, આદર્શ સતી થવાની
ઇચ્છા રાખનાર બહેનોએ, ગુણિયત્ત ગૃહિણી થવાની ઇચ્છા
રાખનાર સ્ત્રીઓએ અને વિધવાવાસના રાખનારનું અનિષ્ઠ
થયેલું જોવાની ઇચ્છા રાખનારે આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચવીજ જોઈએ.

આ નવલકથા એક વખત કુટુંબમાં વંચાવ્યાથી
સંસાર સંતાનો થશે અને અશાન્તિપૂર્ણ સંસારમાં
શાન્તિના તરંગો ઉછળશે. મોનેરી પુરું છતાં કૌંમલ
૩. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી
અને હુંક સમયમાં બહોળો
ફેલાવો પામેલી રસિક
નવલકથાઓ.



કુંદન અને કુસુમ—(સચિત્ર)

ભાગ ૧-૨-૩-૪. દરેકની ૧-૦-૦

કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૫ મો. ૦-૧૨-૦

કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૬ હો. ૦-૧૨-૦

ગુર્જરી-મુંબાઈની શેઠાણી-સચિત્ર ૧-૮-૦

રતિસુંદરી—(સચિત્ર.) ૧-૮-૦

કુમુદકુમારી—(સચિત્ર.) ૧-૮-૦

રત્નગઢની રાંભા-રણધેલા રજાપૂત. ૧-૮-૦

મિલન-મંદિર. ૧-૪-૦

વનવાસિની. ૧-૪-૦

સરોજસુંદરી-સુધરેલો જમાનો. ૧-૮-૦

કુસુમલતા. ૧-૦-૦

પ્રેમપિંજર કે ખૂની ખંજર. ૧-૦-૦

કુલિન કાન્તા. ૧-૦-૦

સન્મિત્ર કે શયતાન ? ૧-૦-૦

ભેદક ખૂન. ૧-૦-૦

કુસુમકુમારી. ૧-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુક્સેલર

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

